

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

VARGA ZOLTÁN, BENCE ERIKA, BRASNYÓ ISTVÁN
ÉS DRAGAN VELIKIĆ PRÓZÁJA
DANYI MAGDOLNA, GULYÁS JÓZSEF,
WYRAGH GÁBOR, SZŰTS ZOLTÁN
ÉS MILOVAN MIKOVIĆ VERSEI
BÁNYAI JÁNOS, BENCE ERIKA, CSAPÓ JULIANNA
ÉS GUELMINO JÁNOS TANULMÁNYA
BOŠKO IVKOV ESSZÉJE

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1996

Augusztus–szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LX. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Varga Zoltán: A másik ház (visszaemlékezés; részlet) 577*
Danyi Magdolna: Érzelmes nyáresti kérdés egy régi barátához (vers) 595
Bence Erika: Családi fénykép (novella) 597
Gulyás József: Mondd meg nekik (vers) 601
Brasnyó István: Ezerszáz (regény, II. rész) 606
- Fiatalok műhelye
- Wyragh Gábor két verse 614*
Szűts Zoltán két verse 616
- Milovan Miković versei 617*
Dragan Velikić: Az északi fal (regény, III. rész) 621

LX. évfolyam, 8–9. szám
1996.
augusztus–szeptember

A MÁSIK HÁZ

Részlet

V A R G A Z O L T Á N

Máskor valami kislányokkal keveredünk viszályba. Akik a szóváltás elmélyülésének folyományaként „szemét magyarok!”-at kiáltanak át az utca túloldaláról. Amit nagyfiú barátunk, Ottó, szememben elismerésre méltónak tetsző bátorsággal, hasonlóval viszonz, természetesen a szerbekre vonatkozóval. Ám mikor odahaza az esettel úgy dicsekszem el, mintha a „merényletnek” magam is részese lettem volna, apám egyből letorkol: ilyesmiről többé ne halljon!

Még itt, a parkbeli kertészlakásban.

Mert a háború véget értének híre már máshol ér minket. Máshonnan indulunk majd, öcsémmel és néhány utcabeli gyerekkel együtt, be a városközpontba: ráunásig nézni a győztes Vörös Hadsereg hol harangszótól, hol saját, placra állított rezesbandájától kísért, napokon (heteken?) át tartó kivonulását. Más házban is szállásolnak el belőlük talán húszat, közembereiket szalmán az istállóban, tisztjeikből pedig négyet vagy ötöt az egyik szobában. De ők már rendesen viselkednek, mindössze a szoba friss festésű falát használják, az árulkodó nyomok tanúsága szerint, itatóspapír helyett, nem tudni, milyen sikerrel. El sem visznek semmit, sőt hagynak: nagy lábast, vajjal kevert tejet, kiönteni sajnáljuk, ám a számunkra szokatlan keverékekkel nem nagyon tudjuk, mit is kezdhetnénk, Ómamánknak támad mentő ötlete: süssünk tejes kalácsot. Mivel ő is ide, új otthonunkba érkezik meg már, külső segítséggel találva csak rá késő esti órában; mi, gyerekek ugyanis másnap ébredünk csak rá nem várt jelenlétére. Pár hónappal előbb még, semhogy egy augusztusi délutánon Hiroshima híre is eljutna hozzánk. Gaul bácsi mesedélutánjának kezdete előtt, mivel tőle halljuk mi is a szüleinknek továbbított rádióhírt a megolvadó kövekről, mielőtt belefogna az egy héttel

korábban félbehagyott mese újabb folytatásába. Ez a szomszédunkban lakó ősz fejű egykori állomásfőnök, aki ha annak idején hajlandó lett volna az újdonsült délszláv államnak is esküt tenni, lehetne nyugalmazott is, parkbeli otthonunkban szoktatott hozzá még bennünket papírsárkánytól távoli vidékekre ragadott fiúkról, afrikai törzsek között királyi székre emelkedő fehér bőrű és lelkű hősookról szóló meséihez, és mivel mi ragaszkodtunk hozzájuk, új hajlékunkban is kész azokat tovább folytatni. Turbékolóan alt hangú felesége közben matróna-terebélyesen járhatja kötőtűit, „felülmúlhatatlan vagyok a kötésben”, mondja magáról. Tőle kapok később egy csomó „Stengl” levlapot, neves művészek nevezetes vagy kevésbé nevezetes műveinek színnyomatait, „*Őnagysága, Lőw Juliska, úrleánynak, Nagykikinda Vásár utca*”, áll a túloldalukon, valamennyin ugyanazzal a kézírással, de más szöveg nélkül.

Vagyis színváltás következik, első parkbeli korszakunk ekkor ér véget.

Eredetileg nem is apám állásvesztésével összefüggésben. Hanem mert az újsütetű illetékesek, dicséretes szociális felbuzdulástól indítva, napközi otthon létesítéséről döntenek, és hát a városi népkert orgona-, hárs- és fenyőillatú zöldje eszményi környezetnek ígérkezik a hatalmi helyzetére újonnan rácsodálkozó proletariátus gyermekei számára. De azért a főkertészi állás maradna. Am egy délelőttön hazaérkező apám arra kéri anyámat, hozzon föl a pincéből egy üveg bort, el van bocsátva – mi meg öcsémrel ketten, nem lévén még antennáink az akasztófahumorhoz és a sírva vigadáshoz, azt hisszük, csakugyan valami vidám dolog történik. Mert nekünk akkor borunk is van a pincében, ama kertészlakás tartozékában, amely valamikor (amint jóval később megtudom) vendéglőként üzemelt, egybehangzóan dicsért borunk, egy része külön kezelt Egri leányka . . . ezt isszák az ősszel, átmeneti rámpás állapotában még, az apámat egyebek mellett aranyórájától és bőrkabátjától megszabadító „csillagosok, katonák” is, „Baron? Baron?”, kérdezik tőle, feltehetőleg a kovácsoltvas indák befonta rácsos kapu határolta park tulajdonosát látva benne . . . Zentai tartózkodásom ideje alatt, azaz távollétemben, amiért is az ujjal belyuggatott befőttes- és lekvárosüvegek papírjainak pukkanása és a kristálycukor ropogása a padlón a bakancsok alatt engem elkerülő módon vonul be öcsém kora gyerekkori élménytárába. Ami viszont a részben mégis megmaradt és azóta kiforrt bor most felhozott liternyi részét illeti, holmi sírva vigadást említeni talán túlzás is: apám a pillanat történelmi súlyát mintha nem igazán érezné, eddigi mellékesét szeretné fő helyre tenni, azt hiszi, bérelt földeken gazdálkodva is elbol-

dogulhat. Még ha fejőstehenünk is van, meg nyomban ide kívánczoló lovaink is. Eredetileg két kanca, Tamara és Laura, nevüket és összeszokottságukat korábbi gazdájuktól hozzák magukkal, Tamara fekete, Laura fehér, ámbár a lóhoz értők az ilyet is inkább szürkének mondják. Sajnos, nálunk már nem sokáig maradnak együtt, Tamarától még a történelmi korszakváltás előtt meg kell válnunk, háború van ugyebár, és lórekvirálás, nem a Wehrmacht számára, csak Nedić hadseregének; minden lótulajdonos lovastul ki a vásártérre, adják parancsba. Apám a szebbiket, Tamarát tartaná meg, csakhogy Laura rúg és harap, dehogy enged idegent magához közel férközni, Tamara hatalomszabta árából meg csupán egy Gondos névre hallgató, nagy csontú öreg heréltre futja, de azért ez az állat is becsülettel végzi a dolgát – amíg csak egy balul kiüttö kikölcsönzés után már cigányok nem alkusznak rá, másnapra meg, kimúlásának hírére követően, a vételár felét is vissza nem kapják. Laura viszont mintha továbbra is tudná, mikor kell rúgni-harapni. Mivel a későbbi katonák minden pepecselő rekvirálási ceremónia nélkül két, a város tulajdonát képező lovat is elvisznek a kertészet istállójából, ahol éppen, ahelyett hogy szokott helyén, odakint a szőlőben lenne, Laura is ott van. Valamilyen oknál fogva, alkalmasint, mert mindenórás már, ez azonban nem akadály, kisajátítója szerint kitart még a magyar határig. Valószínűleg ki is tartana, kozák (?) lovasa a hátán viszont, úgy látszik, mégsem, pár nap után terhével együtt jön meg, ámbár hamarosan megszülető csikaja, feltehetőleg a világra jövele előtt átéltek következtében, nem bizonyul életképesnek. De a rákövetkező két csikó igen, Laura pedig egyre szelídebb lesz, anyám is simogathatja, egyszer meg a homlokára félénk csókot is lehel. Azután, hogy (ez idő tájt érvényét veszítő szóval élve) „úriasszony” létére fogatot hajtani is megtanul, s vele, az ekkor már szőlőben szolgáló Laurával, szekerezik ki abba a vagy négyholdnyi szőlő- és gyümölcsöskertbe, ahol a mestergerendás tanyaház mellett gémeskút is áll, cementvályú és -medence az égszínkép permetlének. Ami valójában nem is a miénk, hanem a zentai nagynémé, de mivel ő távol van, sőt egy ideig országhatár is elválaszt bennünket tőle, majdnem olyan, mintha a miénk lenne. Sajnos, nemcsak mi, gyerekek érezzük a magunkénak, de a miénknek hiszi az új, még tájékozatlan és magántulajdon-ellenes hatalom is, netán gyanús eredetet is vélve e mögött a „szőlő-ügy” mögött. Mindenesetre a városházán apámnak olyasmit mondanak, hogy „magának földje van, meg háza is rajta”, apám meg, mint aki rájuk hagyja, sarkon fordul, és kimegy, sőt a vele szembe jövő és segítőkésznek mutatkozó Balogh tanítóval sem

hajlandó az épületbe visszamenni – pedig őt, bár iskolaigazgató (és anyám bensőséges barátnőjének hosszú lejáratú szeretője) csak pár év múlva lesz majd belőle, máris „nagy kommunistának” ismeri most mindenki. Nem, nem, apám köszönettel tovább megy, és inkább az üveg borát hozatja föl a pincéből. Nehéz lenne összerakni, valójában miért is: büszkeségből tán, megbántottságból? Amiért a szolgálati lakást már előbb megvonták tőle? Vagy amiért szívesebben venné a függetlenséget? Úgy érezve, ugyanolyan hülyékké lenne körülvéve, mint azelőtt, sőt . . . és ebben, mint utóbb kiderül, aligha téved. Mert miután öt év elteltével a régi állását újra megkapja, az ügyeletes tőkfejek, marhák, baromállatok, bőséggel népesítve be a fáradt gőzt kieresztő estéket, ismét csak felsorakoznak.

Ám ami minket, gyerekeket illet, inkább csak az elköltözés ténye érint bennünket. Sajnáljuk a parkot, nem szeretnénk tőle túlságosan távol kerülni. Csak hát lakást találni nem éppen könnyű. Vagy talán nem is annyira lakást, mint házat – olyat, ahol a zongoránknak, pontosabban a pianínónknak (Gustav Rösler, Kaiserliche und Königliche Hofliferant) éppúgy helye lehet, mint a lovainknak, a tehenünknek és a disznainknak. Annak ellenére, hogy a városban jelenleg nem kevés a gazdátlaná vált házak száma, helyesebben az ilyené tetteké inkább, amelyek a néphatalom felügyelete alatt most további sorsukra várnak. Betelepítésről ugyanis ekkor, negyvenöt tavaszán, még nem esik szó, jöllehet ennek bekövetkezte logikus folytatása az előzményeknek, valahol már nyilván döntöttek róla.

Apám azonban, mint többször is mondja, nem szeretne német házba költözni. De mivel záros határidőre kell távoznunk, jobb megoldás híján mégis ilyenbe megyünk.

Ideiglenes jelleggel természetesen.

Mentségünkre szólva, nem olyanok hajlékába, akiket táborba vittek. Olyanokéba csak, akik „a körülmények kényszerítő hatására” és „önként”, főleg pedig idejében távoztak. Azzal a nyugatra tartó végtelen kocsisorral, amely a visszavonuló Wehrmacht egységek előtt haladva, eredetileg talán valahol Ukrajnában, Besszarábiában, Romániában indult el, hogy útközben óriási, ragadós felületű kígyóvá növekedve vigye magával a rátapadókat. Akiknek menetét akkor én, kényszerű zentai vendégeskedésem idején, heteken át láthattam, hol a Tisza-parti Nagymalom igazgatói lakásának ablakán tekintve ki a vigasztalan esőben hasig sáros lovakra és ökrökre, esetenként bivalyokra, egy ízben pedig éppenséggel tevékre, két hatalmas sátoros, ha úgy tetszik, „ekhós”

szekér, kétszer két kétpúpú teve által vontatva, hol . . . azaz hát, pardon, ezeket már szép időben láttam, és nagyapám társaságában a Tisza-parton a gesztenyesor alatt, ahonnan a lejjebb szüntelenül ingázó kompig és a kaptatón magukat kinkeservesen felküzdő lovakig is elláthattam.

Egy Steimetz nevű kikindai bőrcserző és bocskorkészítő mester, vagy ha így jobban tetszik, cserzővarga, családjával, jószágaival és legszükségesebb (vagy annak vélt) ingóságaival együtt, feltehetőleg szintén ezen a kompon kelt át a Tisza bácskai oldalára, okkal, netán valóságos bűntudattal tartva-e megtorlástól, vagy csupán az utólag mégis indokoltnak bizonyuló „tömeghisztériától” elragadtan, miért is tudnám? Ám akik ismerték, nagydarab, vörös embernek írták le, s vörös hajúnak a lányát is, aki azokban az időkben, amikor a városban (és másutt is) a legjobban ellátottak mindenképpen a német nemzetiségű polgárok voltak, azzal utasított volna el eladó liszt iránt érdeklődőt, hogy lisztje ugyan van, de kell a disznóknak. Nem feltétlenül készpénznek tekintendő adalék, ám a házbeli árnyékszék ajtaja nyilván azért készült üvegesre, hogy a gazdája az udvarát, a benne dolgozókkal együtt, innen is szemmel tarthassa; mindazzal együtt, amit itt hagyott – átmenetileg és részben akár a mi számunkra is, végérvényesen és visszavonhatatlanul azonban azoknak, akik majd utánuk jönnek . . . De öcsém és én elégedettek vagyunk, új otthonunk nincs túl messze a régitől, óriási portájával együtt itt terül el, viszonylag közel a parkhoz, azon a Mokrini úton, amely merőlegesen fut rá a város máris Tito nevét viselő főutcájára, amelyen túl aztán ama Vásár utcaként folytatódik, ahová valamikor őnagysága Löw Juliska úrleány művészlapjai is érkeztek. Hivatalos neve gyakran változik, odaköltözésünk pillanatában, ha jól emlékszem, Malinovszkij marsall utcának hívják, vagy valamivel később keresztelik el annak, és ha a park előtt húzódo kis utcából fordulunk ki, alig kell csak áthaladni a Galacka hídján. A fölött a zöldes vizű patak fölött kelni át, amelyről mi nem is tudjuk, hogy patak, inkább csak valami nagyobb ároknak, kanálisnak tekintjük, amelyet hivatalosan jegyzett földrajzi névvel sem illet senki, magyarul és szerbül egyaránt mindenki csak Barának hívja. Pedig ez a szó szerbül pocsolját, tócsát, legjobb esetben holmi tavacskát jelent, álló- és nem folyóvizet tehát, posványosat is akár, és hát a vize többnyire tényleg posványos, békanyálas, békalencsés, s természetesen békás is, gyakran dögök is belekerülnek . . . megannyi érv a kristálytisztaság képzetét keltő „patak” minősítés ellen, kitiltása mellett a város területéről – beboltoztatása mellett, ami azóta rég meg is történt. Mert ma már egyetlen fa- vagy betonhíd nélkül folyik át a

városon, éppen mert mindenütt híd van fölötte, szégyellten és elfedetten, szőnyeg alá söpörve. Pedig annak idején a mi szemünkben ez a három méternél aligha szélesebb vizesárok a gyommal-gazzal benőtt partjaival lehetett akár trópusi őserdővel szegélyezett nagy folyó is, annál is inkább, mivel olykor játékhajó is úszott rajta. Az meg éppenséggel külön nyereségnek tetszik, hogy áthaladva a Mokrini út nagy, boltozatos hídjá alatt (valójában három híd van itt, egy széles az úttest, két keskenyebb meg a kétfelöli járda számára), egy szakaszon egy papsajttal benőtt kis utca szélességének felét elfoglalva még egyenesen halad tovább, majd egy rozoga deszkahíd alatt elkanyarodva (a híd korlátlan, és alig szélesebb a tolószékemnél, de azért a környékbeli gyerekek többször is áttolnak rajta) a házak közé veszi be magát, s a porták végében, a kertek alatt folytatja útját. Egyebek mellett új lakhelyünk foghíjas udvarvégi deszkakerítése mentén is, mielőtt patkó alakban fogva körül egy darabka náddal benőtt senkiföldjét, ahonnan majd hallhatjuk a nádi rigó hangját is, a miénkkel párhuzamos utcában lakó Tánczosék ugyancsak udvarvégi és ugyancsak foghíjas léckerítését is elérné. Úgyhogy nyáridőben a két már régebbről ismert és kedvelt Tánczos fiú, az idősebb Öcsi és a fiatalabb Sanyi (azért a fordított sorrend, mert van egy legidősebb is), átgázolva a Bara vizén, hála a kerítések folytonossági hiányainak, ezen a lerövidített úton is átjöhet hozzánk. Apjuk egy ideig vendéglős volt, de most csak zugkocsmája van; a fiúk jó külsejűek és felépítésűek, izmosak és rámenősek, nem idegenkednek a verekedéstől, főleg a két évvel nálam is idősebb Öcsi, aki velem egyidős öccsét is folyton gyötri, mestere a nyílkészítésnek, de általunk csak gumipuskának mondott csúzlit is készít és nádsípot is; nem akármilyen gyerekek, nem pisilnek, hanem hugyoznak, és a fütyülőjük máris meglepően fontos a saját szemükben. Később, felnőtté süllyedt állapotban már a három fiú közül kettőnek is én segédkezem az Ausztráliába való kivándorlást megcélzó űrlap kitöltésében. Kettőnknek öcsémrel viszont ez idő tájt a velük való kapcsolat már-már fontosabb magánál a háznál is, a négyablakos, vastag és vert falú épületnél, a tágas három szobánál, az előttük húzódó üvegezett folyosónál meg a mellette lévő otelló szőlővel befuttatott nyitott verandánál is, ahol nyári estéken rendszeresen vacsorázunk; itt ugrik fentről, a gerendáról, Viola kutyánktól felriasztva, asztalunkra egy jókora patkány is, hogy utána a lányoma is ott maradhasson a sótartó paprikájában.

Mert a patkányok száma enyhén szólva tetemes, több ízben csirketemeket okozó is, hála a mindenütt megtalálható rengeteg bőrhulladék-

nak és egyéb szemétnek. Kiváltképp a hátsó udvarban. A hatalmas porta ugyanis két részre oszlik: az első valójában kert, körte- és birsalmafákkal (ez utóbbiak egyikének ága különösen alacsony, Ómamánk vaskövetkezetességgel mindig ebbe üti bele a fejét), drótra futtatott szőlőtőkékkel, a már említett otelló mellett kecskecsöcsüre emlékszem még, de akad itt némi virág is, valamikor nem is hathatott rosszul. Mögötte, az elválasztó drótkerítésen túl óriási gazdasági udvar, szárkúppal, szalmakazallal, benne még szalmahúzó horoggal is, amelyet Tánczos Sanyi, erejét fitogtatva, egyszer oly mélyen dőf a szalmába, hogy amikor kihúzná, a nyele marad csak a kezében, van azonban itt eperfa meg egy kis akácliget is. De az istálló, a disznó- és tyúkólak, valamint a gémeskút mellett a bőrfeldolgozó és bocskorkészítő műhely is itt található, meg persze a cserzőkádak, pontosabban a bőrök áztatására szolgáló betonmedencék; körülöttük, s benn a műhelyben is, ismeretlen rendeltetésű tárgyak, titokzatos szerszámok, rozsdás kések és ollók, kaparók, hordókban fakéregdarabok, dobozokban bűzös ragasztó, két kicsi, de súlyos, pontozott felületű rézhenger, feltehetőleg mintát nyomni vele a kikészített bőrre, kis gőzhenger vagy malomhengerpad készítéséhez kellenének nekünk, ezért visszük őket később soron következő otthonunkba magunkkal; de találunk egy aprócska, igazán helyes játékfűrészt is, szabályszerű asztalosfűrészes szakasztott mása, kár, hogy amint hozzányúlunk, máris elpattan. Akad azonban csonka és rongyos könyv is, még hozzá magyar: *Ásvány-, kőzet- és földtan*, kristályok sematikus ábráival, tetraéder, oktaéder, ásványok szépen kidolgozott rajzaival, pirit, turmalin, karbon kori korpafű- és mohaerdővel, jurából való képzeletbeli tájképpel, páfrányok közt legelésző és vadászó sárkánygyíkokkal, meg egy brontosaurusz-csontváz fényképével is a New York-i múzeumban. Az udvar egyik sarkában jókora görögdinnyéni kőgömb, a nálunk megforduló fiúk legfeljebb továbbgörgetni próbálhatják meg; rendeltetése addig ismeretlen csupán előttünk, amíg a cserzőkád mélyén több ilyen is meg nem pillantunk, láthatólag a cserzőlében ázó bőrök lenyomására súlyként szolgálnak. Beköltözködésünk után is még, mivel a hátrahagyott műhelyben valamilyen frissen alakult bőrfeldolgozó és bocskorkészítő szövetkezet üti föl a tanyáját, hol többen dolgoznak, hol kevesebben, legtöbbször ketten: egy alacsony, köpcös ember meg egy magasabb és soványabb, a köpcös gyakran szerb népdalokat énekel, fennhangon és napestig, a soványabbat Kostának hívják, öcsémmel egyszer az udvar végébe tartva a szalmakazal mögött találjuk, a kis csokoládébarna halom már a helyén van, vizelete épp távozóban,

visszahúzódunk, de valaki keresi éppen, „A Kosztó kakál”, jelenti öcsém harsányan . . . Ám ennek az iparágnak meghatározott kíséző illata is van, a cserzőlé savanykásan átható szaga olykor a lakásba is bekúszik. „Hogy lehet ezt kibírni?”, kérdik egyesek tőlünk. Pedig az igazi bűz a nyersbőröket hozó szekerekkel érkezik, több megtermett mészároskutyta, köztük egy óriási szelindek kíséretében. Új világba csöppenünk, valójában egy történelem dúlta otthon romjai vesznek körül bennünket. Amelynek a maga tovább élő hátrahagyottjai is megvannak: éhségtől zavaros szemű, öreg, fekete szuka, amint a szomszédoktól megtudjuk, Lédinek hívják, egy darabig megvan szintén nőnemű Violánk mellett, aztán nyoma vész; a ház tarka macskája a feléje hajított kenyérdarabok nyomán mind közelebb merészkedik, később a jelek szerint fekete kandúruktól kölykezik meg, két ivadékát továbbállásunkkor elvisszük, anyjuk a házzal együtt talál rá immáron harmadik és végleges gazdájára – mért ne legyen a sok holt tárgy mellett eleven hordozója is a folytonosságnak? Alkalmasint azonban más kutyája is volt még a háznak. Mert amikor öcsémmel először cserkésszük be a hátsó udvart, nem csupán egy bársonyosan fekete bundájú vakondok hullájára bukkanunk (két olvasmányomból is ismerem már ezt az állatot, egy két kiskutya életútját prezentáló gyermekregényből és Andersen egy meséjéből), hanem a szomszéd kerítésének közelében egy tacskozóéra is, részben csontvázára már, de azért a felerészben még rászáradt, rövid, kávébarna szőrrel fedett bőr, na meg a fej, félreérthetetlenül árulkodik a mumifikálódott maradvány kotorékekből. Zavaró jelenlétére öcsém a lehető legközvetlenebb módon reagál: farkánál fogva hajítja át a kerítés túloldalára.

Merényletét a mögötte élők szerencsére nem veszik észre.

Itt, baloldali tőszomszédként, szerb vasutascsalád él, a házaspárra nem emlékszem, azt sem tudom biztosan, láttam-e őket. A két gyerekre viszont igen, nevüket hadd írjam ide „vokatív”-ban, abban a megszólító nyelvi formában, ahogyan mi, az itteni magyarok szokása szerint, emlegettük is őket: a lányt Nadónak, a fiút Sašónak hívják, életkorukat tekintve nem a mi nagyságrendünk képviselői. Amennyire most rekonstruálni tudom, a szép, fekete, bogárszemű nagylány tizenhat körül járhat. Ismeretségünk nem a legszerencsésebb módon, éppen e kerítésnél kezdődik, nem a tacsókókadávert fedezi föl, de öcsém mintha ezúttal is átdobna valamit, vagy csak szemtelenkedik vele, nem emlékszem már pontosan, ám mivel anyánk arra jár éppen, bepanaszolja; szidáson túl más baj nem lesz belőle – eltekintve azoktól az anyai könnyektől,

amelyek számomra már akkor is az elviselhetetlenség csúcsát jelentik. A fiú két-három évvel lehet fiatalabb a nővérénél. „Sašo-Pásó!” kiabálja át öcsém a kerítésen, ám amikor pár nap múlva az utcasarkon beleütökünk, Sašo (vagy ha így jobban tetszik: Saša) csak egy összecsavart újsággal húz a fejére; azt viszont később több ízben is nem értem, miért kezd el öcsém a fiú egy bizonyos mondatára gombnyomásra picsogni. Legalábbis mielőtt észrevenném, hogy a mondatban a füstölést és dohányzást egyaránt jelentő „pušiti” ige is előfordul, vagyis öcsémet Sašo, a kerítésen túlról cigizésen kapva rajta, ismételten azzal fenyegeti meg, hogy kilesett titkával apánkhoz fordul. Mert a két udvart elválasztó drótkerítés két irányban is akadálytalanul enged utat a kíváncsi tekinteteknek. Így a szomszéd fiú és egy barátja erőd-, illetve kaszárnyaépítő ügködésének is például, miközben én egy Ede nevű barátom társaságában (öcsém távol van éppen) irigység átjárta ellenszenvvel nézem, miképpen is építenek sárból, cserép- és tégladarabokból laktanyákat, őrtornyokat, hangárokat, s helyeznek el közöttük maguk készíttette ágyúkat, tankokat, repülőket, vörös festékkel húzva meg az utakat az épületek közt. Számomra a parkbeli utak vörös salakját felidézõn, merõben eltérõen Ede belemagyarázó meglátásától. „Hogy orosz szín legyen, a fene egye meg õket!”, mondja ellenségesen, feltehetõleg az én csak nehezen módosuló beállítottságomtól is befolyásolva. De azért a két fiú a mi udvarunkba is áthozza késõbb közelebrõl megmutatni a dróthálón túli arzenál néhány darabját. Nado közbenjáró unszolására, mivel a két testvér közül végül is vele barátkozunk meg inkább. Egy idõben gyakran jelenik meg az udvarunkban, olykor a birsalmafák sűrű lombjától elfedett, illetve a szõlõsõvénytõl se nagyon látható, alacsony ablakon át érkezve – az otthonukul szolgáló öreg végházról ugyanis idõvel megtudjuk, hogy valamikor szintén a Steimetz család tulajdonaként állt a valaha még nagyobb telken, feltehetõleg jóval korábban is már, semhogy a nagy ház felépült volna, ezért hát ez az elõlünk egy ideig rejtve maradó ablak, amelyen át Nado a harmonikáját is áthozza néha, vagy utólag adatja ki valakivel rajta magának. Ez a hangszer azonban inkább az utcán jut fontos szerephez. Vacsora és sötétedés után is sokszor, a kapunk elõtt vagy a Bara mellett, ahol olykor villanydróton pihenõ fecskesorként ülünk (pardon: ülnek) a híd betonpárkányán, egyes nemzetiségû gyerek- és kamaszhad részeként, kólók, tangók és persze partizándalok hangjai mellett. Minden elvi fenntartásom ellenére se szívesen mondok le arról, hogy ott legyenek, hiába, mégiscsak gyerek vagyok, vagy talán mégsem vagyok annyira gyerek . . . pedig a

nyelvet alig töröm még, egyelőre öcsém sem sokkal jobban énnálam. Nado azonban időnként másfajta játékainkba is bekapcsolódik. Például a boltos játékba, amihez halálfejes pénz van forgalomban. Ez az idéetlen ötlet az én agyamban születik, miután valami képregényben a méregnek és az életveszélynek ezt a nemzetközi jelét egy kalózhajó lobogóján fedezem fel, ha tehát holmi címer, felségjel szerepét is betöltheti, miért ne állhatna bankjegyen is, és a társaságnak tetszik, tehát csinálom – rajzolom a különböző címletekre a halálfejet, vicsorgó koponyát két egymást keresztező csonttal alatta, egybehangzó vélemények szerint én rajzolok legjobban az egybegyűlteket közt, ezért is a döntés, hogy ezt csak én rajzolhatom. Nado viszont birsalmát főz a kapu melletti sarokban rögtönzött kis tűzhelyünkön. Mert ebben a kincsesbánya udvarban akad ócska tűzhelylap is karikástul, téglá is kerül és sárgaföld a tapasztáshoz, meg egy darab vascső kéménynek, meglehetősen rövid, úgyhogy a hosszú, hegyes láng olykor túlnyúlik rajta; máskor az utcára oly sűrű füst gomolyog ki, hogy titokban attól tartok, a tűzoltókat hozzuk magunkra. De sütünk tejes kukoricát is parázson, ám a boltos játék során a mészáros és hentes szerepét betöltő Mumper Misi a Nado főzte birsalmát nevezi ki friss tepertőnek.

Illetve „töpörtyűnek”, mivel köztünk inkább ez a változat van forgalomban.

Ez a Mumper Misi a jobb oldali szomszéd fia, két vagy három évvel lehet idősebb nálam, de fejletlen és vékony csontú, a társaságban Gebének hívják, húga, Helli velem egyidős, vörös copfos és pulykatojás-szeplős kislány; apjuk nagy hasú, kövér ember, anyjuk kehesen sovány, és nagyon rosszul beszél magyarul. Mumperék ugyanis svábok, de annyira nem „fasiszták”, hogy nemcsak a fasiszta szervezetnek kikiáltott Kulturbundnak nem voltak tagjai sohasem, de még a villanyt se vezetették be a házukba, pedig az, a külteleknek számító *Barandától* és *Csokától* eltekintve, mindenütt rég ott van már, náluk otthon esténként békés petróleumlámpa világít, ezért nem viszik táborba őket. De azért egymás közt váltva se hallok soha német szót tőlük, elképzelhető, hogy otthonuk falai közt se merik rászálni magukat anyanyelvük használatára; mert a rostán fennmaradó németek itt többnyire magyarságot szimulálnak, ritkán válik szláv csak belőlük. Az apa naphosszat bámul az ablakon át ki az utcára, máskor a számfogatán dökög ki a szőlejébe, a szamarat Pasának hívják. Ordítására először felkapjuk a fejünket, nem tudjuk, mi lehet az, úgy tanultuk, hogy a számár „iá”-t kiált, ám ez mégsem hangzik annyira így, hogy egyből rá is ismernénk. Helli egyszerűen

arról mesél, hogy Misi egy éjszaka lidércnyomásos álomból ébredt, azt álmodta, hogy Pasát levágják.

De azért a környékbeli gyerekhad mintha javarészt magyar volna, vagy annak látszik. Mivel a két Mumper gyerek mellett akad még más németből áthasonult is. Szerb meg a „kezdettől fogva”, azaz már a parktól kezdve hozzánk csapódók közt egy van csak, férjezetlen exóvónó gyermeke, alkalmasint éppen az ő létrejötte lett okozója az anyai állásvesztésnek, akkoriban a pedagógia finnyásabban viszonyult még az efféle ballépésekhez. A gyerek szintén a magam évfolyamának tartozéka, Okicának hívjuk, vagy csak Okinak, időnként meg Čirić Jovan bakkecskének is, ez is a becsületes neve, természetesen „bakkecske” nélkül, semmivel sem beszél rosszabbul magyarul magyar anyanyelvű társai átlagánál; tőle kapom életem első pofonját másfél éves koromban, már és még járóképesen tehát, a parkbeli homokozóban, de erről csak anyámtól tudok . . . Ugyanígy az eszmélésig visszanyúló évfolyambelím, Pityuka is, apja szabó, szintén nem volt Kulturbund-tag, de évek múlva szabadul csak hadi- vagy egyéb fogságból, és mint a Buda várát Görgey ellenében védő osztrák császári táborno kot, Hentzinek hívják; kisebbik fia, Peti arról marad emlékezetes, hogy ha egészen apró gyerekként a nevét kérdezzük, következetesen és halálkomolyan a „Hentzi Petike, hároméves, nőtlen” választ hallhatjuk tőle. Pityukát, ahogy az enyém engem tol, öccse gyakran kézen fogva vezeti, de azért Pityuka egyedül is jár, ha kell, mereven rángó lábakkal, testétől egyensúlyozóan eltartott karral, sőt még szalad is, karját-lábát furcsán dobálva. Szavát inkább csak a beavatottak értik, fejét állítólag a bábaasszony nyomta volna meg, nem szívesen veszem, ha vele vesznek egy kalap alá.

Pedig ezt többen is teszik. Nem utolsósorban a Barna gyerekek éppen. Szintén még a parkbeli „előidőkből” valók, nevükkel ellentétben valamennyien világosszókék, és a család mint egész is központinak mondható helyet foglal el itt, a Mokriini úton, a Bara hídjától néhány háznnyira déli irányban. Házuk sem akármilyen, legalábbis akkor a környezetből kirívó még, angolszász típusú, egyemeletes családi ház, lenn a lakó-, fenn a hálószobákkal, mifelénk még szintén szokatlan francia ablakain se előbb, se utóbb nem látott különleges bádogredőnyökkel, csontszínűre spricelt falakkal, alul, mintegy másfél méter magasságig viszont vakolatlan téglákkal: ide ősidők óta műkö burkolat kerülne, ez azonban sose készül el, nem csodálnám, ha a fal még ma is így állna. Az apáról nem tudom biztosan, építésztechnikus-e vagy pallér csak, ám a ház jellegéhez valamiféle szakmai ártalomnak is köze lehet. Ismeretségünk elején, azaz a

német megszállás éveiben, tüzelőkereskedelemmel foglalkozik, farakások magasodnak, szénhalmok tornyosulnak a részben élére állított téglával kikövezett roppant udvaron, meg egyfajta brikett is, jókora, ovális, fekete darabok, oldalukon betűkkel; öcsém egyet elhoz belőlük, itthon azt mondja, kapta, kiderül, hogy nem, de hát ő azt szerette volna csak, hogy a sokaktól irigyelt teherautója szemet szállítson . . . Később darálójuk van, ekkor, új lakhelyünk idején, ítélik el a férfit és az asszonyt is egyaránt harminc-harminc napi elzárásra kocsmái verekedésért, bár rémlik valami, hogy az eset az akkoriban sebtében Munkáskörré átkelesztett Gazdakörben történik, legkisebb csemetéjük mindenestre lelkesen számol be arról, hogyan forgatta anyja a biliárdbotot, illetve miután kettétört, tovább is még annak darabját. A testvérek heten vannak, nem feltétlenül gonoszok, de azért a nagycsaládok agresszív klánsszelleme mindenképpen áthatja őket. Öt fiú és két lány, a legidősebb fiú a szerémségi vagy a baranyai frontról béna karral tért haza, a legkisebbet Antinak hívják, és öcsémnél is fiatalabb egy évvel, de azért nem hagyja magát: „Te nem palancsós a mi házunkban!”, selypíti akkurátusan, mikor egyszer az ő portájukon próbálunk meg akaratumnak érvényt szerezni. Az idősebbik lány (nem tudom, második vagy harmadik-e a sorban) egybehangzó megítélés szerint kimondott szépség, és egy szlovén katonához megy feleségül, együtt járásuk és jegyességük a prepubertális kölyökfantázia valóságos tengeri herkentyűt buktatja a felszínre, én azonban inkább a lakodalmon akadok fenn (kétszer is voltam már lakodalomban), milyen nótákat énekelnek majd, és milyen nyelven . . . Ami a többé-kevésbé még gyerek korú fiúkat illeti, Antin kívül néha a sor közepéről való Gyurival és Józsival is összejövünk, felkérésemre szegény Oláh Jóskát is ők verik meg, amiért ellop tőlem egy már nem üzemképes játékautót meg egy ceruzahegyezőt, formáját tekintve miniatűr utánzatát boltozatos tetejű, régimódi rádióknak. Máskor meg akkor esnek be valamiért, mikor nálunk papírsárkány készülné, ám az öcsém meg a velünk szemben lakó Miki munkáját gyatrának ítélve meg, nyomban bekapcsolódnak, délre a sárkány feje kész is már, ebéd után visszatérnek, ígérik, időnként még később is; pedig ez a tavasz a sárkányoké, soha ennyi sárkány az égen, óriásiak, csillag alakúak is vannak közöttük . . . A kisebbik lány neve Amália, de mindenki Mucának hívja. Velem egyidős, iskolán inneniek lehetünk még, mikor egyszer öcsémmel és vele a parkban kószálunk. „Várjatok, lefényképezlek benneteket”, mondja, mielőtt egy padra felugorva ránk fogná pucér hátsóját, amivel, talán mert ahogy előrehajol, azt is láthatjuk,

amiben alapjaiban tér el tőlünk, olyan sikert arat, hogy egymás után többször is a mutatóvány megismétlését kérjük tőle. Kevésbé attraktív megnyilatkozásai is akadnak. Évek múlva a házuk előtt például, ahol Bobi nevű kutyájukat meglátva, öcsém magabiztosan kijelenti, hogy egyszer még agyonüti; válasza mondható frappánsnak is: „Ha te agyonütöd az én Bobimat, én agyonütöm a te Zolidat”, elképzelhető, hogy a környezet okozta elfiúsodás is részleges magyarázata lehet a később történendőknek. Mert még kamasz lányként is együtt focizik kamasz, sőt már nem is kamasz fiúkkal, de ezt én már nem láthatom, Anti szerint azonban még jól is játszik, csinos, de inkább sportarca van, később egy tornaünnepélyen a gerendagyakorlatokat végző tornászlányok közt látom. Öt-hat évvel korábban talán, semhogy anyja kíséretében Ómamánk csipkés szélű zsebkendőit nézegeti, nem csinálnak titkot belőle, hogy esküvő kellékei lennének, de aztán az ügy függőben marad . . . az üveget állítólag a kabátja alá rejti, mielőtt a Bara partján áldozatának útját állná. Egyesek vitriolt emlegetnek, mások zsírszódát, mielőtt végleg az utóbbi bizonyulna igaznak, a telitalálat tökéletes, a fiúnak a szemidegei is elégnak. „Majd ha megellik”, mondja Fodor Karcsi, egy másik gyerekkori ismerős a büntetésről, amit a lánynak később kell majd letöltenie. De gyerekkori ismerős maga Sándor is, apja órás, és tőszomszédja a Barna-háznak, az ismeretség a két gyerek között tehát jószerével óvodás kori, sőt előtti, de a szülők állítólag sosem voltak elragadtatva tőle, egyetlen fiuk mindig Sándor volt a Sanyik közt, nem tartozott azok közé, akik folyton az utcán lófráltak; ám amikor kezében újonnan vásárolt vízfestékkészlettel megy be a kapujukon, irigykedve tekintek rá, mert nekem még színes ceruzáim vannak csak. A mögött a sötétbarna fakapu mögött tűnik el a festékeivel, ahol egy Liduska nevű, göndör hajjú, de csúnya kislány is lakik, vele és két kis barátnőjével támad egyszer összetűzésünk. Hogy a konfliktus oka mi lehetett, aligha fontos, de a másik kettőre sem emlékszem, egyikük Mumper Helli tán, a másik lehetne akár Muca is, de lehet, hogy egyikük sem szerepel itt, mint ahogy arra is homály borul, hogy kik vannak még velünk a fiúk közül ott, a kapu előtt, amely hol becsapódik, hol kinyílik, a kislányok kidugják fejüket, mondanak egyet-mást, majd visszahúzódnak. A dialógus félúton lehet valahol a játék és a veszekedés közt, azt játsszuk, hogy veszekszünk, de ezt komolyan, oda-vissza röpködnek a szavak a kapu fölött, aztán kirepül más is. Papírgombóc, sejtjük, hogy jobb lenne nem kibontani, s nem lepődünk meg túlságosan, mikor benne tyúkszart találunk.

Ám az érdekesnek számító lánycsapat nem is itt található. Hanem a Bara északi partján álló alacsony, de nagy, sokablakos sarokház, az öreg Kovács házának kapuja előtt, illetve az előtte húzódó lefolyóárok hídjánál. Kovács bácsi valaha kádármester volt, rozoga öregember, vastag, göcsörtös görbebottal jár, egyik lábán magas sarkú ortopéd cipőt visel, különben is tekintélyes orrát óriási borvirágtoldalék teszi félelmetesen ormánszerűvé; később, miután elkerültünk már a környékről, újságolja egy ismerős, hogy megoperáltatta az orrát, de ebben az állapotában már nem láthatom. Házában több család lakik, több korunkbeli leánygyermekkel, ez aztán más kislányokat is idevonz a közelebbi házakból. Velük való viszonyunk is változó, olykor árulkodni menekülnek be, bepanaszolni az erőkultusz jegyében fellépő hímneműek szemtelenségét és durvaságát, máskor viszont közlik velünk, hogy tudnak egy nótát, de nekünk nem fogják elénekelni. Később, magukat mórifikálva, fülig érő szájjal mégis rákezdi: „Sárika, Márka, ne menj a padlásra, ott a bíró lánya, fütyül a pinája.” Ennyi az egész. Itt egyébként a Beatrice-arcú Kecskeméti Mariska a középpont – mert a feljövőben lévő Marikák mellett ekkor még előfordulnak Mariskák is, sőt, nyersen és brutálisan, Maris is akad, a szintén házbeli Kossuthék (csak azért is így hívják őket!) kórószaraz vénlánya, aki egyszer, mikor a kislány szelesen nekiszalad és majd fellöki, mindnyájunk szeme láttára ad nyaklevest a kicsinyítő képzős névváltozatnak, ámde színre lép az anya is, majdnem verekedés lesz a dologból. Elkényeztetett Bara-parti várkisasszony, maszatos-meztlábás lovagok közt, üdvöskeszerepével láthatólag máris tisztában lévő álmom-angyal és vásott kölyök – mert hát a délelőtti dózísának borvirág-álmait még késő alkonyatba nyúlóan is álmodó öreg kádármester szobájának ablakát is ő az, aki futtában megkocogtatja. Mielőtt az ki is csapódna: káromkodás- és szitokáradat, egyebek mellett „bűdös ringyók” is . . . De hát a részegek csúfolása, bosszantása különben is kedvelt szórakozása a Bara-híd körül összeverődők csapatának, úgyhogy ha a sötétedő utcán jól kivehető tántorgással tűnik föl egy mindannyiunk által jól ismert félbolond öregasszony alakja, nyomban felhangzik az „Annus néni, jó volt-e a pálinka?” kérdés, vagy egyszerűen kórusban az „Annus néni részeg!” kiáltás. Máskor az utca túloldalán vesz észre valaki egy megtermett legényt, „A mazga!” kiáltja el magát, s hajít nyomban göröngyöt is feléje, mire a többi is kiáltozni kezd, „A mazga! A mazga!”, záporoznak feléje a göröngyök. Miközben a megtámadott nem izgatja magát különösebben, „Törjétek csak be az ablakot”, jegyzi meg minden megtorlási szándéktól távol, de a lépteit sem felgyorsítva.

Ám amazok egy darabon még követik is, s tovább „mazgáznak”, többségükben aligha tudva, miért is, velem együtt azt sem talán, hogy a szó szerbül öszvért jelent, még kevésbé, hogy ugyanez a szó, ugyanezzel a jelentéssel, a régi magyar nyelv szókincsébe is beletartozik. Egyszerűen, mert valaki kitalálta, hogy „A mazga, a mazga!” . . . Vagy egy csöppnyi, öreg, kisablakos házban lakó fiatalasszonnyal támad viszályunk. Nem tudom, mi bajunk vele, vagy inkább neki mivelünk, ám amikor megelégtelve a nekivadult banda féktelenségét, seprűvel ront közénk, elköveitem azt a hibát, hogy valamit én is mondok, sikerül is dühének zuhatagát magára vonnom: „Hallgass, te nyomorult féreg, bolond volt, aki a világra hozott . . .” Megjegyzem a szavait, de nem bántanak különösebben, otthon viszont hallgatok róluk . . . Horda vagyunk, amelyben a magam módján magam is beletartozom, sőt, bele is akarok tartozni, mert ha játékainkban másképp nem is, szívvel-lélekkel veszek részt én is. Olyannyira, hogy mindezekre visszagondolva ma már szinte arra gyanakszom, hogy eredetileg motorikus típusnak, sőt tömegembernek lettem beprogramozva. „Mindig csak vadulni!” – csóválja fejét Ómamánk, csak hát mi dehogy is hallgatunk rá, szegény, egész nem vér szerint való nagyanyai pályafutása alatt tekintélyre szeretett volna szert tenni, de sehogyan sem tudta belölnünk ki is váltani. És hát mi épp ezt akarjuk: vadulni. „Uááááá, duba-duba, dum-dum”, rohannak velem indiánüvöltéssel, néger tam-tam kíséretében, egyszer-kétszer kiborítanak, különösebb bajom nem esik, közös erővel vissza is tesznek.

Miközben én, attól félek, nem igazán látom magamat. Száguldó kerekes székemen előredőlve, torkom szakadtából üvöltve – együtt a farkasokkal. Mivel anyám szerint egyszer megkérdezte tőle valaki, „normális” vagyok-e vajon, nem vagyok-e nyomorékságom mellett netán hülye is, gyengeelméjű. Természetesen visszautasítom a gyanúsítást, ámde egy-egy pillanatra mintha elnyeléssel fenyegető űr nyílna meg alattam. Mert a „nem normálisok” világaról annyit azért tudni vélek már, hogy ezt ők általában nem tudják, vagyis önmagamról ugyanezt én honnan tudhatnám. Miközben a lényegét mégsem értem: alkalmasint túlságosan is normális vagyok. Annyira, hogy azt képzelem, ugyanolyan normálisnak látszhatom, mint a többiek, ha ugyanazt teszem, amit a többiek tesznek. Vagy inkább, ha sok mindent, nem tehetek meg, amit ők tesznek, mégis úgy viselkedem, ahogy ők viselkednek.

Ha ugyanazt játszom, amit ők, épp csak másképpen.

Túl akár az ilyenféle „üvöltök, tehát vagyok”-szerű vadulásokon. Több-kevésbé artikuláltabb játékaikat is ideértve, a némileg szervezetebbeket, szabályokhoz inkább igazodókat.

Mert akadnak ilyenek továbbra is. Akkor is, ha változnak, átalakulnak.

Nem utolsósorban azok a harci jellegűek, amelyekből a klasszikusan militarista elemek azáltal szorulnak ki, hogy a katonásdi átadja helyét a rabló-pandúr (így, ezt a fogalmat olvasmányaimból ismerem csak) vadnyugati változatának, annyiban jelentve számomra egyszerűsítő könnyebbséget, hogy korábbi identitásdilemmáim egyből megszűnnek, jótékonyan feloldó kozmopolitizmusba menekülhetek, se magyarnak, se szerbnek, se németnek, se oroszoknak nem kell lennem, olyan világgal azonosulhatok, amelyet még alig ismerek, és a többiek még kevésbé ismernek. Valójában még a „vadnyugat” szót sem, hogy a „western”-ről ne is beszéljünk. Mi egyszerűen „kovboj”-t játszunk csak. Mivel a tehenészfiú angol nevét így, ha ugyan nem „kóboj”-nak ejtjük, sőt még a „Hands up!” is „handzsap”-nak hangzik, elképzelhetően olyan füzetes regények nyomán, amelyeket még nem is mi, illetve a velünk játszó gyerekek olvasnak, hanem szüleik vagy idősebb testvéreik, mivel a mi korosztályunk zömében le sem küzdötte még az olvasás technikai nehézségeit, netán még nem is tanul olvasni – amiért is a választott revolverhősök neve többszörösen közvetve, sőt a vizuális szóképek helytelen akusztikai dekódolása révén jut el a szerepükkel azonosulókhöz, esetenként félrehallottan. Így lesz Buffalo Billből „Buffau” Bill, miközben Texasi Jack neve „magyar olvasat” szerint hangzik el, ámde Big Billé maradéktalanul megfelel az angol ejtésnek. Egyik résztvevőnk megéppenséggel „Fantom Jahács”-nak kiáltja ki önmagát, személynévnek fogva föl, ami valójában szerbül jelent „kísértetlovast”, alkalmasint valamilyen film címét és hőstét idézőn, filmét, amelyet tán nem is ő látott. Nem mintha nem lenne olyan is köztünk, aki ilyen filmet maga is látott, mivel a colt eldördülését utánozva nem a szokásos „tá!” kiáltást hallatja, hanem torokból valami krákogásfélét, ekképpen igyekezve a rossz hangfelvételt vagy inkább a vetítógép torzító hangszórójának teljesítményét minél érzékletesebben visszaadni. Ami engem illet, moziba nem egykönnyen jutok el, az egyik emeleten van, s a másikban is lépcsők nehezítik meg számomra a bejutást, első filmélményemen, egy Tarzan-filmen ez idő tájt esek túl, ám a második, *A préri farkasa* idején, ha jól emlékszem, egy házzal továbbléptünk már. Ámde a legtájékozatlanabb, még ha az általunk lejátszottakat az Amazon partjára is helyezem, mégsem én vagyok, mivel van itt olyan gyerek is, aki szerint a megsze-

mélyesíteni kívánt hősök a valóságban és a filmekben „kovbojok” váltanak szót egymással. Mert én azt azért tudom, hogy ez angolul folyik, úgyhogy a bennem (de nemcsak bennem) most megfoganni kezdő „angolszász mítosz” kialakulásában – azon túl, hogy a jelenlétemben ez idő tájt politizáló Angliát és Amerikát reménykedő elismeréssel emlegetik – elképzelhetően ennek a nem ismert, de annál elevenebb színekkel elképzelt világnak is része lehetett valamiképpen. Mivel ott annyi érdekes dolog történik, sőt igazán érdekes dolgok csakis ott történhetnek, sugallhatja akár ez az együgyű játék is, ami valójában abból áll, hogy résztvevői megfelelő kiszámoló eljárás révén „kovbojokká”, illetve „banditákká” nyilvánítják magukat, két táborra oszlanak, bádogból való gyári vagy fémből, gipszből házilag faragott játékpisztollyal, egyéb híján lőfegyvernek kinevezett ágacskával a kezükben cserkészik be és a már említett „tá!” kiáltással, esetleg krákgózással lövik le egymást. Mielőtt az igazi küzdelem is kezdetét venné: vita, veszekedés, pukkadozás, sőt bógés, akörül, hogy ki lőtt először.

Nem mintha nem lennének merőben más játékaink is. Feltehetőleg helyi talajból kinőttek, és minden káros idegen hatástól mentesek is, mint amilyen a már nevével is üde népiséget sugalló „Kuss ki, disznó!” például, amely mindezek mellett még ötletes is. De ez inkább udvarban játszható, semmint az utcán, játsszuk is, úgy emlékszem, itt a Steimetz-féle házban is már, de még inkább utóbb, soron következő lakhelyünk szintén tágas udvarán. Négyen-öten játszhatják, néhány gödröskét kell vájni hozzá csak az udvar földjébe, öt résztvevő esetén egyet középre, négyet pedig köréje, úgy valahogy, ahogyan a dominó vagy a dobókocka ötösének pontjai helyezkednek el, azzal, hogy a középső kivételével mindegyik gödörnek megvan a maga gazdája, aki azt olyképpen védelmezi, hogy botjának végét benne tartja, s mindössze azért veszi ki onnan, hogy ha éppen feléje közelít, a kanásznak mondott ötödik játékos „disznáját”, azaz a középső lyukba látszólag bejuttatni kívánt labdát, fadarabot vagy éppen üres konzervdobozt minél távolabbra üsse el vele, lehetőleg arra is ügyelve, hogy a jószágát tilosba terelő disznópásztor a maga botját közben ne az ő gödrébe dugja be, mivel akkor ő lép annak helyébe. Játsszuk továbbá azt is, hogy . . . De tán ebből ennyi elég is. Elvégre a kívülálló (itt az olvasó) mégiscsak indokoltan akadhat fenn a többes szám első személyen. Éppen a helyzet lényegének ismeretében olyan játékokról olvasva itt, amelyeknél legfeljebb csak jelen lehettem. Ámbár éppen itt, kívülállásom megítélésében rejlik a kívülálló tévedése, feltehető feltevésében, miszerint egy mozgásképtelen kisfiú mozgáské-

pes társai közt csakis úgy lehet jelen, hogy közben szakadatlanul a szíve szakad meg. Ami egyébként már csak amiatt is kézenfekvő leegyszerűsítés, mivel az „abnormális” felé a „normális” felől közelíteni nyilván azért nehezebb, mint fordítva, mert szükségképpen az utóbbi jelenti a gyakoribbat, a többséghez tartozót, a számtalan példa által demonstrálható, miközben a rendhagyónak is mondható előbbire gyakran behatóbb tanulmányozás árán lehetséges behatolni csak, s azt valamennyire „átélni” is – mindenekelőtt azt értve meg, hogy az „abnormális” helyzetben lévő ember (vagy éppen gyerek) valójában akkor „normális”, ha azokon a lehetőségeken belül igyekszik a számára (is) nélkülözhetetlen örömökre szert tenni, amelyek számára adva vannak. Na és a szurkoló sem azért jár meccsre, hogy a zöld gyeptárjait nézve egyszóval a sárga irigység.

Más kérdés viszont, hogy annak a többnyire felnőtt kívülállónak, aki ilyenkor feltételezhetően őszinte együttérzéssel teszi fel a kérdést, „Ugye, te is ott szeretnél szaladgálni a többiek közt?”, mindenekelőtt azért sikerül elrontania valamennyire a játékot, mert olyasmit vet föl, ami, bármennyire hihetetlennek tűnjön is ez a számára, nekem az adott pillanatban egyszerűen eszembe sem jut. Ezt követő „Hát persze, hogy szeretnék”-féle válaszom ellenére sem, mivel a jóindulatú érdeklődő még csak nem is „álomból ébreszt” – inkább csak a nagyon is nyilvánvalóra, arra, amit amúgy is tudok. Ámbár hogy mennyire is tudom, amit tudok, valamennyire mégis kérdéses. Állapotom véglegességével összefüggésben legalábbis, mivel a valóságos tényállás ellenére ezekben az években úgy tudom még, hogy „majd meggyógyulok”, valahol majd meggyógyítanak, méghozzá anélkül „tudom” így (vigyázat: nem „hiszem”!), hogy „tudásomnak” szüleim hangsúlyozottan tápot adnának, noha a jobb szó híján illúzióknak mondhatókat eloszlatni sem igyekeznek különösképpen. Szertefoszlani, aminek mielőbbi bekövetkeztét már csak azért sem várom türelmetlenül, mivel az a majdani gyógyeljárás aligha lehet fájdalommentes, bizonyára sokkal fájdalmasabb lesz az eddigieknél, amiért is karnyújtásnyi közelsége inkább hatna fenyegetésnek. Álmodozni róla tehát ugyan hogy is lehetne? Nem, dehogysis, álmodozás tárgya inkább az lehet csak, ami majd ezután jön: hogy ti. Afrika-kutató leszek vagy hajóskapitány. Alkalmasint amiért a „majd ha meggyógyulok” mintha leválaszthatatlanul tapadna még hozzá ahhoz a „majd ha nagy leszek”-hez, ami a jelenleg érvényben lévőtlől szinte független dimenzióként, külön valóságsíkként él ott minden gyerekben. Egyelőre így valahogy. Mivel a kamaszévek még távolabb vannak.

ÉRZELMES NYÁRESTI KÉRDÉS EGY RÉGI BARÁTHOZ

D A N Y I M A G D O L N A

Žilavkát szeretnék inni.
Szereted még a Žilavkát?

Feledj el, én akkor is leszek.
Lehunyt szemhéjad mögött, lezárt,
fegyelmezett arcod rejtekében:
a világ egy szálkája vagyok
a sok közül. Semmi különös.
Egyel több ok, hogy józan maradj.
Hogy férfiasan végigjátszd
a játszmát. Megoldj néhány
megoldható feladatot. Erre
tanítottak őseid is.

Évek múljanak, eszedbe se jussak.
Nem vagyunk érzelmes típusok.
S mégis: minden találkozás
felsebez. Kiszolgáltat
tulajdon szívverésünk. Egyetlen
őrizetlen, egyetlen elengedett
pillanatig. Az öröm.

Öleljük egymást. Ez most valóság,
vagy illúzió? Engem ölelsz, vagy
azt a húszéves lányt, az ifjúságod?
Most is bántalak. Nem tudhatunk
mit kezdeni a ténnyel. Feloldhatatlan

bennünk a sérelem. Pedig
végtelenek vagyunk.

Nem értettem meg, hogy szeretsz.
Nem hitted el, hogy szeretlek.
Ennyi az egész. Pedig szerettelek.

Ezért e vers. Szeretnék jóvátenni
valamit. Mit is? Már csak bántani
tudhatlak. Például ezzel a mondattal:
Ha akkor régen ragyog rám így szemed,
ilyen égő, belső fénnel, nem veszítjük
el egymást. Ahogyan így sem.

Szinte féltetek. Mi történt Veled?
Sötétlik-parázslík szemedben a
könnytelen gyász. Az egész fölötti
fásult fájdalom? S nem tudhatlak
felvidítani? Én végképp nem? Rész
vagyok, aki az egészset képviselem?

Hát feledj el. Én akkor is leszek.
Egy szabálytalanra csiszolt,
ibolyaszín ametiszt íróasztalod
egyik fiókjában. A húgod, a rokonod.
Tagadd meg. Hagyj ott. Ne engedd
befejezmem a mondatot. A verset.
Menj el. Dolgod van. Várnak.
Nagyon sajnálsz. Már késel is.

Azontúl pedig: Nem játszol a
tűzzel. Nem, erre valóban nincs
időd. S különben is: unod. Ennyit
tudhatnék. Mindig is untad. Mert
logikátlan. S főleg értelmetlen,
mint minden szenvedély.

Žilavkát szeretnék ma inni.
Szereted még a Žilavkát?

CSALÁDI FÉNYKÉP

B E N C E E R I K A

A mama behajlított ujjai. Rajta akad meg először a fürkésző tekintet. Gondolom, zsebkendőt tart a kezében. Egy nyomott mintás női zsebkendőt. Bizonyára a papának is van (jóval nagyobb méretű, csíkos szélű férfizsebkendője), de a zsebébe mélyesztette, mint a férfiak általában. A zsebkendő-szorogatás női szokás. Zsebkendő a kézben, a ruha ujjában, a szoknyakorcban, a blúz alatt, ritkán a zsebben, sohasem a táská mélyén. Talán a nevelés. Nem tudom. Így illik. Egy elcsöppenő női orr visszataszítóbb egy férfiénál. Meg a nőknek sírni is kell. Néha szabad. Néha illendő.

Nyolcan vannak. Öt férfi, három nő. Szülők és hat gyerek. Az, hogy gyerek, már csak a család fogalomkörén belül érvényes, hiszen a legidősebbjük már majdnem harminc. A legapróbb egy lány, nem lehet több hatévesnél. Szemükben, arcukon az összetartozás, az „egy vér” jele. Annak a két embernek a vegyülései, akik a kép előterében foglaltak maguknak helyet az idő ama kiszakított pillanatában. Öltözetük már nem paraszti, még nem egészen polgári. Papucs, de sötét zakó, pantalló. A mama lábán piaci botos, előtte kötény, de a fejét nem fedi kendő. Anyám és a fivérei kifogástalan polgári öltözetben. Anya valószínűleg az első melltartóját viseli; hegyes szabása, keménysége kiütözik a ruha alól. Mari nena kockás lánykaruhában, térdzokniban, a hajában színes szalag. Mindegyikükön egy kis árulkodó gyűrődés, ránc, félrecsúszott nyakkendő. Anya és a három idősebb fivére dölyfösen kihúzták magukat. Ellenszenvesek. Anya arcán mégis valami megszeppent nőiesség. Kezdetleges frizura. Talán tizenhat éves.

Csak magammal összefüggésben láthatom őket. Az én arcomon is a jel. Nyolcuk közül mégis csak kettejükhez fűzött valódi érzelmi szál.

Hármukhoz – ha az utálat is értékelhető érzelmi kapcsolat. A többiek idegenek. (Ma egyikük házában sem vagyok, talán nem is voltam soha vendég.) Hárman már nem élnek.

Tipikus családi fénykép. Az együvé tartozás dokumentuma. Még akkor is, ha nem szeretik egymást egyazon hévvel. Anya családja. Apa szerint ez a családi „vetetkezés” buta falusi szokás. Ezért mi nem demonstráljuk így család mivoltunkat. (Apa véleményébe megmagyarázhatatlan szorongás vegyül: félelem az érzelmektől. Az érzelem: gyengeség. Szégyen. Meg kell felelni az elvárásoknak. A közvélemény nagy úr az életünkben.)

A szülők – a nagyapám és a nagyanyám – ülnek. Ruhájuk sötétjének, tartásuknak s az arcuk tükrözte szándéknak az életkor méltóságát kellene sugallnia. (Hiszen hátuk mögött felnőtté ért már a család nagyobbik hányada.) De a test tiltakozik. A képen is. A fekete ruha keretéből kisüt a ránctalan arc, a fiatalos szem. S az az apró kislány ott közöttük a test furcsaságainak bizonyítéka.

A nagyanyámat szerettem, bár pillanatok alatt jéggé kellett fagyniuk körülöttünk ezeknek az érzelmi ellágyulásoknak. Talán ezért volt, hogy csak a születésnapomon csókolt meg. Ilyenkor néha sírt is. Nem volt képmutató. Tudta, hogy nem szakad rá az ég, ha beismeri, sohasem akart nagy családot, csak így alakult, s akkor sem, ha nem játssza el, hogy minden gyereket egyformán szereti. Mert nem szerette őket egyformán, sőt, volt közöttük, akit csak a legcsekélyebb kötelesség szintjén kedvelt. Mint anyát is. Anyának ez nagyon fáj. Ellenérveket keres. Apró gesztusokból történeteket fabrikál. Anya lényében van valami tüntető okosság, s ez a mamát irritálja. Nyolcvanéves korában megbomlik az időérzéke, kedden vasárnapi ebédet főz, vasárnap bablevest, mert azt hiszi, böjtös nap van. Anya élete csupa rend és szabály. Egy kartonlapra naponta felírja, milyen nap van, és jól látható helyre kifüggeszti. Nem használ. Az idő tudta, mikor kell kivonulnia a mama életéből.

A nagyapám egy öregember a másik utcából. Még annál is kevesebb. Miért lábatlankodom ott? Becsapom az ajtót. El vagyok kényeztetve. Érzékeny nyápic vagyok. Nem szeret. Nem fáj. Mindegy volt. Anya szerint a papa csak a fiúunokáit szereti, így Gy.-t, a legidősebbet. Ez így nem igaz. Valójában anya rajong Gy.-ért, a legidősebb fivére fiáért. Ahogy beszél róla. Ahogy beszél hozzá. Az fáj. Most is. Unokatestvérem távozásomkor a helyembe lép. Mintaélet, mintacsalád. Ház, vállalkozás, autó, feleség, két gyerek. Szekrénysor és hálószoba. Közösen végzett munka. Jó halpapríkás. Férfias beszélgetések. Asszonyi bizalmaskodás.

Szülés és néhány vetélés. Fogamzástgátló hab, kúp és pirula. Két gyerek után odahagyni a munkát. Ez az élet rendje.

Az egyszerű emberek lelki közössége. A testvérem és a papa kártyáznak. A papa vécépapírba tekeri a dohányt. A füstöt szeretném megfogni. Hólyagot éget tenyerembe a cigarettaparázs. A papa mérges. A mama tojáást tör fel, és a fehérjével kenegeti a kezem. Máskor Vörösmartra megyünk búcsúba. Komppal kelünk át a Dunán. Én a mamáé. A nővérem a papáé. Amikor már idősebb, meg szabad fésülni a bajuszát.

Anya szeretne velem dicsekedni. Anya szeretné, ha másmilyen lennék. Nincsenek faluhelyt értékelhető tulajdonságaim. Nem vagyok ügyes. Nem vagyok talpraesett. Nem vagyok kedves és beszédes. Nem vagyok házias. Nem üdvözlöm anya rokonait. Nem tudok táncolni, énekelni és mulatni. Nem vagyok helyes. Rossz a tartásom. Anya mutogat, hogy húzzam ki magam. Nem vagyok eléggé megfontolt, de eléggé tartózkodó sem. „Furcsa vagy, különc.” Ez mind igaz, de úgy érzem, anyának mégis többet kellene másoknál látnia, tudnia.

E képen anya még mit sem sejt a meg nem értés falairól. Vékony, tőrékeny, de szívós, dolgos nagylány. Már volt néhányszor táncolni. Jó táncos, „mintha zsinóron rángatnák”. Szeretne világosabban látni, titkokat felfejteni. A szerelemről, meg az életről. Jó lenne a társadalmi ranglétrán is feljebb lépni, de ezt leendő férje révén s nem a tanító néni sugallta továbbtanulás útján kívánja elérni. Egyébként sem hajlandók iskoláztatni a szülei. Még a fivéreit sem, hát még egy lányt. S anya nem harcol, mert anya szófogadó. Betartani a szabályokat. Inkább a Dunának, mintsem úgy járjon, mint némely leánypajtása. Tisztességes feleségnek és jó anyának lenni. A megesett lányok, hűtlen asszonyok esete évtizedekig ható intő példa. Amikor az asszonyok ilyesmiről beszélnek, nem érzékelik önnön áhítatuk. Minél több az intő példa, a szomorú eset, a megbotránkoztató história, annál biztosabbak magukban. Az asszonysors dicsőséges mártíromság. Anya jól tudja, mit illik, mit nem, mi a szokás. Nem szabad gyerekeink között különbséget tenni. Egyformán kell őket szeretni. De az érzelmeskedést sem szabad túlzásba vinni. Aki nagylánnyá ért, vigyázzon magára. Aki még gyereksorban van, ne kívánjon többet; jobb, ha minél tovább gyerekként kezeljük. Ahogy cseperedik a család, egyre feleslegesebbek az ünnepek. Mínek a karácsonyfa, ha már úgyszem „jézuskázunk”. A húsvéti tojásfestés pazarlás, a nőnap hülyeség. A tizedik születésnapomat „meg szabad tartani”. Anya megmondja, kit lehet meghívni, kit nem. Az előítélet nagy úr. Mit mondanának rólunk! Anya és apa „okos” ajándékokat vásárolnak, hasz-

nos dolgokat. Háládatlan vagyok. Nem örülök eléggé. Egyszer mégis. Apa váratlanul megveszi nekem a rég áhított könyvet, de anya elrontja az egészet. Nagy patáliát csap, szerinte apa ezzel különbséget tett köztem s a nővérem között. Tudom, maga miatt veszekszik.

Az a tizenhat éves lányka, akinek e képen még a tudatlanság áhítása ül a szemében, néhány év múlva férjhez megy apához, rá két évre gyereket szül, s haragszik a mamára, mert az „nem mond meg semmit”. Ahogy közeledik a szülés időpontja, úgy növekszik benne a rettegés. A félelem az arcára ül. A legidősebb bátyja észreveszi, szóval, beszéddel visszarángatja a rémek világából. Anya nem felejt el soha. A sérelmeit sem természetesen. A bátyját mindennél jobban szereti. S itt már megint Gy. unokatestvérem eseténél vagyunk. Mert anya a szeretetét bátyja egész családjára kiterjeszti. A testvéremmel megpróbálunk harcolni ellene. Féltekenységünket anya nem akarja észrevenni.

Anya és szeretett bátyja rendkívül hasonlítanak egymásra, rajtuk kívül – mutatja a családi kép – még öccsük és húguk arcából néz vissza ránk a mama. A másik két fivér a papa hasonmása. Anya bátyja: gyermekkorom mumusa. Érzelmeim a félelemtől az utálatig terjednek iránta. Pedig jobban hasonlítok az ő lányára, mint a saját testvéremre. Ugyanis az én arcomra is a mama vonásai íródtak. Amennyire rajong anya az ő fiáért, nagybátyám épp annyira nem állhat engem. Fejemre olvassa hibáimat, szemembe mondja, milyen vagyok, folytonosan kritizál, megkérdőjelezi, mit tudok. Anya azt mondja, igaza van. Akkor is rosszul esik, ha igaza van. Nem megyek el a temetésére. Nem hiányoztam természetesen senkinek. Most sem. Otthon nem jártam évek óta. Néha egy-egy telefon. Mindig én tárcsázok. Nem tudunk beszélgetni. Áthatalmatlan közöttünk már a meg nem értés fala. Apa nem fáj annyira. Voltak a szeretetének feltételei, nem teszek nekik eleget, hát elmaradt. Anya igen. Mert anya tévedésről, szánalomról és megbocsátásról beszél. Arról, hogy ő nem tagad meg, hogy így is szeret. Így? Hogy, anya?

Nemrégiben a kezembe került ez a családi fénykép. Anya családja. Vissza kell adni jogos tulajdonosának.

Valahogy így (éltünk). Lehet, nem volt ennyire rossz.

Be kellene fejezni ezt a novellát valahogy. (Alaposan kitálaltam!) Nem írok többet erről.

MONDD MEG NEKIK

G U L Y Á S J Ó Z S E F

Mondd meg nekik, eldőlt,
sajnálom, hogy nem találkoztunk,
valahol, akármiben,
öt percre legalább,
egy gondolatban.
Mondd meg nekik, sokat, ó mennyit
tréningeztem egykor,
tiltva magamnak a játékot,
nagy útra készültem,
senkin, messze, egyedül,
félfüllel a bálakon s
ahogy megköt a tej a búzaszemben,
jön és néz az ember.
Mondd meg: pénzüket,
házukat, nőjüket nem kívántam,
sose akartam én,
már nem bánom,
elfelejtettem nekik
és megbocsátottam
pénzt, nőt, házat,
mindent megbocsátottam magamnak,
minden szépet és jót.
Azt akarom, hogy
egyedül lehessenek most már,
azt szeretném,
és ne legyenek ünnepeim,

legyen szabad tér,
ne kelljen senki mellé,
senkihez közel ülnöm
a buszban, a moziban,
ne lássam,
ne lássak, mert feltámadok
és reszketek,
kitör rajtam hírhedt hisztériám,
a bosszú, ne lássak,
semmit se lássak én.
Mondd meg nekik,
egyedül akarok lenni most már
ebben a zsúfolt csendben,
poklos szívemet elnyomtam,
magam, egyedül,
pár öreg, gyerek, kutya,
hogy ne fázzam,
kutyákkal, kikkel a lét meleg,
ezeket akarom
és egy-két dolgot,
üres apróságokat.
Mondd meg nekik: a gyufásdobozt,
a rossz villamosjegyet
a szemétgyűjtőbe dobtam én,
már azt se bánom.
Mondd meg: aludni szeretnék,
ha lehet, lehetne.
Nem volt pardon a pályán,
a harci kedv,
nagy volt a tusa, a tolakodás,
öldöklő volt az iram,
én békés ember vagyok,
ellenemre volt a verekedés.
Mondd meg nekik,
volt ott pár emberem,
egy-két rokon, barát,
nem őket vártam,
de jól van, és most már mindegy,
ennyit se vártam,

semmit se vártam, reméltem.
Mindennap meghaltam,
mindennap összedőlt a világ,
de másnap
mindig újra kezdődött.
Pihenés után, reggel
már nem kezdődik semmi előlről
(csak folytatódik).
Nem fogok többet csalódni,
felemelő súlyokban,
csalódásokban nem hiszek már.
Mondd meg nekik, vége,
csak magamnak élek,
és mondd meg: magamra haragudtam.
Itt kint hangosan
és porba hullnak a szavak,
hangosan beszélek,
magam elé hullnak a szavak,
a falnak, a szélnek,
a falnak beszélek én,
a falnak beszélek.
S hogy senkit se hagytam ott,
nincs kinek levelet írni.
Ott forognak és dörgölőznek
a nap lovagjai,
a színpadi hősök körül,
a fórumok szemétdombján,
hát mondd meg nekik,
a fórumok szemétdombján
a fórumok szajháinak,
mindent kihánytam,
bosszú, irigység, nagyravágyás,
ami ott világos,
annak itt semmi értelme,
színét vesztett szavak.
Valaki vár holnap, ne várjon.
Holnap május elseje,
ejtőernyősök ugrálnak a tó fölött,
szól a trombita,

nekem nem szól,
nekem ne szóljon.
Egy takarítónőre emlékszem,
a szemébe nézett,
mit adtam volna, ha látom
egyszer fölemelni a fejét,
ó, nem a csillagokra,
mondd meg nekik, nem értették ők
azt a fejtartást,
semmit se értettek ők.
És mondd meg nekik,
könnyű a parkban,
a padokon a délnek óráiban,
a legszebb órákban,
lófrálni a fák alatt.
Mondd meg nekik: hazugság volt,
ha szerettem őket,
ha szíves voltam hozzájuk,
ha hittem nekik,
az volt a legnagyobb.
Ebcsont beforr.
Mondd meg, nehéz volt nekem
végigmenni a parkban
a nap legszebb óráiban,
a déli órákban,
s ahogy ünnepeltek a teraszokon,
a Tetőn, az volt nekem
és nem a kútnál mélyebb seb
az oldalamban,
az volt nekem a jaj,
nem az elérhetetlen,
nem a csillagok.
Mondd meg nekik: jókor, mindig
jókor, időben, idejében
kigyógyultam belőlük, lányaikból,
kigyógyítottam magam.
A gyógyulásom: halál.

Falon a sánta, rossz, roncs idő
véresen kalimpál,
baktat és tovairamlik.
Egy sarokban ülök.
Kigyógyítottam magam belőlük
és mindenből itt.
Önérzetemet visszaadom az égnek.
Magam a pokolnak ajánlom.

Lacinak üzenem:
a szódásnak volt itt igaza.
S ő tudja, miért.

(1973)

Nemes Fekete Edit: Őszi emlék

EZERSZÁZ

BRASNYÓ ISTVÁN

I.

A TOTEMEKET FÖLÁLLÍTJÁK

Itt a szél az idő haladtával, mint szakadatlanul tartó meglepetés, más és más irányból kezd fújni, mindig szembe, a Nap tovasodródását követi, miként élő haladvány, és alkonyatkor tisztán hallani, ahogy közénk csapva, zendíti az este húrjait;

A totemek fája megfeszül, mintha szárnyra kapni készülődne a sötétben, miközben fémes tollazata nő, és végükön kelevézek hegye ütközik,

Mint kosszarv, tulokszarv, amelynek hangja majd álmoként terül széjjel, mialatt totemjeink föltartóztathatatlanul odébbvándorolnak, csak útjukat kell követnünk a beláthatatlan földön,

Egy-egy dárдахajtásnyival beljebb és beljebb haladunk a számunkra mindentől távoli mezőségben, mintha ott lenne a határ, ameddig az aznapi legelőnk és látóhatárunk terjed, és holnapra majd valami mást álmodunk, s fölébredve másnak isszuk áldomását,

Mert álmunkban jelenik meg a feladat, a próbatétel, amelynek a véghezvitele azokra hárul, akik valamennyien egyugyanazon álomra ébrednek, mint valóságra,

És elindulnak az álombeli vezérük nyomdokán, miután a vadászó falka, amelynek zsákmánya elérhetetlen, mert mind messzebb és messzebb föld idomítja magához, fedezve testét, hogy hiába is szaporázzák a lólábak a lépést –

Így nyomakodva be az ég alj alá, melynek kupolája követi haladásunkat, boltozata alatt otthon tudva magunkat, mintha totemünk kitárt szárnya lenne,

És széttárja előttünk lábát az árnyékként hanyatt terült női messzeség, mutatván ligete sötétlő rajzolatát, amely lüktetve kezdi hajszozni a képzelet véréit.

Hadrendjeink fokozatosan fősorakoznak életből és halálból, mintha e világ és túlvilág állana egymással szemközt, mintegy egymás tükörképén,

Ahogy egy pillanatra megdermedne a mindenség, lósörényt sem libentene a szél, a ruhák szegélye belevakulna az aranyos és ezüstös sujtásokba, mintha a Világegyetem magnéziumfényénél rögzítődne mindez Ázsia fényérzékeny hátlapjára,

Az őserdőkben elveszett városok falára, ahová egykoron zarándokoltak a mostani holtak, úgy járultak építményeik küszöbéhez, miként csodák színe elé,

De végtére is magukra maradtak e csodák, meghódítatlanul és kiürülve, elfogyott emlékezettel, mintha lakóik megháborodtak volna, s utóbb prédának sem kellettnek –

És most háttal e helyeknek, a semminemű légjárta visszatükröződésében, amely veszendőbe megy önnön fonákján, mintha lombok délszaki vetülékére hímezték volna,

Újonnan kifejlődő érzéssel a másik valóság iránt, amely a tárgyaknak európai súlyt ad, csupán a szablyák pengéje hordozza magában továbbra is a kimutathatatlan isteni könnyűséget és végzetes egyensúlyukat,

És a hadrend felállása, hogy melyik világból, szemből-e vagy túlról rohamoz, e megfoghatatlanság, lényük kétszereződése, amely pánikot kelt, megfagyalyalja a szemlélőben a velőt, és a hangok, amelyek már valami visszhangjaként érkeznek ide,

Ez a lezúdulás, a figyelem más-más irányba való megoszlása, ahogy hirtelen hosszúra nőtt árnyak kezdenének hadakozni, nagypénteki jelképek lepnék el Senki Pannóniájának főlészántott földjét.

*

A másvilággal megterhelten, ami súlyt csak cipeltek, e helyen most mindez egyszerre esik a latba, a vágyak korai megnevezését hosszú, tagolt beszéd lengeti,

Hit társulhat így hithez, és az ázsiai álmok mint elképzelések másolata mutatkoznak, atlanti szélfúvás lapoz a lelkekben, permetezve gyöngyházzsín fényét,

Okkerszínűre szentesítve az esküket, melyeknek az istenek távollétében kerítették sorát, s nyomban kezdetét is vette mindmáig tartó értelmezésük és magyarázásuk, pedig az időben a gyöngyházzsín már rég hamuszínűre kopott, az okker sárgája pedig gyászosra feketedett, már nem a keletről lobogó sáfránysárga ez –

Ahogy megfeketedett a tojások sárgája is, amelyekből a gyalogos lidércek kikeltek, és elporoszkáltak nyugat felé, merről ránk tör az idegen éjszaka,

És visszatértek a homályos magyarázatok szószólóival, és a kétértelműség igéinek hirdetőivel, akikről a seregek úgy vélekedtek – a legheylesebb lenne lenyilazni őket,

Mielőtt iszákjaikból kiszabadítanák földhözragadt szabadságuk írott képen mutogatott szellemét, mert a szellemeket utóbb nincs mód oszlophoz nyilazni, keresztülröppen rajtuk a nyíl, mitha örök árnyékra lőne halandó, az meg csak vonszolja maga után a föld porába karistoló keresztjét, melynek nyoma futó lovon egészen Jeruzsálemig lehetne követhető.

*

Mert nem igaz, hogy nem voltak, akik közlőről látták Jeruzsálemet,
De nem a rémlátók, a pogánykodók, a latrok, a latruncák és a gyávák,
Hallva a brokát suhogását és nézve az aranyfüst ragyogását, ahogy befutja ott a lelket, állítják,

Habár föltehetőleg nem is léteznek ezek a lelkek, hanem átjárók vannak lét és nemlét között, amely csapások után az átalakulni készülők váltig kutatnak,

Fel-alá száguldozva, miként az üdvözültek, mintha egy örvénylés részévé lenne a világ, elkülönülve világosságra és sötétségre, forróságra és a fagy televényére,

Ezt ostromolják hosszú hadrendben, jelzőkarókként földbe döfött dárdákat hagyva maguk után, ekként hódítva meg hódolásukkal eredetét a túlvilágnak,

Mintha azt igyekeznének előbb benépesíteni, s csak azután verőfényes látszatát, a földet, meredélyeivel és omladékaival egyetemben,

És forrásaival, amelyekbe alámerülnek, és kútjaival, amelyekből hangjuk visszhangzása hallatszík,

Minden visszhanggal összezsengve, amely akár följjajdulva is, huzamosan az égalj falához verődik.

*

Jelezte-e üstökös csillag vagy meteorhullás ezt az érkezést: sebesen zuhanó, szikrázó kövek kopogása, amely leveri az erdők lombját, és fölgyújtja a fák alatt az avart, mintha lángoló lovak száguldanának a csapásokon – .

S a futótűz alatt a lehullott gesztenyék durranása, miként a Föld fölszálló buborékai pukkannának el;

Ilyen tüzes esőket vonszolnának maguk után, s ezekkel lehetetlen a szembefordulás, melyeknek villáma izzó dárdaként áll bele sarkukban hajladozva a földbe, s egykor, majd idő múltán, ha valakinek megjő a bátorsága, kiemeli és kézbe veszi megolvadt vasát, Attila kardjaként;

Ám ezek az idők újra szunnyadnak valahol, melyek azonosak azzal a teremtéssel, ameddig az emberemlékezet elér, és ahol kezdetét tekintve elsikkadt egy szelvénye,

S végül is innentől számítva nem pontos az emlékezet, az idő hiányzó szakasza folytán, és a szem mintha nem ismerné fel újfent ugyanazokat a helyeket,

S a pillantás nem tud beleépülni ugyanabba a látványba, csak a mostanra kiürült látomást sejtí mögötte, melyet a kőfalakról elsodort egykori szikrázó áradat, rongyokká tépett a megrettent lángolás.

*

Azonban a kútfők, a tudatlanság és a bizonytalanság kútfői, az elhullatott nevek mint elhullott barmok hátrahagyott csontjai:

Egyáltalán, az írástudók írása és a betűik vetése, amelyekből semmi sem sarjadt rejtelmeken és titkokon túl, csak csupa derengés hosszú idő távola mögül;

Amit pontosan számba vettek, az még számosabbnak bizonyult, s amit leírtak, az leírhatatlannak tűnik, s egyre inkább az, a leírhatatlanság kozmikus méreteit öltve,

A híradás arra lyukad ki mindahányszor, mintha valamit el szándékozna tagadni, hogy nem fér beléje a teljesség, és valami ismeretlen szándékú kéz akarná megragadni a kantárt, a féket,

Mit sem érő szavakkal letörölni a levegőről az ezüstöt és az aranyvetek csillogását, elfojtani a patadobaj idegenségét, szelekkel söpretni fel, hóval fúvatni be a már-már nem is létező, ingoványban alvó terepet,

A helyeket, ahol az idegen szentélyek állnak, és más nyelv jelöli a magaslatokat, s mutatja be áldozatait egy merőleges Űrnek . . .

*

Itt, ahol a zsákmány ismeretében nyíl és vadászó madár találkozik, viaskodik egymással martalékaért, felosztva egymás között a levegő térségeit, mintegy tanulságaként a szembeszegülésnek,

Belekapva karommal a Nap szemébe, hogy az eljövendő napok semmit se lássanak, üresség legyen csak, sötétség és káprázat, égszakadásra emlékeztető riadalom;

A levegő vércseppeket ontson, és pontosan nyomon lehessen követni a majdani vonulási irányt,

Már-már kifulladásra, mielőbb vizet érni, mielőtt elvérezne az űzött látomás,

Belebolydulva egy lidércnyomásba, amelyből többé sem földön, sem égen nem vezet kiút,

Csak úttalanság mutatja a haladás irányát, szüremelő derengés, miként napfogyatkozás hályogán keresztül, amelyet fel sem is jegyeznek, mert ott ülepedik le az ábrándok alján,

Mintha az ábrándozó is arra várna, hogy a látomás majd világgá testesül, és a magasba csap, befutva indáival a látóhatárt, és mindazt, ami messze túl van a látóhatáron,

Ahová sohasem juthatni el, az egész egyedül szerencse dolga lenne, vagy kifejezetten a szenvedélyé, ami elsőként, megnevezetlenül, magával ragad kit-kit.

*

Ahogy díszmadaraikat viselik, karjukra ültetve, a vadászásra szorított ölyűket és vándorsólymokat, amelyek már egész földrészeket cserkésztek be,

Szárnyuk csapódott Arábia homokjába, mérte rég a perzsa fennsíkok magasságát, mandzsu és mongol szavakat tudnak rikoltani, melyeknek értelmét is ismerik:

És most az égbolt itteni magasán szitálnak a szembe fúvó szélben, és le-levágnak a felszínre, olyképp, mintha vízben merítkeznének meg,

Vagy a pávák tollazatának színében, amelyek nemrégiben repültek keresztül a Kínai Falon, elrugaszkodva a császári vadaskertekből, a magas kőkerítésen túli szabadságra vágyva, és most már itt fogják kikölni fészekaljnyi tojásukat, mintha totemoszlop tövébe fészkeltek volna;

A hímek látványa berzenkedő farktollaikkal innentől örök jelkép marad, fényűzés, olyasforma, miként az európai királyi hermelinpalást, a címer vagy a vértzet, a jogar, a korona, a trónus:

A pávakakas legyezője túltesz mindezen, terebélye akár el is rejthet, ez az ékesség, amely vetekszik, nem, jóval túltesz a fölkelő és a lenyugvó nap prizmában megtört színtevékenységén, elsőnek érkeve ide keletről, és csak sötétedéssel hunyva ki; fejedelemasszonyok madara,

A színárnyalatok villózásának magasztossága, amely rokona a fényeségesnek –

Ahogy tükörből peregnének ki a szavak, a mennyboltozat tükröződéséből, mérhetetlen magasságból, amely a szivárványt is adományozza, és ha adományozó kedve is mérhetetlen, akkor a megkettőződő szivárványt . . .

*

A pulzálás, ez az egész lüktetés, lóé és lovasáé, együtt a kettő, két szív szerkezete az e világi meredély magasságában, és mindkettő külön-külön a maga dolgában járva,

Mert léteznek összefüggések és megérzések, amelyek seregbe tömörítenek, kaszaboló és nyomakodó fallá alakítanak, mintha árnyék gördülne végig, sohasem látott borulat érkezne, káprázatot tükrözve, melynek híre csupán mesékben élt, amíg akadtak, akik ismerték e mesék tartalmát,

A másokkal megesett történeteket, amelyek most mintha épp velünk esnének meg, e pillanatban alakul a bensőkben a történelem, mintha valaki az élen járva történelmi definíciókat hirdetne, hozna a seregek tudtára, amelyeknek sejtelmük sincs arról, miszerint most zajlana történelmiesítésük,

A seregek mit sem tudnak jövőről, az időt tekintve a pillanatban élnek, amely semmiképpen sem tesz ki egy kort, legföljebb egy emberöltő mértékéhez igazodik, homályos rajzolatként, kopásként vagy karcolásként a felszínen,

Ahogy egy emberáradat magát használva idomul valamihez, és idomulnak hozzá barmai, és idomítják magukhoz türelmetlenül, akár tetejükkel is, a földet és rajta az elsuhanó, elmosódó vizeket.

*

Átkelések a gázlókon, amelyeket már régről ismernek az utak, a vízállás szerint: ahogy a lovak orra beleér ebbe a tükörbe, amikor isznak belőle, és tükrözi szügyüket meg vastag erű hasuk alját,

Vagy a fagyjárta vágatások a jég színén, iramodva a rianás elől, ahogy elkeseredetten reped a téli világ kérge, mintha nem mutattak volna be elégszer áldozatot, s a hangja, ez a dörgés, ahogyan a túlsó part omlana alá a föld pereméről, s onnantól számítva már semmi sem létezne –

Két kopja közén átjáró a másvilágra, a szélesen kitergetett fehérségbe, ahová az élők csak álmukban szoktak járni, s íme, most mindez itt van a valóságban is;

A valóság érzése az, ami elárasztja a látványt, a zúzvara, amelybe elhagyott világok emlékei fagytak, egykori forróság délibábjaként – e fénylőre fagyott délibáb, melyből városok épültek, s melyeknek kapui elé lehet járulni, kő kövön áll a dörgés lefeszégetett túfelén, amely azonban már nem tartaná meg a vasalt kerekeket, látótávolon kívül megtorpanatná a fehéren fűjtató és szuszogó fogatokat,

Itt csak a lovasságnak van keresnivalója, ahogy elvágat a szürke ködölésbe, egyenesen a mennyek iránt, és nem tudni, visszatér-e, érkezik-e vissza hírmondó, oly csalóka mindez, mintha el sem is távolodtak volna, kivehetően hallatszik lovaik horkantása, ahogy elállják útját az elvesztegetett időnek.

*

Mily mélyre temetkeznek, mily mélyről járnak vissza, micsoda nagy a kísértés!

Mintha délről jönnének őrző szelek, amelyek egyszeriben kettéropantják a sötétséget, megtörik egyöntetű hallgatásának gerincét,

És él a derengés, feljebb és feljebb csapva, északi fény tükröződése a sarkkörü csillagokról,

Ezt lengetik révült, égre szálló táncosaik, erről szól tagoltan a dobok szava:

Szép érkezésünk lesz, még szebb távozásunk. A kettő között kell megmutatni, kibem mi rejlik.

A múlt szavai nem fedik a jelen szavait, későbből kell szavakat kölcsönözni. Még egy hadjárat a szavakért, a nyelv zengéséért.

Onnantól, ha nehézkesen is, de majd képesek leszünk érteni egymást. Értelmezni, miként a magasságot, ahol a Sárkányok jártak.

Olyanként érezni, aki képesnek bizonyult túlélni sárkányokat, lováról szállva keresztüllábalni sárkányos tartományokat, végleg halott birodalmakat.

*

Szélesek és tágasak a császári földek – edzett a fejedelmi kardok suhintása, acélja, s ragyog markolatukon az aranyveret,

Nyíllövésnyi hosszú léptekkel araszolva előbbre és előbbre, mígnem az indák tapogatózó kacsáikkal fölkapaszkodnak a dárdákon,

És minden meredek lesz, miként a delelő Nap sütése, és végleg közömbös lesz, hogy sötétség-e vagy világosság:

Az árnyalatok fölrajzolódnak az arcokra, és befutják a látványt, hogy legyen egyöntetűség és örökkévalóság, amelyen népességgel megrakodva tovaringatóznak a kompok,

Ontva sarjadást és burjánzást és szaporaságot, ésszel fölérhetetlen mértékű sokszorozódást, feleletként a távolban föltett kérdésre,

És a lehetséges válaszban kinek-kinek föl kell ismernie a maga helyét, a térben oda kell találnia, mint valami hosszú futásnak a végén,

Hogy onnantól fogva terjed errefelé az időben a hon, hogy ott a kezdete, és azután meg azóta tart tovább az idővel, elkeveredve benne a hosszú meg a végtelen tartam.

Nemes Fekete Edit: Vásár a Montrouge-on

FIATALOK MŰHELYE

A SZIVERI JÁNOS MŰVÉSZETI SZÍNPAD VERSPÁLYÁZATÁNAK ANYAGÁBÓL

WYRAGH GÁBOR KÉT VERSE

(KEDVES ODORICS)

gondolom, tudtad te magad is, hogy
majd megírom azt az estét valahogy.
persze, akkor én azt hittem próza
lesz: bolondozás, juliska, róza,
poénok, peti, meg ilyenek.

de nem jön mostanában a szöveg,
csak részletek vannak bennem: rögek,
mondatok. és nem nyomom, mert hiába, mint a
homok a vesémben mind ez, mind
azok, még bent megkövülnek.

szóval, azt szerettem volna, leírni
azt az estét, tudod, mikor a szavak,
mondatok közt megtaláltam a rést, hogy
módosítsam az irodalomtörténet.
csak most már értelmét nem látom, minek.

hogy vers lett, persze annak is megvan
az oka: írni nem, csak szarni ad
papírt az örültekház gondnoka.
de hát te is tudod, hogy hogy van ez,
hiszen ismerd őket: hogy milyenek.

persze más is van, nemcsak papírhány,
mert, mint régi mesékből a rémek,

nem hagynak nyugtot, üldöznek a rímek.
de minek is mondom ezt neked,
láthattad magad is, hogy szörnyek.

p. s.
azért nem tudom megállni, hogy a
végére neked egy rímet ne fodoríts-
ak: odorics, odorics.

(PABLO VICARIO LEVELE
ANGELA VICARIÓNAK)

. . . hánynom kellett – a kocsmából jöttünk –,
és az ebédem lassan mögöttünk
elmaradt. a hóban

csillagok. lengő lófejek, mondtam
csak úgy magamban, még hánytam vontat-
tottan. itt a közben

tíz pesót pókeren veszítettünk,
húszért sört, a többiért gint vettünk.
nem maradt. semmi –

ittunk, gint sörrel, ahogyan dukál,
s éreztem az ideg, hogyan munkál-
kodik. a gyomromban

ahogy ültünk ott, hányás után a
padon, egyszer csak ő suhant át a
havon. nekem úgy tűnt

hogy santiagó volt. esküdsz? kérded,
vagy a rossz álmaidból a rémek?
hát nem tom. de tényleg

délután lett, mire hazaértünk,
az anyánk ebédet tett elénk.
kihűlt. – valóban . . .

SZŰTS ZOLTÁN KÉT VERSE

FISH DREAM

ha életem
hal-álom,
akkor is,
fáradtan is,
most is
a Kegyelmet várom.

Kecskemét, 1995 júniusában

HELYZETJELENTÉS

Kelet-Európa országában
a költő gyakran eltűn(őd)ik.

Budapest, 1995 októberében

MILOVAN MIKOVIĆ VERSEI

BÁCSKA SZENT FÖLDJE

1.

amit írok lehet költemény is
azoknak ajánlva akik a szent bácskai földet taposták
itt szeretném följegyezni változásait
melyeknek nyomát látni konjović és benes vásznain
bálint meséiben kosztolányi és csáth szövegeiben
amiről nem váltottam szót hamvással de sava b-vel igen
s egy ízben danilóval dubrovnikai telefonszámon
akikhez fordultam laza ivan petko és tolnai ottó
és levéltárak porszaga őrzi
régí újságok összehajtott lapjai
benne a vízben a levegőben a földben az őszi tüzekben
amikor az avart és a tarlókat égetik
e verssel magam is hozzáadnék valamit
a hosszú életű és ősdi bácskai földhöz
mely minduntalan elenyészik és észrevétlen megújul
itt hallhatóvá válhatna a suttogás takarók alól
meg ahogy a csöndben peregnek nyirkos vert falak
a fohászokat vaskos káromlások szabdadják
mindezt meg nem írt szótár szavaival mondanám
azokéival akik hódoltatták ezt a sáros földet
most már mentesen a gyalázattól és a bánkódástól
mohácsért a katonai határőrvidékért a kurucokért
a hóhér fejszék csattogásáért a duna vastag jegén
a taláalomra öldöklő megtorló sortüzekért
hallatszani kellene belőle folyók és mocsarak susogásának
a rajokba verődött madarak ősi sikoltásának

borzongva a téltől és a messzi utaktól
 a tenger tükrétől sívó homokjától a sivatagnak
 belekölténem a vadak mindentudásának nyomait is
 mindezt álomnál hosszabb éjbe sűrítve

2.

tehát e versben
 végleg áttekintem határaitam
 örökre kívül minden értelem és körmönfont logika hálóján
 bizonyos dolgok bevégzésére törekedve
 ide sorolom kivizsgálását
 a szabadságtól az ismeretlentől az ürességtől való félelemnek
 hogy kafka és camus társaságában az időbeliség túloldalára érjek
 és kérdést intézzek cirill és metód szent testvérpárhoz
 talállok-e kettejükön kívül még valakit imává lényegülve
 a bácskai érsekség lerombolt kísérteties falai között
 a kicsapongó és felforgató janus pannonius hosszú árnya alatt
 abban a percben amikor kioson az árpád-házból
 s már holtan de megmaradva különcnek aragóniai beatrixra kacsint
 szent kapisztrán jánosra gyertyaláng fogyására kancsóban borra
 kimeredt szemű sámánok ámuló csapatára
 ki tudja mely a patarénusoktól rendelt ínséges esztendőben
 itt a névtelen időben találkozni fogok cserni jóvával
 a tartózkodó crnjanski és a gondolataiba mélyedt krleža között
 hogy többé ne kérjsem kiket vakított el a távolból tetők pikkelye
 kihez jut el a tornyok alatt a sártól berekedt harangok szava
 és szétszóródó délutáni szunnyadást búzavirág- hárs- venyigeillatot
 mely alatt odaadóan őriznek balzsamot mérget drágakövet
 szembeszegülve renddel és formával a fejtelenség barbár világának

6.

éjnek évadján kutatva föld alatti áramlatokat
 a pannon apály és dagály ütemére
 itt őszig minden növény burkába zár egy-egy szót
 mely képes utánozni az egysejtű őslényeket és az ostorosokat
 a szivacsokat és a tömlősöket
 a lapos a hengeres és a szelvényes férgek

a fejlábúakat a tüskérbőrűeket és a gerinceseket
 a kétéltű halakat a hullóket a madarakat és az emlősöket
 a nyár végéig a kiaszott burokból olykor hallani
 az evolúciós skálán a pliopitecus proconsul gégéjének hevét
 a driopitecusét az oriopitecusét a ramapitecusét az australopitecusét
 a pitecantropusét a görnyedt homo erectusét és a meglett emberét
 az erdők lápok mocsarak fölött húzó vadludakéval
 a szélben mindig itt van valahol
 a porban melyből könnyed hegységek szállnak

21.

vak szavakkal telten horgászokkal korán kelve
 fontolgom mily eredménnyel vonta meg krleža
 az osztrák–magyar oldalon harcolt horvátok szaldóját
 és nem tudom hogyan tovább a hazugságon értekkkel
 a három judeai anya soha ki nem derített titkával
 a három mágus aki meztelen királyként fogja végezni
 tekintetük a tovahaladó nők lábára tapad
 a behavazott zöld városi pázsit mentén
 valahová tódulnak finom papírossal a szalag masnira kötve
 becsomagolt finom fehérmű s finom csokoládé
 gazemberekkel komédiásokkal hazudozókkal
 a te megfeszített fiaddal a szisztolében a szív tónusában
 mind közelébb a könnyörtelen fagyossághoz a könnyörtelen békéhez
 mint távolabb a természetes kényszerítéstől
 a megőrzött ezeresztendő tudástól
 alantas produktumai a korábbi sűrű és erős megformálásnak
 ahol útban vannak valamennyien az örületből kigyógyultak
 amiről itt senki sohasem hallott semmi hasonlót
 a félhomályból nem az előzményt fürkészi hanem a következményt
 mindenütt szórványban vagyunk öröktől várjuk az időt
 itt is az áttekinthetetlen síkon melyet kitölt az üresség
 ahol soha semmi sem történik és nem is fog történni
 ahol én is meg mind még csak körvonalahozhatatlan tömlöcbeli
 kigőzölgés vagyunk
 hiába kutatva a dolgok és események másik jelentése után
 hiába fogom be fülem hogy ne hallgassam a megszólít(hat)atlanokat
 a rugó feszítése a bosszú romlottságának irigysége

az anyák a sötét őrület iszonyatos cirkuszi porondján
 kiürült sátorban
 édeskés bűze a rovaroknak férgeknek mikrobáknak
 a fűrészpörben szaporodva befelé terjednek
 a szavak tisztaságából védtelenül foglyul esve
 alattomosan kimerítve a zajos közönség előtt
 térdet hajtanak hajlonganak a meztelen királyok színe előtt
 a hatszázhatvanhatos számmal megkoronázva
 a cirkuszigazgató ostorától idomítottan
 a legjobb szándékúvá szelídítve
 mind behajtva a lángoló karikába
 már ugrálnak kifelé a másik oldalon
 az iszonyatba és a reszketésbe

EGY SZONETTKOSZORÚ MESTERSZONETTJE

A vízből kihajtó virágok játécai vele jöttek
 legyenek megvetett sújtson a mindenség átka
 megritkult bácskai ligetek mentén szélső barázda
 ahol a tágas sík hullámai kanálisokba ömölnek

elfolyt tenger partján kutyák sorsa ver engemet
 amint az ugatásban megbúvó láncsörgést befutja a csönd
 az öngyilkosság dúlt eszmeként napjainkra ráköszönt
 nem sóhaj lobogása szülő nők sikolya az ami betemet

hogy megtudnád minden versem búcsúzva miért készül
 a szorongástól ki szabadítja megérintett testemet
 nem lehet e torról távozni júdás csókja nélkül

és a fokozódó kóroktól eltűnsz mint mindenek
 motringnyi fonat kell futó érzéki emlékeztetésül
 teliholdnál gyertyafényben megéledő gesztenyefaliget

BRASNYÓ István fordítása

AZ ÉSZAKI FAL (III.)

Regény

DRAGAN VELIKIĆ

8.

Késő délutánra a száraz bórafiók elállt, az égen alacsonyan úszó, sűrű felhők jelentek meg. Az idő melegebbre fordult, s a levegő nyomasztó lett.

A Via Giulia utcai ház ablakából a lány megpillantotta a járdán hazafelé siető párját. Úgy lépett be a házba, hogy fel sem emelte a fejét. Már az ajtóban eldicsekedett a pénzzel, melyet előlegként kapott Bruni úrtól. Mindjárt sétát indítványozott a városban, meg hogy valahol kint vacsorázzanak. A fiatalember arcán a zavar és gondterheltség három hete után újból a magabiztosság mosolya fénylett. A lány pedig mintha hallotta is volna azt a mondatot, amelyet a fiú gyakran hangoztatott hasonló helyzetekben, márminthogy ő a sors kegyeltje.

Végighaladtak a korzón, majd nagy vargabetűt írva le kiértek a rivára. A trieszti gőzös éppen kikötött. A fiatalember rövidlátóan hunyorogva fürkészte a kikötőgát mögött emelkedő dombokat. Mielőtt bealkonyodott, az ég elszürkült, annak jeléül, hogy hamarosan eső lesz. A római amfiteátrum melletti parkot elhagyva egy kanyargós útra jutottak, melynek jobb oldalán kétemeletes házak sorakoztak pasztellszín homlokzatokkal és sötét ablaktáblákkal. Hamarosan ráakadtak egy étteremre, fedett terasza néptelen volt, csupán odabent, a hosszúkás terem félhomályában állt két tengerész a söntésnél hangosan vitatkozva egy közeli asztaltársasággal. A fiatal pár érkezése csak egy pillanatra szakította meg a vitát. Amint leültek az egyik asztalhoz, a szóváltás folytatódott.

Az öbölben égtek a fények a hajótesteken, melyek körvonalai kísértetiesen rajzolódtak ki a csillagtalán éjszakában.

A fiatalember az étlapon kiszúrta a „fuggi” szót. Mivel úgy találta, hogy jól hangzik, egy liter malváziát rendelt a fuggihoz. A könnyű bortól

felélénkölve Párizsról mesélt kedvesének, ahová nemsokára elutaznak. Hogy mikor? Hát amint befejezi a könyvét, amelyen dolgozik. Közben ették a pirosas mártással nyakon öntött, ízletes tésztát.

A tengerészek bizonytalan léptekkel elhagyták a vendéglőt, az asztaltársaság pedig folytatta a kártyázást. A fiatalember itt-ott értett meg valamit abból az olaszból, amelyen karattyoltak.

Tájszóval beszélnek, magyarázta a lánynak.

Hazafelé útba ejtették a Piazza Verdit, ahol pagodára emlékeztető, cikornyás tetőjével a vásárcsarnok új épülete csillogott az éjszakában. Az utolsó villamos is végigdübörgött a Via Giulián, mire hazaértek hideg lakásukba. Azonnal bebújtak az ágy tollmelegébe. A szoba sötétjében az alacsony mennyezetet méregették tekintetükkel. Hány ilyen kuckó lesz még az életében, ötlött fel a fiatalemberben.

Mióta az eszét tudja, örökké hurcolkodtak, imbolygó bútordarabokra és magasan feltornyozott fogatos kocsikra emlékezik, amint Dublin utcáin vánszorognak. A rathgari Brighton Square-en, majd a Castlewood Avenue-n. A vörös téglás házak úgy emelkednek és süllyednek, ahogyan a fogat bukdácsol az út hepehupáin. Az édesanyja párás tekintete. A villamos a papa anyagi helyzete romlásának iramában távolodik a külváros felé. A lakások egyre lehangolóbbak, a család pedig mind népe-sebb. Elhagyják Dublint, és Brayben vetnek horgonyt.

A strandon töltött napok különösen érzékenyvé teszik a nyílt tenger látványára. A frissen meszelt brayi szállodák ablakaiból skót turisták cserfelése hallatszik. A Tolkában és Killineyben tett mindennapos séták során a fiú mintegy rituálészerűen jár vissza Dublinba. A bájolás sikerült, s a család holmiját újból társzekerre pakolják. Az új lakcím: Blackrock. Felriadások az első napokban, a vízcsap sustorgásához meg a régebbi lakók nyomaihoz való fokozatos hozzászokás, a macskák meg a nedves rongyokkal körültekert, rozsdás csövek.

Kedvesének egyenletes lélegzete arról árulkodott, hogy ő már az álom birodalmában jár. A fiú felidézte azt a júniusi délutánt, amikor az énekóráról hazatérőben egy gesztenyeszín hajú, különösen büszke járású lányt pillantott meg a Nassau utcában. Még aznap megtudja, hogy szobalány a Finney-féle szállóban. Amikor azon a csütörtökön először adtak egymásnak találkát a Marion Square egyik sarkán, villamosra ültek, és a külváros felé indultak. A fűvészkert a nyári alkonyulat vöröslő fényében fürdött. A Dodder-parti réteken kószáltak. Testét elbódította a lány mozdulatainak könnyedsége és egyszerűsége. Az ezután következő napokban levelekkel ostromolta a lányt. Elképzelte, ahogyan a

szálló ablakából figyeli a Trinity College épületeit meg a törökfürdő minaretjeit.

Miközben lassan álomba merült a Via Giulia utcai hideg szobában, arra gondolt, milyen csalóka is lehet egy eltervezett útirány. Trieszt helyett ebbe az unalmas katonavárosba kerültek. Artifoni úr, a trieszti Berlitz-iskola igazgatója sajnálkozott a félreértés miatt. A hibáért a zürichi központot okolta, s indítványozta, hogy egy időre maradjanak Pólában, ahol az iskolának fiókintézete nyílik.

A mennydörgéstől kísért villámlás egy rakomány esőt zúdított az elfeledett városra abban az órában, amikor az ifjú emberpár az igazak álmát alussza gyéren berendezett, hideg lakásában.

9.

Mivel nem tudott mit kezdeni rengeteg szabad idejével, Olga elhatározza, hogy beiratkozik egy német nyelvtanfolyamra. A Bécsben töltött első három hét után ráébredt, hogy az ürességnek, melyet nem töltenek ki kötelezettségek, micsoda lesújtó hatása van. Nagy ritkán, ha belekukkantott könyveibe, az eltervezett munkák pedig, egy elvetélt egyetemi karrier reflexei, a hosszú sétákban módosultak újra meg újra. S ismételten engedett a halogatás csábításának.

Andrej a nap nagyobb részét a rendelőben töltötte, amikor pedig hazajött, a tankönyvek meg a vizsgákra való készülés várta. Vasárnaponként Olga és Andrej kirándultak a bécsi erdőbe vagy a dunai strandokra. Rossz idő esetén a múzeumokat és a képtárakat bújták. Ebéd – a Karlsplatzon levő görög étteremben, a Múzeum kávéház tőszomszédságában. Kék bádogkupákból domesticát ittak és darált húsos padlizsánt ettek.

Máskor, ha más idők járnának, mindez élményszámba menne, tűnődött Olga. Az egyetemi éveiben tett utazásainak legapróbb részleteire is emlékezett, de most, beleeszve az új városba, a részletekből csupán végeláthatatlanul sorakozó tőzegtéglák lettek.

Andrej mindenféle kötelezettségeinek sűrű hálójában a vizsgáira összpontosított. Lépésről lépésre haladva orvosi tanulmányait is elvégzi így, hiszen a kitartás volt a fegyvere. Akár a pók fonta, fonogatta hálóját Olga körül, megsejdtívén, hogy csak akkor lesz teljesen az övé, ha ráébreszti ábrándjainak hiábavalóságára. Meddősege nemcsak testi volt. Amikor elhatározza, hogy új életet kezd, Andrej, hazard módon mindent

egy lapra téve fel, azt ajánlotta Olgának, hogy szusszantsanak egyet. De gondoskodott róla, hogy közben eladják a lakást, s ily módon elvágja a visszavonulás minden útját. Az igazság pedig az volt, hogy Andrej hatesztendei házasság után sem tudta levetkezni a női test előtt érzett feszélyezettségét. Bizonytalanságát, amely az ifjúkorában átélt, sorozatos szerelmi hajótöréseinek következménye volt, az Olgával való házasi életében jéghideg nyugalommal és az érett férfi nehézkességével palástolta. Mindezt egy nagy hallgatás előzte meg. Enyhén összepréselt ajakkal bólogatott csak, de nem mondta ki a diagnózist. A páciens a székben nyugtalanul fészkelődve várta a verdiktet. Olgának ekképpen képzelt fiatalságot tulajdonított, s már-már maga is hitt benne. Amikor meg Bécsbe került, Irénnel való kalandja csak alátámasztani látszott agyrémeit. Fokról fokra így szabadult meg féltékenységétől, amely Olga viharos fiatalkora miatt gyötörte.

Apja halála után, amikor még csak tízéves volt, az édesanyja ivásnak adta a fejét. Különben könyvelőként dolgozott egy katonai intézményben. Andrej a hétvégeket nagybátyja és nagynénje zvezdarai otthonában töltötte. Amikor vasárnap este hazament, a homoktenger és mocsaras kiöntések közé ékelt újbélgádi lakásukba, ebbe a típusbútorokkal megtöltött, lehangoló kalitkába, Andrej mindannyiszor ismeretlen szagokat érzett. Egy vasárnap reggelen kilopakodott a zvezdarai ház udvarából, s busszal hazament. A lakásuk ajtaja mögül, mielőtt becsöngetett volna, férfihang szűrődött ki. Sírva rohant le a lépcsőn. Visszament a Zvezdarára (ahol – különben – észre sem vették, hogy eltűnt), elbújt a padláson, elő sem jött egész nap.

Irén volt az első nő életében, akivel a feszélyezettség görcse nélkül szeretkezett. Egy véletlen hozta látogatás mindjárt az ágyban végződött. Első megélt filmkockája volt ez egy elképzelt ifjúkornak. A fehér folt ezentúl valóságos élmény töltötte ki. Az Olga iránti féltékenysége enyhült. Most már Andrejnek is volt múltja.

Amióta kijött Bécsbe, nagy dologtalanságában Olga annyira elveszettnek érezte magát. Az új környezet, a város benyomásai nem rázták föl apátiájából, amelybe napról napra mind mélyebbre süllyedt. Mert minden másképpen festett dolgozószobájának biztonságából ott, a Proletárbrigád utcai szülői házban. Az egyesztendei különélés idején, melyet csupán egy-egy röpké belgrádi vagy bécsi találkozás szakított meg, jövőképek homályos körvonalait Olga az új környezetbe is magával hozta. Az egyetemen való sikertelenség, az, hogy alulmaradt a tanársegédi állásért való versengésben, vakvágányra terelte, oda, ahol kiérdemesült tolató-

mozdonyok köröztek. Az idő dimenziója Joyce *Ulysses* című regényében, ez volt kandidátusi dolgozatának témája, s Olga tudományos munkássága ezzel be is fejeződött. A Központi Könyvtárban vállalva állást átengedte magát az olvasás szenvedélyének.

A tárgykatalógus-osztály alkalmazta, írói világokat hálózva be cédu-lázott. A szárazföld reményében hajózott. Attól, hogy a családi életbe meneküljön, megfosztotta egy méhrendellenesség. A tudat, hogy talán nem lehet gyereke, némileg disszonánssá tette az Andrejjal való viszonyát. A különélés esztendeje jó lesz arra, hogy ki-ki számot vessen magával, s esetleg új életet kezdjen. A negyedik évtized derekán az asszony úgy érezte, nincs sehol, raktárak és katalógusok rabja abban a könyvtárban, ahol dolgozott. A látóhatárt hömpölygő, sűrke esőfelhők takarták. Szakorvosi vizsgálatokra járt, és igyekezett megszabadulni az Andrejjal szemben érzett büntudatától. Nem kételkedett férje szerelmében, de immár képtelen volt nem venni tudomásul, hogy ő egy kedélytelen ember, könyvelő, akár az a szerencsétlen édesanyja, aki májzsugorban halt meg mindössze néhány hónappal megismerkedésük előtt. Abban, hogy mindennap bement dolgozni a Központi Könyvtárba, meg hogy egyre ritkábban járt ki a barátnőivel, még csak nem is derengett semmi, ami változást ígért volna életében.

Az a fontos, hogy nekivágjon az ember, mindegy, hová, mondogatta Pavle bácsi a starnbergi étterem teraszán 1983 nyarán. Közben kitárult előttük a Starnbergi-tó kék tükre, ezt alig egy órával később Pavle vitorlášhajója szeli majd.

Ezeken a partokon minden talpalatnyi földnek története van, magyarázta Pavle ügyesen kezelve a kormánylapátot, hogy beálljon a szélbe.

A legnagyobb bajor biztosítótársaság több világnyelvet beszélő alkalmazottja a hétvégeken szenvedélyes vitorlázó lett. Ezekben az órákban az övé volt mind ez a végtelen térség, az Alpok távoli, havas csúcsai meg a tó zöldellő partjaival és a zöldben megbúvó villáival. Miközben a szél a vitorlát csattogtatta, s nyikorogtak az eresztékek meg a feszítőkötelek, Pavle kezével körbemutatva sorolta a hely- és helységneveket. Ez a kéz volt az, mely átszelte a Mura jeges hullámain 1949 kora tavaszán.

Errefelé percek alatt megváltozik az időjárás, mondta Pavle az Alpok ködös ormait fürkészve. – Az ott, a fák között, Sissi hercegnő kastélya.

Később megmutatta Olgának a vízbe leszúrt hatalmas keresztet Berg helység közelében, azon a helyen, ahol II. Lajos bajor király a tóba fulladt. Szárnycattogásával megtörve a tó reggeli csöndjét, a bozótból vadliba röppent fel.

Sokféle legenda kering Lajos király különségéről, de a legcsodálatosabbak őfelsége bábui voltak, mondta Pavle. – Korának minden fontos alakját megmintáztatta, vacsorákat rendezett bábuinak, beszélgetett velük, beavatta őket legbizalmasabb titkaiba, repülő masinákról fantáziált . . .

Amikor Olga visszatért Belgrádba, Pavlét ismét olybá vették, mintha nem is volna. Nem beszéltek róla a házban. A papa véleménye szerint Pavle szökése, nemkülönben a Bécsben folytatott kétes életmódja megpecsételte karrierjét. Amikor Pavle meglógott, a papát kihallgatta az Udva. Az édesanya pedig sohasem bocsátott meg fivérének, hogy mellesleg fölmarkolta az aranytallérait is.

Pavle szobáját két évtizeden át a társbérlő, Vasiljević rendőrfelügyelő háromtagú családja bitorolta. Amint a társbérlőktől megszabadultak, a szobába Olga, akkor már gimnazista nagylány költözött be. Elnézte az udvart, a fáskamra tetejét, Pavle erre a tetőre ugrott le a rendőség elől menekülve 1949 egyik áprilisi éjszakáján. Csodával határos módon lépett meg az országból, úgyannyira, hogy amikor egy év múlva Bécsből először adott hírt magáról, Casanovaként írta alá a levelet, mivel úgy tartotta, szökése egy cseppet sem volt kevésbé látványos, mint a híres nőcsábászé annak idején, a velencei Piombi kazamatáiból.

Casanovának sem sikerült megszöknie porkolábjaitól, vélekedett később a papa. – Egész életében ott kószált Velence környékén, még arra is ráállt, hogy az Inkvizíció szolgálatában spionkodjon, csak hogy minél közelebb lehessen szülővárosához. Az időben, míg Triesztben élt, és besúgta barátait, Antonio Pratolininek hívták. Netán Pavle is új nevet vett föl?

Pavléről évekig nem tudtak semmit, s már csak azután, hogy a hatvanas évek közepén Münchenbe költözött, váltottak vele évenként egy-egy levelet. Az emigráns köröktől távol tartva magát élte életét. Sohasem nősült meg. A hetvenes évek folyamán három ízben meglátogatta a nővére, azaz Olga édesanyja, utoljára férjével együtt. 1986 nyarán jött az értesítés, hogy halálos szerencsétlenség áldozata lett. A Starnbergi-tóba fulladt egy nyári viharban. Olga szülei Münchenbe utaztak, hogy átvegyék a szerény örökséget. A családi sírboltban helyezték örök nyugalomra a belgrádi Új temetőben.

Amikor Vasiljević felügyelő és családjának távozása után beköltözhetett Pavle szobájába, Olga, végre, kicsomagolhatta könyveit, amelyek évekig dobozokban álltak a közösen használt előszobában. Sok francia nyelvű akadt közöttük, márpedig Olga meglehetősen gyatrán tudott

franciául. Belelapozott Pavle könyveibe, meg-megállt egy-egy ceruzával megjelölt bekezdésnél, míg aztán a kezébe nem akadt egy majdnem teljes egészében aláhuzigált kötet, bizonyos Adam Binder angolból fordított, különös című könyve: *Az asztapovói állomás utasa*. Első gondolata az volt, hogy egy Tolsztoj-életrajzot tart a kezében, azonban a sorozat jellegéből, amelyben megjelent, a kötés meg annak alapján, hogy sebtében beleolvasott, arra a megállapításra jutott, hogy az Asztapovó szó itt csak mellékes részlet, jól hangzó, ezért címbe kíváncsozó csalétek. S lassan-lassan, szótár segítségével, Olga végigolvasott egy mindenféle típusbesorolásnak fittyet hányó, különös regényt.

Most, a görög étteremből hazafelé tartva azon az első júliusi vasárnapon, Olga megemlítette Andrejnak Binder regényét, anélkül, hogy meg tudta volna magyarázni, mért is jutott eszébe ez a semmiség, és mért pont abban a pillanatban.

Meglehet, azok miatt az ablakok miatt, mondta Andrej, s kezével a Gumpendorfer utca elején álló épületre mutatott. – A te szobád ablakaira emlékeztetnek.

A Pavle szobájáéra, válaszolta Olga. – Így neveztem akkor is, amikor még Vasiljevićék laktak benne.

Andrej szórakozottan bólintott. Enyhe feszültség vett erőt rajta, amikor a Klementinengasse közelébe értek.

Szeretném tudni, milyenek voltak az ablakai Bécsben.

Láttad a Josefstädter utcai házat?

Láttam, felelte Olga. – De hát ki tudja, az épület melyik részében lakott, netán az udvari szárnyépületben? Pavle halálát kezdettől fogva ezzel a regénnyel hoztam összefüggésbe, melynek hőse megszállottja az életből való tökéletes eltűnés gondolatának.

S akkor emlékezetből elmesélte Andrejnak az eltűnéseknek azokat a különféle eseteit, amelyeket Adam Binder sorol fel regényének terjedelmes előszavában, majd rögeszmés hálót szövöget főhőse köré, aki – miután elhagyja Londont – valamiféle rejtélyes gyilkossági ügybe keveredik egy másik városban. Csökönnyösen elutasítja, hogy feladja új, azaz hamis személyazonosságát annak ellenére sem, hogy ebben az esetben őt büntetik meg a gyilkosságért. No, de az igazi gyilkost végül mégis elfogják, a főhőst pedig elmeógyógyintézetben helyezik el, ahol álnevét, kigondolt személyazonosságát megtartva folytatja életét.

Érdekes, mondta Andrej.

Egy apró kis terecskére érve odaálltak az Apolló mozi hirdetővitrinjei elé.

Siessünk haza, javasolta Andrej. – Várnak a jegyzeteim anatómiából.

10.

Hogy az élet két vágányon fut, azon, amelyet való életünknek tekintünk, s azon, amelyet csak vágyálmainkban élünk meg, ezt Olga régtől fogva sejtí, ellenben csak most, hogy Bécsbe került, fedezte fel, mennyire nem lehet előrelátni a megvalósulás pályáját. Ez a gondolat ötlött fel benne egy reggelen, amíg a Mollardgasse utcai lakás ablakánál állva elnézte a villamossíneket, amelyek éppen az épületük sarkán kanyarodnak el, majd a Matrosengasse nevű kis mellékutcán egyenesen végighaladva tartanak a Pannonia Szálló felé, és a végén ráfutnak a Gürtelre.

A Mariahilfer utcai munkálatok miatt a villamos helyett autóbusz közlekedik, őszre pedig, ha Bécs fő üzletutcája alatt megindul a metró, eltűnnek a buszok is. S csak a Mariahilferstrasse környéki mellékutcákban megmaradó, felszedetlen sínek regélnek majd a villamosok koráról.

Az ő élete, tűnődött el azon a reggelen Olga, amióta Bécsbe sodorta a sorsa, a Matrosengasse utcai kísértetsínpáron fut.

Mi előzte meg ezt a reggelt?

Bizonyos föld alatti munkálatok Olga volt hazájában, mely aknamunka során fölszántották az utakat és vasutakat, levegőbe röpítették a hidakat, és egyáltalán az egész életet mellékvágányra terelték.

Mindig van egy kritikus vízállás, amely veszélyezteti a töltést, mondotta Miloš Milić, a városi vízművek mérnöke, egyébként Olga édesapja. – Ez azonban mégsem ok arra, hogy olyan standardokat alkalmazzunk, amelyek eleve elhárítanak a magas vízállásból eredő veszélyeket. Gátakat már az ókori Egyiptomban is építettek, a víz ereje és kiszámíthatatlansága egyszerűen az élet pusztá lázadásá.

Olga szülei nemzedékének külön pechje, hogy egy háború képében, fiatakorukban is meglátogatták őket a nagyvizek, majd öregségük küszöbén még egyszer rájuk zúdultak az újabb háborúval.

Vida mama, Olga édesanyja, különben az egyik belgrádi gimnázium franciatanára, az újságokat böngészve fedezte fel újból a fiatakorából jól ismert formákat. Újfent divatba jöttek a kockafejek és a kerek mondatok.

Még egy kicsit, s társbérliőt ültetnek a nyakunkba, dohogott a papa. – Ne félj, majd akad valaki.

Olga csak ránézett arra a falra, amely valaha elválasztotta az ő lakrészüket Vasiljević felügyelő családjától. Ehhez a falhoz kötelezően csak az „ők” névmás tapadhatott. Most, érett asszonykorában, Olga életében felrémlettek az „ők” névmás kísértetei. Az utcákon és tereken duhaj-

kodtak, az ő látomásaik hálózta be az eget. A 90-es évek elején ugyanazok a kísértetek léptek színre, amelyek egyszer már végigdübörögtek Belgrádon a 40-es évek végén. Most, hogy először látta őket munka közben, Olga megértette, hogy „ők” nem testesítenek meg semmiféle politikai kategóriát, hogy ezek bizony se nem kommunisták, se nem fasiszták, se nem monarchisták. Ezután már nevetségesnek találta az ilyen-olyan szövegelést a történelmi igazságtalanságokról meg a szerb kultúra megsemmisítéséről, ami, ugye, az internacionalista kommunista maffia műve. Hányszor, de hányszor hallotta egyik történész kollégájától, akivel együtt dolgozott a Központi Könyvtárban, s aki üres cigarettaszipkát szortyogtatott örökösen a szájában, hogy mi lett volna, ha Tito nem veszi át a hatalmat, ha már Pašić másként irányítja a dolgokat az első világháború végén, s ha a szerbek nem dőlnek be a jugoszlávság eszméjének, és 1918-ban nem teremtenek államot másoknak. Hát még a csuhás angyalok, azok nélkül sem múlhatott el semmi! Olga egész fiatalsága efféle szóbeszéd közepette telt el, de minthogy tovább látott az orránál, el tudott képzelni egy olyan Szerbiát is, amely eszményi körülmények között valósult volna meg. Amikor azonban a 90-es évek elején ismét „ők” bukkantak fel, azok, akik a polgári hagyományokra meg arra a soha meg nem valósult Szerbiára hivatkoztak, Olga észrevette, hogy ezek is éppoly megátalkodottak, zavaros tekintetűek és durva beszédűek. Amidőn pedig még a csuhások is temetőnek festették le a világot fenyegető látomásaikban, Olga ráébredt, hogy mindez csupán az elhanyagolt árvízvédelmi gátak következménye.

A szerbek számára mindig is egy maroknyi párizsi diák szolgált európaiságuk alibijéül, mondogatta Vida mama – különösen, ha ráadásul még tehetségtelen, rossz diákok is, akiknél könnyebb helyen állt, hogy cigarettacsikkal lyukat égessenek a bőrkötéses klasszikusokon, semhogy papírra vessenek egy épkézláb vessort.

Vida mama itt fiatalkori szerelmére, a valamikori belgrádi szürrealistára célt, akinek a szeretője volt, s aki meglett emberként válni akart. S csak Vida szüleinek ügyes manővere akadályozta meg, hogy a belgrádi szürrealista egy új házasság révébe hajózzon.

De hát az „ők” névmást Olga a saját szüleire is vonatkoztathatta. Az öregség kész hajótörés, hajtogatta magában a lányuk mindenféle szokásai láttán, amelyek távollétének öt esztendeje alatt rögződtek meg, úgy, mintha nem öt év, hanem öt évszázad telt volna el. A falak penészesek voltak, áradt belőlük az öregségzag, s a papa reggeli után mindig a tenyerével söpörte le a morzsát a konyhaasztal viaszosvászná-

ról. A rongyok örök életűek lettek, a fürdőszobai csap csöpögött, az öreg csövek pászításából nedves kenderkóc lógott ki. A tárgyak kegyeletessékké váltak.

Olga a különélés egy éve alatt több ízben meglátogatta Andrej nagybátyját a Zvezdarán. Megöregedvén naphosszat a műhelyében szöszmötölt. Megmutatta a padlást, Andrej búvóhelyét.

A nénikéje annyira elkényeztette, hogy még az ebédet is utána vitte a padlásra, mondta a bácsi. – Nagyon elmagányosodott, nem voltak barátnői. Legfeljebb már csak az egyetlen. A húgom nehéz egy természet volt. Nem akart újból férjhez menni. Andrejt a hétvégeken magamhoz vettem, hogy ő egyedül lehessen, és valamelyik férfihoz kösse az életét. Nem ért semmit. Csupa fura kapcsolatai voltak.

Távollétük egy esztendejében Olga többet megtudott Andrejről, mint házasságuk egész öt éve alatt. Szeme előtt feltárult az épület eladdig ismeretlen része a maga titkos átjáróival és árnyas udvaraival.

Amidőn pedig a Mollardgasse 48. alatti háromszobás lakásba csöppent, Olgán átfutott a sejtelen, hogy azt az ugrást a faskamra tetejére, amellyel 1949 egy éjszakáján Pavle bácsi világgá ment, ő is megugrotta. Mert Belgrádban mi vár rá? Csak a könyvtár pora, a morzsák, amelyek eltűnnek a papa reszketeg tenyere nyomán, az édesanyja kérdő tekintete, meg az az elhibázottság, amely a barátnőiből árad.

Olga már kislány korában elsajátította azt a készséget, hogy kigondolt személyekkel népesítse be környezetét, s hogy egy ilyen kísértetvilágban éljen. Ekként építette fel képzeletben Pavle életét is. Pontos képet alkotott magának arról a behatárolt térségről, amelyben Pavle bécsi élete zajlott: a két félhomályos, bár tágas szobáról meg a zajos utcáról, amelyen villamosok siklanak. A fiatalkori fényképekről ismert elmosódó vonások idővel némileg eltorzultak. Mégis, amikor 1983 nyarán a müncheni vasútállomáson először látta meg bácsikáját, Olga meglepődve vette tudomásul, hogy az a makett, amelyet éveken át rakosgatott össze magában, mennyire hasonlít az eredetijéhez. No de mitután két hetet töltött Pavle bácsi schwabingi szűk lakásában, az a mitikus személy, aki átúsztá a Murát, és a háború utáni, feketéző Bécsben él, Olga szemében a biztosítóintézet pedáns irattári tisztviselőjévé szürkült, aki hétvégeken, miként a térességet példázó maketten, a Starnbergi-tavon vitorlázik. S aki itt, a tó nyílt vizén feladja tartózkodását és zárkózottságát. Egyszer tréfaképpen megjegyezte, hogy itt aztán senki sem hallhatja őket. A tóparti kertvendéglő terebélyes fáin alatt Olga megemlítette az Udbát. Pavle elmosolyodott, s azt mondta, nem érintkezik a mieinkkel, s hogy

senkinek sem hisz. Arra a kérdésre pedig, mért nem jön Belgrádba, ha már német útlevele van, Pavle azt felelte, hogy Belgrád az ő szemében víz alatti város, mint amikor a felduzzasztott mesterséges tó ellepi a tájat meg a településeket. Olgát meglepte Pavle megjegyzése, hogy Jugoszlávia hamarosan szétesik, ahhoz hasonlóan, mint a múmiák, amelyek porrá omlanak.

Nemcsak Lajos királyt övezték bábuk, mondta Pavle. – Míg élt, az elnökök is jókora gyűjteményre tett szert belőlük. Nem szeretnék egy ilyen panoptikumban élni.

Majd bécsi éveiről beszélt. Hosszú hónapokig tartó éhezés után nyelvismeretének köszönhetően végre álláshoz jutott: éjszakai portás lett a Venezia Szállóban. Időnként szerencsejátékkal is próbálkozott. Egy kitűnő szerencsejátékosra emlékszik, aki rózsát tenyésztett, s mélyen meg volt győződve róla, hogy szerencsését a rózsakertnek köszönheti.

Egy nagy nyerevény után elhatároztam, hogy más városba és más országba költözöm, mesélte Pavle. – Jártas voltam a biztosítási ügyletekben, így aztán azonnal elfogadtam a Münchenből érkező ajánlatot.

Olga már harmadik hete Bécsben volt, amikor a mérhetetlenség valamiféle láthatatlan, mégis jelenvaló körvonalakat kapott. Amikor egy pillanatra kihajolt az ablakon, és mélyet lélegzett, úgy érezte, teli tüdővel szívja magába a szemben levő házak szilárd homlokzatát is a mögöttük megbúvó lakások atmoszférájával egyetemben.

S mindinkább ott volt vele Pavle is. Olga mélyeket lélegzett, akárcsak azokon a Starnberg-tavi hajókirándulásokon, s eszébe jutott a Pavléval töltött utolsó este, amikor a bácsi kijelentette, nem hiszi, hogy a kombinációk száma végtelen. Amiképpen a nevek, azonképpen a sorsok is ismétlődnek. Mindennek alapja a szám. Ötvenkét lap a kártyában, ötvenkét hét egy évben, dagály és apály. Sok minden előrelátható, különben a biztosítás nem volna jövedelmező üzlet. A dolgok belső rendje gyakoribb, mintsem gondolnánk. Kifürkészni a rendszer titkait – minden szerencsejátékos vágyálma.

S akkor, utolsó müncheni estéjükön, egy olasz étterem kertjében a Marienplatzon, Olga megkérdezte Pavlét, hogy mért nem nősült soha. Hisz már túl van az ötvenen.

Bécsben volt szeretőm, egy nálam tíz évvel idősebb, férjes asszony, a férje vak volt. Így került haza a háborúból, s az asszony nem akarta elhagyni. Lányuk volt. Az asszony évekig járt a Josefstädter utcai lakásomra. Egyszer a városi parkban sétálva megpillantottam kedvesemet a vak férjével. Kislányuk a tó partján futkározott, és etette a hattyúkat.

A házaspár egy padon ült. Ennek az idillnek a látványa viszolygással és undorral töltött el. Egy fa mögül figyeltem őket. A férjürám nemcsak világtalan volt. Az egyik kézfeje is hiányzott. A nõ szerint impotens volt, s a férfi tudta, hogy neki szeretõje van. Nincsen ebben semmi különös, monddod majd. Az asszony, mi sem természetesebb, egyszerűen kielégülést keresett. Amikor azonban közöltem vele, hogy elhagyom Bécset, sírva fakadt, s azt mondta, hogy ezt a férje nem tudja majd elviselni. Annýira hozzám szokott.

Olga zavartan nézett rá, értetlenül hallgatta Pavle bácsi történetét.

A kaszinóban fölvettem a férj éveinek számát. Ötvennégy éves volt akkor. És nyertem.

Pavle hosszan hallgatott, majd így folytatta. – Itt, Münchenben az egyik irodai kollégám fertõzött meg a vitorlázással. Amikor csak megmarkolom a kormánylapát rúdját, mindig az a kézcsont jut eszembe, amely annak a szerencsétlennek a kabátujjából leskelõdött. Elhatároztam, hogy többé nem ártom magam mások életébe. Ha olyan idõs volnék, mint te, tengerész lennék. Képzeld el, ahogyan hajnalonként a távoli Fülöp-szigetek, Új-Zéland, Brazília új meg új kikõtõibe hajózol be. A szállodák akár a kikõtõk, a sorsok is így hajóznak be az egyhangú szobákba. Futóvendégek élete suhan el melletted érintésnyi idõre, legfeljebb a nyomaik rakódnak le a hotelszobákban.

Az étterembõl kilépve Pavle indítványozta, hogy térjenek be egy éjjeli mulatóba. – Majd alszol a repülõben, mondta, s Olgával nekivágott a néptelen utcáknak.

Olga elõérezte, hogy talán most, most jött el az a pillanat, amikor megfejtheti Pavle bácsi életének titkát. Amikor hajnal felé immár a harmadik mulatóba nyitottak be, Pavle részeg volt, ámde olyan könnyedén mozgott, mintha a Starnbergi-tavon vitorlázna. Olga terveirõl beszélgettek. A húgocska elmondta, hogy Joyce-ról írja kandidátusi dolgozatát.

Joyce, hangoztatta jelentõségteljesen Pavle. – Egyszer én is Joyce voltam.

S Olga elõtt ekkor tárult fel Pavle múltja. Az õ nagybátyja, annak idején, dzsigoló volt. Mert a háború utáni Bécsben a Venezia Szálló fogadóportásának munkaköréhez az is hozzátartozott, hogy szerelmi szolgálatokat nyújtson e különös bordélyház klienseinek. Az idõs hölgyeknek pedig igazán perverz szeszélyeik voltak. Fiatalkorukban megélt jeleneteket elevenítettek fel olyan illuzionista elõadások formájában,

amelyekben a szolgáltató bizonyos alakokat személyesített meg kinek-kinek a kívánsága szerint.

Akárcsak az igazi színházban, Pavle új meg új szerepet alakított. Tenyere végigsiklott a ráncos bőrön, füle megtelt a nekitüzesedett vénség sípoló sóhajtozásával. Egyszer tengernagyi egyenruhába bújt, és pipából pöfékelt. A hotelszobán eláradt az illat, amely Pavle kliensnőjét a hajdani kedves jelenlétére emlékeztette. Máskor pedig egy karcsú és jól konzerválódott, bár éppoly élemedett hölgy kedvéért borzas pakombartja helyett bajuszkát ragasztott. A hölgy „professzornak” szólította. Elragadtatott perceiben olaszra váltott át, amiből ő alig-alig értett valamit. Máskor meg, bizalmasan, csak „Jim”-nek hívta.

A fényes villamosínek a Matrosengassén egy szakaszukon vakítóan verték vissza a napfényt Olga ablaka felé. Az asszony fölrezzent gondolataiból, és kiúszott Pavle szobájának kontúrjaiból, de nem a maga belgrádi menedékhelyéből a szülői házban, hanem egy különben neki ismeretlen térségből a Josefstädter utcában, valahol Bécsben, a negyvenes évek végén. Érezte, ahogyan e kora reggeli órákban valósággal vibrál benne a magány.

S akkor a csendben, valahonnan a zárt udvar túlsó oldala felől a szomszédság nyitott ablakain keresztül felhangzott egy Verdi-ária. Dmitrij, a taskenti orosz fogott hozzá reggeli gyakorlásához. Erőtéljes, tisztán csengő baritonja egzotikus tájak képzetét keltette Olgában. Úgy érezte, hogy ez a hang a messzi Taskentben növekedett erőből sarjadt, és hogy mindannyiszor, amikor a maga erőteljességében, gejzirként tör elő a mellkas mélyéből, a taskenti orosz olyankor nincs is Bécsben, hanem valahol Ázsia irdatlan térein bolyong, ahol Bécs neve, akárhogyan ejtik is, semmivel sem jelent többet valamely reptília vagy alpesi tájjellegű növény latin elnevezésénél.

Az áriát hallgatva Olga gondolatban bejárta Dmitrij élete útját, azt az utat, amely a földgolyó másik felére vezeti őt. Amikor pedig a népes operakórusban tülekedve a közönség elé áll, hangszálai a gyermekkor képeit varázsolják elő: a taskenti rétek pókhálószerű virágait, a nyikorgó kaput, egy öreg asszony százáncú homlokát a fekete fejkendő szegélye alatt, a fakanállal kiporciózott tarhószelvényeket, a hosszú délutánokat a zeneiskola rozzant épületében.

A reggeli szorongás úgy nyiladozott, akár a száraz babbüvely, s láttatta az érett termést. Olga, meg-megérintve a bútordarabokat fel-alá járt a lakásban. A könyvespolc előtt megállt, s izgalomtól elfúlva vette kezébe a finom, fehér vonalakkal behálózott szürke kavicsot, azt, amely az egyik

portorozi strand sekélyéből került elő, amikor valamely parti sziklarögön ülve a virágzó tenger piszkos, zöldesszürke habjai fölött merengett.

Dél felé járt az idő, amikor kilépett a lakásból, s a lépcsőházban Natasával, Dmitrij és Katarina nyolcesztendőös lánykájával találkozott. Elmenőben megsimogatta a kislány haját. A második emeleti lakás ajtaján ott ragyogott a „Huber” névtábla.

A Matrosengasse házsora mentén a sovány déli árnyék elolvadt a nyári verőfényben. Olga a Gürtelen leereszkedett a Gumpendorfer utcáig, s ott a villamosra várakozva a sok egyhangú homlokzat között a cikornyás, pszeudobarokk épületen pihentette tekintetét. A 18-as villamossal a Déli pályaudvarra indult. Az ablakon túl egymás után maradtak el a Gürtel épületei. Mielőtt a föld alá futott volna, a villamos megállt a villanyrendőrnél. Olga a sarkon megpillantotta a Haydn Gyógyszertárat.

A föld alatti pálya kék neoncsövei bábszínházi rivaldafényre emlékeztettek. A Südtiroler Platz állomáson a villanyfény az üvegtetőn beszűrődő nappali fénnel keveredett. Az égbolt négyzögei, akár a sakktáblán.

Olga a Südbahnhofon kiszállt, majd sétát tett a félig üres csarnokban. Az egyik büfé előtt egy csoport rosszul öltözött ember állt. Borotvátalanok voltak, és kapatosak a sörtől. Hallotta, hogy az anyanyelvén beszélnek. Szerencsétlen emberek a népek előszobájából.

Amikor beszállt a D vonalon közlekedő villamosba, újból elővette a szorongás. A jármű csilingelve robogott le a Prinz Eugen utca meredélyén egészen a Schwarzenbergerplatzig, aztán végig a Ringen a Művészettörténeti és a Természettudományi Múzeum impozáns épületkockái, a Parlament, a városháza, a Burgtheater előtt, majd a vége-hossza nincs Porzellangassén. Valamikor régen itt talán porcelánműves manufaktúrák voltak, futott át a gondolat Olgán.

Bécs történelmét mélyre hatoló vertikálisok hordozták, a történelem ott van minden helynévben. Ebben a városban mindent pedánsan könyveltek, elraktároztak és tartósan megőriztek. Forradalmak és háborúk jöttek-mentek, de az utcanevek nem változtak.

A Ferenc József állomásnál a villamos átgördült a XIX. kerületbe. Olga a beethovengangi végállomáson leszállt, rövid sétát tett a villamosfordító melletti parkban, szippantott a külvárosi illatokból, majd mindezek után a 6-os metróval, amely a Gürtel épületei második és harmadik emeletének magasságában húzódó korridorban lebeg, vizszatért a Westbahnhofra.

Valahol a Thaliastrasse közelében Olga megpillantott egy házat, melynek oldalfalára a ház belső berendezésének egypár motívumát festették.

A falfestő a hétköznapi élet néhány jelenetét ábrázolta. Egy fiatal nő zuhanyozott, egy kecskeszakállas férfi újságot olvasott, egy kulisszaablakban pedig madárkalitka díszelgett madár nélkül. A tetőn sárga léggömbbel a kezében kéményseprő állt.

S miközben Olga a 6-os metrón utazva a Nyugati pályaudvar felé haladt, egy Mariahilfer utcai, negyedik emeleti rendelőben Andrej egy nőpáciensének fogínyét hidrogénezte, fogkövet tisztított, és acélszondájával egy tömés tartósságát ellenőrizte. Maga mellett érezte Irén lélegzetét, valahonnan, a láthatatlan rekeszből pedig a kis Ján figyelte némán. Irén minden mozdulatára megsussant a tiszta, fehér vászon. Andrej egy pillanatra felidézte felesége meztelen testét, az asszony telt combjait és feszes hasát. Érezte, ahogyan alteste felől érkeve elárad benne a vágy.

Ugyanez idő tájt csupán öt állomással odább a 3-as számú metrón éppen egy részleges műfogsort helyezve fel, Tóth Tibor hajolt páciense fölé, és arra az ismeretlen személyre gondolt, akit a taskenti orosz látott a kártyában. Még ma este javasolni fogja Ritának, hogy ismét hívják meg vacsorára Olgát meg Andrejt.

No és Rita? Nem csinált titkot belőle, hogy el van ragadtatva Andrej feleségétől, álmatag arcától és bársonyos hangjától. Indítványozta, hogy Olga iratkozzon be a Juden Platz-i német iskolába, ahol egyik barátnője tanított.

Rita jelmeztervezőként dolgozott a Burgban, s ismeretségük első estéjén azon frissiben megmutatta Olgának gazdag szakkönyvtárát, a színpad- és jelmeztervezőknek készülő szaklapokat.

Olga sokáig lapozta a kalapok enciklopédiáját.

Még magasan állt a nap Bécs egén, amikor Andrej hazaérkezett, és könnyűszerrel előcsalogatta délutáni felbuzdulását.

Merre suhantunk ma a repülőszőnyegen? – kérdezte Andrej.

Olga kidugta fejét a konyhából.

Ma villamosoztunk, válaszolta rejtélyesen mosolyogva.

Honnan ama porszemek a kegyed szempilláin? – érdeklődött Andrej, és hevesen átkarolta az asszony derekát.

Ne most, háritotta el Olga – kihűl a vacsoránk.

Én is kihűlök, mondta Andrej, és erőteljesen a nappali szobában álló rekamié felé vonta feleségét.

Akár a repülőszőnyegen, sepegte Olga.

Teste minden mozdulata nyomán Andrej érezte, miként vetkezi le szorongásának egy-egy rétegét, a hosszúra nyúlt munkanap lerakódásait.

Másfél éves bécsi tartózkodás után be kellett látnia, hogy lehetőségei korlátozottak, nemigen van választása. A tény, hogy ő szerb, léptenyomon a nyers valóságra emlékeztette. Azt a Belgrádot pedig, amelyben felcseperedett, elnyelték a boszniai háború lángnyelvei, amelyek estéről estére ott villóztak a képernyőkön világszerte. A hadviselő felek, akik a várost mindig is feszélyező fűzőként élték meg, betolakodnak az ő életébe is, és félő, hogy ott évekre lehorgonyoznak.

Egy bolgár kollégája, akivel gyakran találkozott a kantinban, az tudta ilyenkor felderíteni. – Tezsvér, bratkó, kivétel nélkül minden népnek volt egy henteslegény korszaka, mondogatta az újságokat lapozgatva.

S Andrej máris nyomakodott Olga testébe, a nyakát, finom cimpájú, jól megtermett orrát csókolgatta. A szenvedély hevében így olvadtak le a megaláztatás kérégei.

A bekapcsolt tévékészülék az esti hírek bejelentőzenéjével riasztott a szoba sarkából. A szerbek még egy súlyos támadása Szarajevó ellen. Egymásba omolva kerestek menedéket a szavak előtt, amelyek vaksi denevéreként röpdöstek a térben. Egyszerre élveztek el.

Amikor pedig Olga felkelt, fürgeségében Andrej újból felfedezte azokat a mozdulatokat, amelyek a ruha alatt is telt idomokat sejtetnek, ugyanúgy, mint amikor először pillantotta meg őt belgrádi rendelőjében.

Többet kellene barátokoznunk, mondta Andrej a vacsoránál. – Itt, Bécsben egész kolónia belgrádi él. Vannak pácienseim, akik szeretnének veled megismerkedni.

Jövő héttől kezdve tanfolyamra járok, felelte Olga. – Az unatkozó belgrádi háziasszonyok meg nem érdekelnek. Vagy úgy gondolod, hogy itt is Belgrádot kell csinálnunk?

Nem vagy jó hangulatban, jegyezte meg Andrej.

Semmi különös, egyszerűen képtelen vagyok kievickélni ebből a köztes állapotból. Úgy érzem magam, mint a növény, amelyet cserépbe ültettek át.

Andrej hallgatott.

Belgrádnak nem mondhatunk búcsút csak úgy. Ha egyszer tekintélyes fogász lesz valamilyik előkelő bécsi kerületben, városunk árnyéka akkor is elkísér majd bennünket, mert túlságosan öregem hagytuk el Belgrádot.

Té fiatal vagy, neked nem késő.

Évtizedekig éljük majd az öregek életét, akár a tősgyökeres osztrákok. Rita mondta, hogy az osztrák sohasem fiatal, már öregem is születik.

Elegem van ezekből a bécsi, kényeskedő lipicaiakból, akik mindent leegyszerűsítenek.

A lipicaiakat is jobban szeretem, mint a szamarakat, jegyezte meg Olga. – A lipicaiaktól meg is lehet tanulni valamit.

Megtanulni? Mit?

Hát például, kezdetnek, hogy a hibából hogyan kell erényt csinálni.

Az efféle tudomány nem érdekel.

Ellenkezőleg, hiszen te ezt olyan jól csinálsz.

A nyári est melege elbódította őket, akárcsak a bor, amelyet kortyolgattak. Tíz után Andrej lefeküdt. Panaszkodott, hogy nagyon fáradt. Olga olvasott egy ideig, majd cigarettára gyújtott, és odaállt az ablakba. A Westend Szálló bejárata előtt egy taxi motorja járt, az volt az egyetlen nesz az éjszakában.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

HÁBORÚS MÉDIA

B Á N Y A I J Á N O S

Két minta: az egyik a századelő – „régí” – háborújából, a másik a századvég – „új” – háborújából. Az elsőt *világháborúnak* mondja a történelem, mert úgymond az egész világ részt vett benne; az utóbbinak még nincs neve, talán nem is lesz, mert nem vett benne a világ, ám nem tagadható, hogy a világ krokodilkönnyekkel áztatott „részvéte” mellett zajlott; a média részvételének, de nem részvéteének köszönhetően a világ szeme láttára és füle hallatára. Felmérik majd egyszer, volt is erről már szó, hogy a média részvét nélküli részvétele milyen szerepet játszott a mostani háború megítélésében. A két felemlítendő minta a háború és a regény viszonylatáról beszél, és csak azután, de nem mellékesen a médiáról. Még közvetlenebbül a regénynyelv és a médianyelv közötti különbségről. Mindkét beszédmódnak a háború teremtett kontextust. Mindkettőt bekormozta a puszkapor.

Az első minta: Milan Kundera szól arról, hogy „a *Švejk, a derék katona* talán az utolsó nagy népi regény”. És megkérdezi: „Nem döbbenetes-e, hogy ez a humoros regény egyszermind háborús regény, cselekménye a hadseregben és a fronton játszódik?” Néhány mondattal később arról ír Kundera, hogy a háború „Hašeknál, minden ésszerű érvet levetkőzött”. És hozzáfűzi: „Senki sem hisz a propaganda locsogásában, még azok sem, akik kiagyalják.”

A másik minta: 1995-ben is, mint már évtizedek óta, kiosztották a szerb irodalom legtekintélyesebb irodalmi díját, a legjobb szerb (korábban szerbhorvát vagy horvátszerb) nyelven írt regényért járó *NIN*-díjat. Mint mindenkor, most is akadtak elégedettek és elégedetlenek, a bizottság részrehajlását hirdető, a döntés mögött politikai érvet firtatók . . . De nem a díj odaítélésének szokásos szertartása teszi a múlt évi díjat emlékezetessé. Sokkal inkább egy egyszerű, de annál meglepőbb számadat. A díjat odaítélő hetilap munkatársai megszámlálták, hogy 1995-ben összesen száz új szerb nyelven írt regény jelent meg, tehát száz szerző futott a cél felé. Függetlenül a díjazott vagy a válogatás szűkebb keretébe került regények értékétől, nyomban felmerül a kérdés, mi

történt 1995-ben a szerb irodalomban, honnan ez a regényáradat, mi készítette éppen most a regényírókat regényírásra? A bőség okozott hirtelen zavart, és ha a váratlan kérdésre nem is kínált fel sem az irodalomkritika, sem az irodalomszociológia megbízható választ, a médiának volt rá válasza, mondván, ha mindenben le is maradtunk, legyünk bár a regényírásban az élen . . . A regényírásban megmutatta erejét Európának a háborúval megbélyegzett nép. Nyomban ideírhatom Kundera mondatát: „Senki sem hisz a propaganda locsogásában, még azok sem, akik kiagyalják.”

Eddig a két példa. Amott a propagandát leleplező, a háború ésszerűtlenségét példázó *humoros regény*, emitt a háborúban keletkezett *regénybőség*, amit jól körülvevett a propaganda nem humorosnak indult, ám humorossá vált locsogása. Erről azért nem lehet biztonsággal megállapítani, hogy ki veszi komolyan, lehet, hogy éppen azok, akik kiagyalják.

Függetlenül e szembetűnő különbségtől, a két minta – más-más kontextusban – ugyanazt mondja: a média, a (háborús) propaganda nyelve és a regény nyelve nem jár együtt. Švejk humora a propaganda locsogásával ütközve ragyog fel. A száz új szerb regény, ha nem is kivétel nélkül, a háborús média szorításában született: mintha egyazon (ismeretlen) erő egyrészt elszűrte volna az újságnyelvet, megfosztva alapvető kommunikatív funkciójától, másrészt pedig mintha felvágta volna a regény nyelvét, a nyelvi kommunikáció méltóságát visszaállítandó.

Érdemes ezért megfigyelni, kicsit mindig Švejk példájára emlékezve, hogy mi történt a háborút közvetlenül megelőző években, majd a háború éveiben az újságnyelvvel, mert ami a média nyelvhasználatában lejátszódott, akár válasz is lehet arra a kérdésre, hogy honnan e regénybőség, miért éppen most?

Ma aligha lehet gyanakvó pillantások nélkül megúsni azt a korábban is vitatott, tudományosan azonban igazoltnak vélt állítást, hogy a szerb (vagy horvát) – korábban szerbhorvát vagy horvátszerb – nyelv a széthullott Jugoszlávia négy népének – a szerbek, a horvátok, a montenegróiak és a muzulmánok (vagy bosnyákok) – anyanyelve, ezenkívül az ország akkori területén a „lingua communis” szerepét is betöltötte. Ezenkívül két írásmód volt (és van is) használatban: – a latin és a cirill betűs. Ma, a tudomány elcsendesülése mellett, két, három, sőt négy nyelvről beszélnek, leginkább a különbségek elmélyítésével, a különálló nyelvek standardizációjának szándékával. A nyelv policentrikus standardizációja, amiért a szociolingvisztika kardoskodott, mostanra teljesen feledésbe merült, csak egy-két bátrabb tudós nyelvész tesz róla néha említést. A többközpontú egységes nyelv kettészakadása, szerb és horvát nyelvre, évekkel megelőzte az ország széthullását. Ezért mondhatja Ranko Bugarski, a szociolingvisztika neves belgrádi professzora, hogy „a verbális agresszió készítette elő a fegyvercsörtetés számára a terepet”. S mondhatják sokan, hogy a nyelvi politikában lejátszódó folyamatok a későbbi nem nyelvi, vagyis a háborús történesekben megisméltődtek. Az „egy ország, egy nyelv”

parolája nemcsak a már-már feledésbe merült „államnyelv” fogalmának visszatérését egyengette, hanem közvetlenül a háborút előidéző politikai tétel, a minden szerb egy országban tételének előhírnöke volt.

Ha valaki odafigyelt volna a nyolcvanas évek végétől kialakuló nyelvhasználati változásokra, biztonsággal megjósolhatta volna a jövőt. Természetesen semmit sem szabad ráfogni a nyelvre. A nyelv a jelek és szabályok végtelen számú kombinációjaként se nem „uszító”, se nem „békeszerető”; nem a nyelven, hanem a használatán, az egyre agresszívabbá váló egyetlen beszédmód elvének meghirdetésén múltott a nyelv vészjósló szerepének kialakulása. A nyelvészek szerint az ilyen irányú változások is elsősorban lexikális szinten érvényesültek, a nyelv szabályrendszerét – a grammatikát – nem befolyásolhatták. A szójelentés szándékos átalakítása, a tabuszavak és az ajánlott szavak éles különválasztása, a kiválasztott szavak váltig ismétlődő felhasználása, leginkább e szavak hagyományt, mítoszt felidéző konnotációi és nem a grammatika teremtette meg az új, háborús retorikát. A nyelv használata során válik uszítóvá vagy békeszeretővé, ezért mondható, hogy a hatalomnak, bármilyen is a konfigurációja, nincs külön nyelve, hanem beszédmódja van, retorikája és stilisztikája. A grammatika nem szolgálatkész. Orwell világában sem teremtettek új grammatikát, csak új szótárt. És új szemantikát. Ez utóbbiak – a retorikával együtt – szolgálatkészzen állnak a hatalom rendelkezésére. Az „árulás” és a „hazafiság” szócsaládjába tartozó szavak eluralkodása a közélet nyelvében közvetlenül a hatalmi erőszak előkészítése és fitogtatása. Az ezzel együtt járó retorikai művelet, a „címkézés”, a jó és a rossz magyarrá, szerbre, horvátra való felosztás gyakorlatát hozza magával, s ezzel a kiválasztott szó és a hozzá tartozó beszédmód vádat és ítéletet hirdet egyszerre. A fellebbezés minden lehetősége természetesen kizárva.

A szóhasználat fenti funkciójának Ranko Bugarski elemzéseit követő leírása még legalább két fontos körülményre vet fényt. Egyrészt arra, hogy a szótár, a hatalmi szótár ilyen irányú kidolgozása mindig a tradíciókban találja meg táptalaját, leginkább természetesen a dicső és hősi múltban, a legendás népdalhősök emlékében. Hatásában azonban a várható, a jövőt készíti elő, a jelent pedig kihúzza a szó talpa alól. A jelen visszavonásával a mitikus múlt és a homályos, ám szépnek és jónak hirdetett jövő felett ver hidat. Másrészt a valóságos megtörténések kódosítását szolgálja a szóhasználat „hatalmi” funkciója. Már háborús körülmények között a „felszabadítás” szó valójában hódítást jelent, a „terep megtisztítása” kilakoltatást, elűzést, rablást, etnikai tisztogatást. A címkézés mellett ezzel újabb retorikai műveletek jönnek működésbe – a Minerva Nagy Képes Lexikon szóhasználatában –, a „kártyakeverés”, a „húzóhatás”, a „tekintélyátutalás” . . . A propagandista retorikai műveletei is végső soron a jelen visszavonásának változatai.

A jelzésszerűen felvillantott lingvisztikai és retorikai folyamatok a hatalmi ellenőrzés alatt álló média, az írott sajtó, de főként a nagyobb hatású elekt-

ronikus média közrejátszásával fejthették ki a hatásukat. Sokan rámutattak arra, hogy a valóságos háborút megelőzően a hatalmi és nyelvi politika esernyője alatt a háború az ekránokon már lejátszódott. A felsorolt retorikai műveletek, és mellettük még a „hamis tanúsítás”, a „józan ész”-re való hivatkozás, a „csillogó általánosítások” éppen a médiában alakíthatták ki az erőszakos, mindent elsöpörni szándékozó, akadályt és érvet nem ismerő – „háborús” – beszédmódot. Mindez csak ironikus legyintéssel tekinthető Švejk humoros nyelvvel párhuzamos locsogásnak, a propaganda locsogásának. Ez a beszédmód nem „locsog”, hanem rendelkezik, irányít és ítélkezik.

A média így felfegyverzett beszédmódja a szót fertőzte meg, a nyelvet mint jelrendszert, a grammatikát mint a jelkombinációk szabályozóját aligha érintette.

A szó megfertőzésének azonban a nyelv kommunikatív funkciójára nézve szedelmes következményei vannak. Ezek közül legalább kettőt kell mindenképpen szem előtt tartani. Először azt, hogy a háborút megelőző években, majd a háborús időszakban egyre kevesebb hír, információ, tényközlés látott napvilágot, de annál több kommentár, magyarázat, felelet, rejtett vagy közvetlen polémia. A hír, ha meg is jelenik, nem múlhat el alakító kiegészítés nélkül. Az információval együtt jár a magyarázat. Így a hír értékét veszti, és lassan, fokozatosan megszűnik a különbség a valóságos hírtartalom és a hazugság között. Ebben különösen fontos szerepe van az olvasói levélnek, hozzászólásnak, válasznak: ha az újságíró személyesen elkötelezett lehet, az olvasó szavához, minthogy legtöbbször a „mi” nevében beszél, a nép szavát hallatja, aligha férhet kétség. Minden összekeveredett a sok kommentár és magyarázat kontextusában. Semminek sincs többé hitele: a szó felett győzelmet aratott a hatalmi retorika. Másodsor, a nyelv kommunikatív funkciójának ez irányú változása során többé senki sem olvas a sorok között. A szavak között és a szavak mögött a hazugság nagy üressége uralkodik, semmi sem jelent már semmit, minden csak egyszerű utasítás. Még csak nem is rábeszélés, hanem parancs.

Azt jelenti ez a két fontos körülmény, hogy megkopott, lecsökkent a nyelv kommunikációs funkciója, ám ezzel párhuzamosan mérhetetlenül megnőtt a rituális nyelvi funkció: a nyelv többé nem a párbeszéd, hanem a megfellebbezhetetlen ítélet, az önbizalomtól duzzadó utasítás és parancsolás eszköze. Az információ helyére állított kommentár, a szó mögöttes jelentésének eltörlése és a kommunikáció feláldozása a szertartás oltárán kizár mindennemű kritikai viszonyulást a médiából. Kritika helyett címkézés zajlik az ekránon, bírálat helyett tömjénfüstöt kavar az újságnyelv. Egységes a kontextus: árulók vannak és hazafiak, tiszták és piszkosak, hígak és mélyek, ennek megítéléséhez nem kell kontextuális jelentés, a nyelvi árnyalások meg egyenesen ártalmasak.

Az érvényes hír, a párbeszéd fenntartása, a kommunikáció őrzése a rituálissal szemben beszorult az ellenzéki sajtóba, ám ennek kisugárzása lehatárolt, így

a köznyelv is kontaminálódott. A hivatalos retorika a közös nyelv policentrikusságát külön nyelvekre szabdalva szabad kezet kapott nem a nyelvi politika kidolgozásához, hanem a nyelvhasználat, a nyelvi viselkedés, a beszédmódok teljes politizálásához. Mindezt a hatalmi diszkurzus szigorú felügyelet mellett az érvényesítés végett átengedte a média hatáskörébe. A média pedig nagyon határozottan tartja a kezében a nyelvet, fegyverként és gumibotként egyaránt alkalmazva, ha üldözésre, fenyítésre, rendszabályozásra szólítja fel a hatalmi utasítás.

Így került a háborús média szorításába a kultúra, az irodalom és a színház, a művelődés minden nyelvhez tartozó vagy nyelvtől függő területe.

Az is kérdés, miért nem alakult ki a nyelv politizálásával és a média szorításával szemben erősebb ellenállás. A lehetséges szociológiai válaszok mellett érdemes arra is felfigyelni, hogy a mostani hivatalos retorika és hatalmi diszkurzus milyen nagy mértékben épül a népfelszabadító háború tradícióját évtizedeken át az irodalomban és az ünnepi szertartásokon, a kultúrában és az iskolában megőrző és ápoló nyelvi gyakorlatra. Nem kellett tehát egészében új szótárt teremteni, nem kellett minden szempontból új retorikai műveleteket bevezetni, mindennek volt előzménye a mindenképpen tiszteletet, megbecsülést érdemlő, fasizmus elleni népfelkelés emlékezetének őrzésében. Csakhogy amikor a tradíció ápolásának funkciójából a harcos szótár szavai – jelentésmódosítások közben – átkerültek az aktuális hatalmi szótárba, elvesztették természetes szerepüket: igazi jelentésük látszatjelentéssé kopott, és innen már egyenes út vezetett a szóhasználatot és beszédmódot háborús célok szolgálatába állító médianyelv felé. S ez annál inkább könnyen járható út, hiszen a tekintélyes tradícióőrző szótár a mindennapi beszédben is érzékelhetően jelen volt és működött is. Helye volt tehát a nyelvi kultúra szférájában, csak alig észlelhető, ám jól kitervelt változást kellett bevinni a szójelentésbe, és máris kézben volt a média legfőbb eszköze.

A háborús média és a háborús diszkurzus összefonódottsága lehet a második mintaként felhozott regényáradat egyik magyarázó tényezője. A propaganda locsogásával szemben a szép emlékü Švejk a humor fegyverét forgatta vitézül, a háborús diszkurzussal, a háborús retorikával, a média szorításával szemben a szerb irodalom száz regénygátját állította fel. Nem lehet tudni természetesen, hogy a száz új szerb regény közül hány vállalta ezt a szembenézést és ellenállást, és hány állt rá a hatalmi diszkurzus, a háborús retorika kínálta útra. Az a néhány regény, amelyet a tekintélyes irodalmi díjat odaítélő bizottság kiemelt, mindenképpen a szó, a nyelv méltóságának megőrzésére vállalkozott. A díjjal kitüntetett regény határozott gesztussal a múlt század nyelvén szólal meg, száz évvel ezelőtti nyelvi standardot választ szótárnak és grammatikának, jelezve, hogy a most éppen érvényes nyelvel és beszédmódokkal ellentétben van egy másik, mindenképpen stilizált és semmiképpen sem dokumentumértékű nyelv és beszédmód, amely mentes a kontaminációtól, és a regény létmódját a

megértés hatáskörébe utalja. Aki belép ebbe a regény nyelvbe, egyúttal kilép a média szorításából, és megfélemedezik a háborús retorikáról. Ez a távolodás és feledés teremtheti meg a nyelv mostani fertőzöttségének felismerését, vagy legalábbis esélyt teremt erre a felismerésre. Egy másik kiemelt regény, Dragan Velikić *Severni zid* (Északi fal) című regénye is kilép a háborús diszkurzus hatásköréből és a média retorikájának szorításából. Velikić regényének hőseit Bécsbe helyezi át, a történet hátterét pedig a Monarchia-mítosz hulladékából rajzolja meg. Háta mögött hagyta a szolgálatkész szótárt, hogy egy természetes és Európában érvényes szótárt használhasson, nyelvi és irodalmi emlékekre hivatkozva. A harmadik mindenképpen említésre méltó regény Filip David *Zarándokok* című műve, amely az inkvizíció, az eretneküldözés korát idézve fel egyúttal a nyelv legendaformáló, biblikus-keresztény szótárát alakítja ki, amelynek semmiképpen sincs helye a mai hivatalos szótárban és az arra épülő háborús retorikában. A nyelv felragyogását mutatja ez a szótár még akkor is, ha a mű végén kiderül, nincs feloldozás, és az inkvizíció ítéletének felfüggesztése csak halasztás. Így Filip David regénye a halál szótárát is tartalmazza. David Albahari regénye a menekülés regénye. Hőse, a távoli egyetemen, az ottani hirtelen jött hősesében fedezi fel, hogy menekülése éppen a média szorításából, a kontaminált beszédmódtól való menekvés. A minél távolabbra itt azt is jelenti, hogy minél közelebb a nyelv igazi kommunikatív funkciójához.

Száz új szerb regény közül csak négyet említettem, és mind a négyben ugyanazt a tendenciát véltem felfedezni, a nyelvi fertőzöttségtől való megtisztulás igényét. A menekülés, a feledés, a távolodás gesztusai, kérdés, milyen erős és mennyire hatékony védekezés a mindent elárasztó, a médiából áradó nyelvi romlás ellenében. Van-e ebben a gesztusban akkora erő, mint Švejk humorában? Kiderül-e e regények nyomán a háborús média beszédmódjának nyomorúsága, ahogyan Švejk nyomán kiderült a propagandáról, hogy „locso-gás”? Nincs válasz. De minthogy a kérdés feltehető, talán van vigasz.

Mivel ez a dolgozat egészében Ranko Bugarski szociolingvisztikai megfigyeléseire támaszkodik, álljon itt, tiszteletem jeléül, befejezésként a neves professzor két, akár jóslatnak is tekinthető gondolata:

„Ha a mostani nyelvhasználatból kiolvashatók a holnap történetei, akkor a nyelvi kártyákban polgárháború áll. Ha nem akadályozzák meg, kimenetele is kiolvasható a lapállásból. Az állig felfegyverzett és jól megedzett »hazafiak« könnyű győzelmével járna a viszonylag tehetetlen »árulók« felett – vagy, rövidebben, a barbárság győzelme lenne a civilizáció felett . . . A hazafias guzlicák már gyakorolják az áruló számítógép feletti halotti indulót, a hős Balkán már szerbus manírban lövi Európát és a világot.” Csak annyit teszek hozzá, a részvételtől elzárkózó, ám könnyező részvétet mutató Európa felfigyel talán e trochaikus lövöldözésre.

Egy másik írásában Ludwig Wittgenstein „sírkő súlyú” (Petri György) 7. tételét említi Ranko Bugarski, amikor arra a kérdésre válaszol, hogy „mi lesz

velünk? Vagyis: (a háború után) hogyan fogunk beszélni?” „... Az lesz velünk, mondja a belgrádi professzor, aminek lennie kell, és úgy beszélünk majd, ahogyan beszélhetünk. Arról viszont, amiről nem lehet majd beszélni – arról, Wittgenstein utasítását követve, hallgatni kell.”

Nem sok jót jövendöl nekünk a nyelvészprofesszor se a nyelvi kártyaállásból, se a „mi lesz velünk, hogyan fogunk beszélni” kérdésre válaszolva. Wittgenstein 7. tételét nem a filozófia, nem a nyelvfilozófia irányából közelíti meg, és nem is a metaforikus „határ” bevezetésével, ahogyan Tandori Dezső teszi, hanem a szociolingvisztika és az azzal érintkező lingvisztikai pragmatika oldaláról. Más szóval a politika felől.

Ismét megkérdem: lehetünk-e vigaszra a másként beszélő, a média szorításából kilépő regényekben? Még ha száz is született belőlük egyetlen év alatt?

PÁRIZS ÉS BÁCSCSA KÖZÖTT

Szenteleky Kornél halál-novellái

B E N C E E R I K A

Tisztelt Szentelekyre emlékező társaság!

Ma az író halálának évfordulója van, ezért írásom Szenteleky (rövid)prózájának azokról a darabjairól szól, amelyeket mint halál-novellákat nevez meg a szaktudomány. Az 1925 és 1928 közötti rövid időszakban íródtak. Formájukat tekintve rövidtörténetek, olyan nyitott szerkezetű prózaszövegek, amelyekre expresszionista képteremtés, irreális elemek dominanciája jellemző: mindezekelőtt a látomásos felidézés. Ha az 1928-as évet fordulatnak tekinthetjük Szenteleky prózaírói munkásságában, akkor ezek azok a szövegek, amelyek innen vannak a fordulaton, azaz a *Kis kávéház* című, a helyi színek programja kapcsán oly sokat emlegetett és idézett novella megírása előtt vagy vele egy évben keletkeztek. A *Viszontlátás*, a *Párizsi virág*, *A körgalléros ember Párizsban*, a *Szeretkezés a halállal*, a *Suta este*, a *Felnyílik a múlt ajtaja*, a *Gáláns kaland*, a *Szindbád utolsó estéje* tartozik ide. És még néhány másik novella a későbbi évekből, hiszen vágyai, álmai, látomásai elé Szenteleky 1928 után sem emelt áthatolhatatlan falat. De a szimbolikus-parabolisztikus rövidtörténetek is előlegeznek – paradox módon épp a látomások eredetéből, jellegéből kifolyólag – bizonyos vonásokat a későbbi feszesebb szerkezetű, tartalmukban az élet, a realitások szintjére helyezkedő novellák jellegzetességeiből. Hiszen e látomások (abban a véghelyzetben, amelyben létrejönnek, mert mindig így jönnek létre) a magyar irodalomban „rengő búzatáblás” tájként definiálódott Pannóniába repítik megélőiket. Emellett még más – irodalmunk alakulásfolyamatában egészen napjainkig vezethető – kötődésekkel, összefüggésekkel rendelkeznek, ezekben élnek tovább Szenteleky halál-novellái. Hiszen e tájról, amelyet épp ő nevezett renyhének, józannak, haszonelvűnek és (minden más jelzővel) elviselhetetlennek, mindig is „irodalmi dolog” volt elvágódni, elmenni, visszatérni, vissza sosem térni; elmenni meghalni. Mert Párizsban, ahol Szenteleky hőstét, Lászlót, a boldogtalan, beteg fiatalembert a Körgalléros

Ember képében kíséri a Halál, máshoz is, más költőhöz is „odalopózkodott” – figyelmeztetni a meghalás keservére – az ősz, az elmúlás. És ha már az analógiáknál tartunk: Szirmai Károly, ugyancsak a két világháború között, ugyancsak a rövidtörténet műfajában, térben, tájban nem messze Szentelekytől, a létezés valós színterétől és határaitól elvonatkoztatva teremt ugyancsak látomásos-irracionális szövegvilágokat, amelyekben – a létezés immár apokaliptikus terében – vonatok vesztegelnek a sötétben, elvándorol az erdő, marionett-bábuk tánca a tánc: nincs megállás, nincs otthon a holló-létben. Herceg János novelláiban pedig – a harmincas évektől kezdődően fel-felbukkanva egészen az utolsó novelláig – a Pálinka Ördöge lesz – a Körgalléros Emberhez hasonlóan – halálba taszítója az itteni embernek.

Babits Mihály erre talán azt mondta volna, hogy a „nagy művek felelgetnek egymásnak”. A maga következetes-tudományos hangján Horváth János itt nyilván az író, a mű és az olvasó közötti szellemi viszony újralétesüléséről, Szerb Antal eszmék áramlásáról, a recepcióesztétika elméletírói pedig az olvasatok egymásra hatásáról beszélnének. Az újabb elméletek viszont intertextualitásként írják le azt a jelenséget, hogy a két világháború közötti látomásos próza sajátosságai ma erőteljesen feltűnnek prózaszövegekben, jelenkori prózaírók műveiben. Az el- és visszavágyódás, a távozás, az otthontalanság élménye (Bácskától Paraguayig, Újvidéktől Argentínáig, Szabadkától Amerikáig, Ausztráliáig) ezekben is zaklatott vagy szenvedésektől feloldó látomásba fordul. Szathmári István egyik novellájának a németországi tájban céltalanul vonatozó szereplője éppúgy a hazai „citromszíni” világot idézi fel magában, mint Szenteleky párizsi hotelszobákban haldokló hősei. És Szabadkáról, Újvidékről, Bácskából más világutazók is elindulnak, viszik magukkal a várost, a tájat, ahova a lázalmok, a látomások, jobbik esetben a képzelet és az ábránd szintjén térhetnek csak vissza. A Szenteleky teremtette halál-novella, melynek színtere a nagyvilág (leginkább Párizs), és amelyben a létezés lefokozott formáira ismerünk (egy betegség végstadiumára, a félelem és a szorongás állapotára, kiszolgáltatottságra, magányra, az élet utolsó perceire), forrásvidéke, alapbázisa ezeknek az újabb látomásos prózai megnyilatkozásoknak.

Melyek, milyenek, miről szólnak ezek a Szenteleky-novellák?

Az 1925-ben íródott *Viszontlátás* című rövidtörténet nyitó darab. „Engem csak a halál érdekel” – mondja hősenek (ködös-kábult, tudathasadásos állapot ez) harminc évvel későbbi önmaga. A képzelet, az álom szintjén kerül sor az elbeszélői énnek erre a kettéhasadására, ahol az egyik, a még kérdező, kereső és vágyakozó én, a másíkra, az élet minimumát előre undorodva, rettenettel ismer. Ez a harminc évvel későbbi variáns megtestesítője, hordozója minden olyan tulajdonságnak, mely a későbbi halál-novellák hőseire is jellemző: „És csúnyán, csendesén köhögött. Szemei kivörösödtek, s két otromba csöpp bukdácsolt le a sovány orr mentén. Leült, és lehorgaszította fejét, mint öreg keselyű a sivatagban. Ilyen az élet! Az én életem.”

„Hát akkor mire való volt a küzdés, a vágy, a szeretet és a gondolat? Minden fény elszökött, minden gyöngy kisiklott reszkető ujjai közül, minden vigasz és minden reménység elfakult és elfonnyadt, mint őszi temető? Hát hol van a szenvedélyek, bölcselkedések és az elhantolt évek értelme? Hol van a felelet, hol van az élet? Az élet!” – teszi fel a kérdést a novella e kettős személyiségű hőse.

A *Szeretkezés a halállal* (1926) és a *Levél egy más világba* (1927) című szövegek ugyancsak a kettős én teremtette önszemlélet novellái, az élet és a halál kérdéseire tehetetlenül választ kereső én lírai hangvételű megnyilatkozásai: „De hát élek-e most? Hol van az élet jele és bizonyossága? Végigsimítom homlokom. De él-e a valóságban ez a mozdulat? Hol a valóság?”

Szenteleky novellahősei nem csupán vágyakoznak a nagyvilág, a más élet, a feloldó távolságok iránt, hanem neki is vágnak, el is mennek oda. A világ színterén azonban nem a nagybetűs Csoda és Szépség, hanem a Halál, a Rettenet várja őket. Úgy, mint Lászlót, akit egy nyomorúságos szobában, egyedül a Körgalléros Ember sötét árnyékában hagy el az élet, csupa szenvedés és borzalom közepette, mit csak egy hazai gyökerű látomás, a Tisza és az édesanya felbukkanó lázképe tesz elviselhetőbbé egy pillanatra.

Ugyanilyen ellenséges világ fogadja Miroslavot, a *Suta este* című novella hőstét, aki az idegen és vigasztalan városban, egy látomás formájában a saját erőszakos halálát éli át. S ami a legdöbbenetesebb: tehetetlen szemlélőd. Sorsát nem tudja elkerülni, hiába vetíti azt elébe a látomás. „Tudta, hogy sorsát nem kerülheti el, és egy pillanatig sem csodálkozott, hogy ilyen borzalmas vég jutott osztályrészéül.”

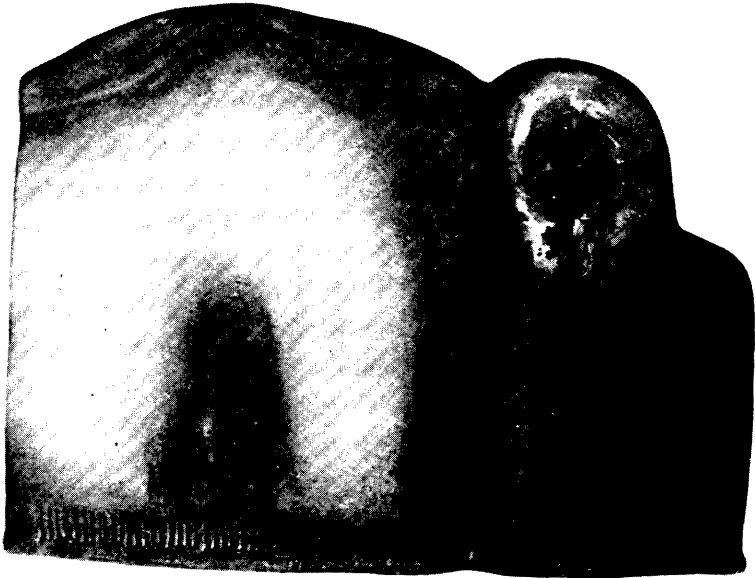
Vannak, mint János, a festő vagy Pali, a művészlélek egyetemista, akiket egy rövid időre, a szerelem, a szenvedély által, megérint az igazi élet, a szépség lehelete is, de ez az érzés-élmény hamarosan tragédiába, halálba torkollik. Pali tudatában, amikor rádöbben, hogy a kedves, francia asszony, aki egy szenvedélyes-szép éjszakával ajándékozta meg, halott, éppúgy a hazamenekülés vágya, az édesanya oltalomképzete merül fel látomásként, mint a haldokló László szeme előtt.

Salamon a *Felnyílik a múlt ajtaja* című szöveg szereplője, aki a haszonlesés érdekében – akár számos más irodalmi alak – eladja a lelkét az ördögnek, halálra gyötörve ezzel egyébként is beteges feleségét, ugyancsak a Halállal, a halálra sújtó lelkiismerettel találkozik egy bécsi szállodában, amikor halott felesége látomás formájában megjelenik előtte.

És végül a *Szindbád utolsó estéje* című novella, amely a látomásteremtésről, az emlékezés és a képzelet működési mechanizmusáról szól, e sajátos szférába nyújt betekintést. „Ott ülsz széthulló emlékeid között, és olykor lehunyod szemed, de nem mint szunyókás öregúr, hanem mint dolgozó festő a vászna előtt: újratemtéd a színeket, mozgásokat, az elsüppedt arcokat és tájakat” – olvashatjuk benne.

S talán úgy kellene befejezni Szenteleky halál-novelláiról szóló fejtegetésünket, hogy a már gyökeresen más tendenciákat, teremtő eljárásokat és élményvilágot képviselő novelláira, a nagyvilágba kalauzolókkal szemben a helyi színeket megjelenítőkre utalnánk. Csakhogy a látomásoknak nincs soha vége, helyeződjenek át ugyan a létkoordináták a Szajna-partról a Tisza partjára. A végzet, a nihil, a halál ott munkálkodik a vajdasági tájban is, a Tisza mellett, a nyári délelőttben, egy festőfiú vásznán vagy a kis kávéházban. Látomás és indulat a művészetben – alapélmény. (Ezt egy olyan elmélkedő hirdette, aki látomásos versekkel maga is megajándékozta irodalmunkat.) Az irodalom egyik létformája Szenteleky látomásos rövidtörténetei irodalmunk kivételes pillanatai. A szimbolikus-parabolisztikus-látomásos próza máig jelenvaló, alakuló folyamatához teremtettek hagyományt.

Elhangzott Szivácon 1996. augusztus 20-án, az író halálának évfordulóján

ÉRINTKEZÉSI PONTOK HORVÁTH JÁNOS „FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉBEN” ÉS SZEKFŰ GYULA „ÉLETRAJZÁBAN”

C S A P Ó J U L I A N N A

I. IRODALOMTÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNETÍRÁS – HORVÁTH JÁNOS ÉS SZEKFŰ GYULA

Irodalomtörténet és történetírás – egy töről fakadnak. Szervesen összefügg a kettő, kölcsönösen kiegészítik egymást. Régi korokban a történetírás nem-egyszer része az irodalom csúcsteljesítményeinek, ugyanakkor az irodalom fejlődése szinte elképzelhetetlen a történészek anyagfeltáró munkája, a történetírás „formai s szellemi sugalmi nélkül”.¹

Az összefüggések ellenére mégis más-más anyagról van szó, s így, vallják többen, nem célravezető azonos módszert alkalmazni egy irodalomtörténet, ill. egy történeti munka megírásakor. Különösen így van ez századunkban, amikor a tudományok szakosodása felgyorsult ütemben folyik. Irodalmi szintézis és történetírás módszerbeli eltéréseiről szólva Németh László ekképpen vélekedik: „A történelem hőse hátulról előre él, s az idővel mozgó erőket vezet; az író letről fölfelé él, s a humánumot örökíti meg. Igaz, hogy a történelem is szembeszáll az idővel épp a történetírásban, s az irodalom alatt is folyik a változás, az írói egyéniségek korokkal alakulnak. (. . .) Az irodalomtörténet-írás a történetírásnál is bonyolultabb módszert kíván, mely a változót és a maradandót egy rendszer síkján érezteti.”²

Németh László módszermegjelölése Horváth Jánosnak, a jeles irodalomtörténésznek a témamegközelítésére emlékeztet, mely a „hírhedt” történész, Szekfű Gyula koncepciójával rokonítható. Állapodjunk meg ez utóbbiak szintéziseinél, s figyeljük meg Horváth és Szekfű elképzelései, irodalomtörténet és történetírás milyen viszonyban van egymással.

Horváth János (1878–1961), a margittai származású irodalomtörténész a műfaj megújítója. A legendás Eötvös Kollégiumban szerzi a nem akármilyen alapokat, hiszen ő még hallgathatja pl. Péterfy Jenő óráit. Egyetemi tanárai között pedig ott van Gyulai Pál is. 1901-ben bölcsészdoktori, 1904-ben magyar–francia szakos tanári oklevelet kap. Ezután kétéves párizsi tanulmányút következik, majd 1908-tól az Eötvös Kollégium tanára. 1914-ben olaszországi

tanulmányútját tölti, 1923 és 1948 között pedig a budapesti egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének a tanára.

A legátfogóbb irodalomtörténeti koncepciót dolgozza ki magyar viszonylatban. Nem alakít ki egy lekerekített egészet, de könyveiből kiolvasható a teljes szintézisre törekvő szándék. A magyar irodalomtörténet szintetikus megírásakor Hippolyte Taine (1828–1893) a példaképe, bár ő maga valójában nem sorolható a pozitivisták közé. Sokat hangoztatott elve, hogy minden szintézis elemi feltétele a mélyreható és teljességre törekvő filológiai résztanulmány. Az „elemző búvárlat” és az „összefoglaló rendszerezés” egyaránt kívánatos, egyensúlyba hozandó. Egy ideig van némi kapcsolata a szellemtörténészekkel is (a *Minerva* című folyóirat munkatársa), mégsem tekinthető az irányzat képviselőjének. Sőtérnek van igaza, amikor egyfajta irodalombölcseleti vonulat megtestesítőjeként emlegeti Horváth Jánost.

Az irodalmi fejlődésfázisait tekintve (elhanyagolva a könyvek, tanulmányok létrejöttének az idejét) Horváth műveiből, egyetemi előadásából összeállítható egy teljes szintézis képe. Az elméleti alapvetést az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* (1908) című munkájában végzi el. Hagyatékából kerül elő befejezetlen szintéziskísérlete, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* (1922–26), mely újragondolása, jóval részletesebb kifejtése első próbálkozásának. *Magyar irodalomismeret* (1922) címen tovább tágul a horizont. A fenti „előtanulmányokhoz” kapcsolható maga a szintézis, melynek elején Horváth három könyve áll, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (1931); *Az irodalmi műveltség megoszlása* (1935) és *A reformáció jegyében* (1953), vagyis a magyar középkor, a magyar humanizmus és a magyar reformáció irodalmának a bemutatása. Ezután következhetne *A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei* (1933–34) címen tartott előadássorozata, valamint az evvel összefüggő, közismert könyve *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* (1927), melyben a népiesség irodalmi előtörténetét mutatja be, azt a fogalmat fejtí ki, mely szintézisének egyik kulcsfogalma, hiszen ebből nő ki majd a nemzeti klasszicizmus jelensége. Másik híres egyetemi előadássorozata (mely kétszer is előadásra kerül, 1928–30-ban és 1945–48-ban) *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* témakörét járja körül. Ezután az igen alapos *Petőfi-monográfiát* (1921) kell megemlítenünk, mely egyike a legértékesebbeknek. Nem kevésbé fontos az *Aranytól Adyig* (1919) című munkája, amely Szekfű Gyula *Három nemzedék* című könyvének az irodalomtörténeti megfelelője, ugyanis Horváth ebben azt részletezi, hogyan bomlottak le az irodalomban a nemzeti klasszicizmus értékei Arany és Ady között. S végül a sort zárandó nem szabad megfeledkeznünk *Ady és a legújabb magyar líra* (1910) cím alatt megfogalmazott művéről sem, melyben korának modern irodalmi törekvéseit próbálja megközelíteni.

Horváth nem kevésbé jelentős kortársa Szekfű Gyula (1883–1955), a történész. Székesfehérvár szülöttének a pályakezdését a város cisztercita gimnáziuma, annak keresztény világnézete, a nemzeti hagyományok (a reformkori

centralista eszmék) tisztelete határozza meg. Az ő indulására is alapvető hatással van a budapesti Eötvös Kollégiumban eltöltött periódus, itt ugyanis világszínvonalú történelemszempozíció folyik. A tanulóévek eredménye: európai látószög, magabiztos tájékozottság a szakirodalomban. Első könyvét Bécsben írja (1908 és 1925 között él itt) a közös külügyminisztérium levéltári hivatalnokaként. *A száműzött Rákóczi* (1916) felborzolja a kedélyeket, ugyanis Szekfű leszámol az illúziókkal, amikor arra figyelmeztet, egy emigrációba szorult csoport, bármennyire fűti a nemzeti érdek, nem lehet már soha többé valós politikai ereje az országnak, mert elszakadt annak életétől, hamisan látja azt. A realitásérzék megőrzése ilyen körülmények között lehetetlen. Szekfűt azzal vádolják, hogy eladta magát az osztrákoknak, a Habsburgok bérenceként gyalázza Rákóczit. Mi több, Debrecenben a kollégium előtti téren nyilvánosan megégetik könyvét! *Mit vétettem én?* című munkájában reagál a vádakra. 1917-ben lát napvilágot *A magyar állam életrajza* című értekezése, melyben egy a keresztény-germán kultúrközösséghez tartozó Magyarországot láttat. Szekfű nemzetéről, államról való gondolkodását, polgári nemzeteszményét egy életre meghatározza a bécsi hivatalnokkör. Ekkortájt rögzül benne a gondolat, miszerint Magyarország és az örökös tartományok vitájában nem a közjogi kérdés a perdöntő, hanem Magyarország alkotmányos önállóságának a kivívása a Monarchián belül. 1920-ban kerül az olvasók elé a kiforrott történész nagyszabású munkája, a *Három nemzedék*. A gyors egymásutánban öt kiadás³ megérett könyv összegzése, foglalata múltkutatási szándékának, hangsúlyos válaszadási kísérlet a nagy nemzeti sorskérdésekre (elsősorban 1918-ra) arra, mi okozhatta a nemzeti állam hanyatlását, felbomlását. 1925-ben Szekfűt kinevezik a budapesti egyetemre az újkori magyar történelem tanárának. Ilyen minőségben kezdi el összeállítani barátjával, Hóman Bálinttal a *Magyar történet* (1926) köteteit, ugyanebben az évben publikálja *Bethlen Gáborról* szóló monográfiáját. 1929 és 1939 között a *Magyar Szemle* című folyóirat főszerkesztője. 1945-ben rektorhelyettes a budapesti egyetemen, egy évvel később 1948 szeptemberéig moszkvai magyar nagykövet. Utolsó könyvében (*Forradalom után*, 1947) a *Három nemzedék* árnyékában újabb oknyomozásra vállalkozik a nemzeti állam összeomlását illetően. A *Magyar Nemzet*ben megjelenő cikksorozata a *Valahol utat vesztettünk* szintén említést érdemel. Tanítványa, Major Ottó érdekesen jellemzi pályáját: „Azok közül a tudósok közül valónak tudtam, akik nem rekedtek meg egész életükre abban a sajtóban, amelybe fiatalokként beázták magukat.”⁴

Két nagyszabású alkotónk, Horváth János és Szekfű Gyula életművének az áttekintése, összevetése minden bizonnyal gyümölcsöző és tanulságos vállalkozás lenne, ám egyelőre összpontosítsunk *A magyar irodalom fejlődéstörténete* és *A magyar állam életrajza* című munkák párhuzamos olvasására, a fellelhető érintkezési pontok jelzésére, kimutatására.

II. A „FEJLŐDÉSTÖRTÉNET” ÉS AZ „ÉLETRAJZ” KELETKEZÉSÉRŐL

A magyar irodalom fejlődéstörténetének 1976-ig csak részletei jelennek meg. Előzménye, első vázlat szerű kidolgozása, az *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* 1908-ban lát napvilágot. 1922-ben Horváth egy a fenti alapján készülő, átdolgozott, bővített szintézisről tesz említést. A könyv nem készül el. Ellenben 1922 és 23 között előadásorozatot indít az egyetemen, melynek során irodalomtörténetének majdnem végleges változata hangzik el. Mindent összevetve a *Fejlődéstörténet* (a továbbiakban ezzel a rövidített címmel szerepel) megírása 1922–23-ra tehető. Horváth életében az egész műnek csak két részlete jelenik meg nyomtatásban: az egyik *Magyar irodalomismeret. A rendszerezés alapelvei* (Minerva, 1922), a másik *Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből. Berzsenyi Dániel* (a Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1924) címen. Horváth mindvégig tervezi az egységes irodalomtörténet közreadását, ám szándéka folyton elbukik a részkérdések elemző kidolgozásán. A koncepció így is jól felismerhető, s szépen illeszkedik hozzá az egyre részletesebben, koncentrikus körökben kibontakozó életmű. Horváth János halálát követően Bán Imre részleteket közöl a *Fejlődéstörténetből* a *Studia Litterariában* (1964), 1969-ben pedig az *Itk* teszi ugyanezt. Végül 1976-ban az irodalomtörténész családjának a segítségével könyv formában is kezébe veheti az olvasó *A magyar irodalom fejlődéstörténetét*.

Amilyen lassan és körülményesen születik Horváth János szintézise, annyira gyorsan, egy lélegzetvételre bukkan elő Szekfű Gyula történeti összegzése, *A magyar állam életrajza* (a továbbiakban *Életrajz*). Az eredeti szöveg német nyelven íródik 1917-ben⁵ azzal a céllal, hogy a német nép politikai műveltségének a hiányosságait pótolja. A magyar nyelvű változat ennek a fordítása, s szintén 1917-ben kerül ki a nyomdából.

III. ÉRINTKEZÉSI PONTOK HORVÁTH JÁNOS „FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉBEN” ÉS SZEKFŰ GYULA „ÉLETRAJZÁBAN”

1. Múlt és jelen

Hyppolyte Taine (1828–1893) az angol irodalom történetének a megírásakor G. Flaubert szerint egy evolucionista zoológus, G. Saint-Hilaire nézeteit alkalmazza a szellem, a társadalomtudományok szférájára. Az irodalom tényeit és jelenségeit szemlélve megállapítja, az ember, a művész a természethez hasonlóan általános érvényű törvényeknek engedelmessé válik. Az így megha-

tározott művész természete és képességei pedig magát a műalkotást determinálják. Ehhez társul még a faj, a környezet és a pillanat (race-milieu-moment) együttes hatása.

A korabeli Franciaország eredete (1876–1894) című nagy történelmi szintézisében Taine a történelem és a természettudományok módszertani azonosságából indul ki. Alap gondolata, hogy az emberi tények a biológia törvényei által meghatározottak, a korszakváltások a rovarok átalakulására emlékeztetnek.

Az irodalmi mű és a népek, nemzetek életének ilyen jellegű determináltságából következik Taine szerint, hogy mind az irodalomban, mind a történelemben rekonstruálni lehet a múltból a jelen állapotokat.

A fenti megállapítás Horváth János és Szekfű Gyula életművének a tartópillére.

A *Fejlődéstörténet* bevezetésében Horváth számba veszi a magyar irodalomtörténeteket. Ezek megírása, fedezi fel, mindig a jelen szemszögéből ment végbe. Az irodalomtörténészek koruk aktuális irodalomfogalmát (amely az adott kor irodalmi fejlődésének a terméke) alkalmazták a magyar fejlődés egészére. Wallaszky, Pápay, Toldi és Beöthy rendszerező elvei (magyarországi, magyar nyelvű, nemzeti tartalmú, művészi) kivétel nélkül a jelen felől közelítették meg a múltat. Az ilyen irányú vizsgálódás egyoldalú és töredékes, mert az egyes igazgató elvek „nem kizárólag és nem mindig sajátjai az irodalmi fejlődésnek, vagy csak egy bizonyos időpontig érvényesek, vagy csak egy bizonyos időponttól lépnek fel”.⁶

Horváth ezzel szemben fordított irányú utat jár be. Az irodalomtörténet-írás hagyományának a tanulmányozása után alakítja csak ki saját módszerét, amelynek lényege: a múlt megfelelő korszakához társítani a korszakszülte irodalomtörténet rendszerező elvét, azaz „az irodalomtörténész kérdése csak az lehet . . . mikor mit tartottak irodalomnak, s nem az, mit tartunk mi annak”.⁷ A kiindulópont így 1785 lesz – innen halad jelene, a XX. század felé.

Szekfű Gyula a Horváthéval azonos időkoordinátát követ. Az *Életrajz* magyar nyelvű kiadásának az előszavában ő is áttekinti kortársainak, ill. a közelmúlt történetíróinak a szintetizálás mibenlétéről alkotott felfogását. Az 1923-as év laikus és kevésbé laikus történetészlemlését a XIX. század harmincas–negyvenes éveinek két ellentétes irányzatára vezeti vissza: a romantikus és a polgári-liberális történetértelmezésre. Mindkét nézőpontot tudománytalannak ítéli, mert tények helyett egyik is másik is „a saját kívánságait, a saját világrendjét vetítette vissza a múltbeli történésbe”.⁸ Szekfű nem így gondolkodik. Szerinte minden történelmi periódust tárgyilagosan, a fellelhető kútfők alapján, a múltból merítve kell vizsgálni, s végül a jelenhez kapcsolni. De hogyan is végzi el Szekfű a múlt jelenhez kapcsolását? A *Száműzött Rákóczi* kapcsán lezajló viták rádöbbennek arra, hogy a magyar történelem idézése összefügg a jelen kérdéseivel. Régi korok megoldatlan problémái újra felszínre kerülnek, ugyanis ezek összefüggnek a jelen gondoljaival vagy éppen eredmé-

nyezik azokat. A múlt kezdőpontjait kell tehát összekötni a jelen végpontjaival, vagyis ahogyan Szekfű vallotta történetírói programjában: a múltról írva a jelenhez szólni.

2. A rendszerezés szempontjai

A *Fejlődéstörténet* rendszerének a kidolgozásakor Horváth két kiindulópontja, szintetizáló elve a tárgyi hűség és az önelvűség.

A tárgyi hűség körébe elsősorban a változandóság ténye tartozik. Ügyelni kell arra, hogy mivel az irodalom időben változó jelenség, a rendszerező elv történeti legyen, ne bontsa meg a jelenségek időbeli rendjét – magyarán felmerül a periodizáció problémája (lásd a következő fejezetet). A tárgyi hűség másik feltétele az „egyediség”, vagyis az anyag magyar jellegének a szem előtt tartása szemben más, idegen irodalmakból eredő behatásokkal, érintkezési pontokkal.

A rendszerező szempontok másik eleme az önelvűség. Az irodalmiság lényegét, a nemzeti irodalmak közös vonását próbálja megragadni Horváth, amikor bevezeti ezt a kategóriát. A tárgyi hűség történeti jellegét és egyediségét ellensúlyozandó ez a fogalom az állandót és az általánosan érvényeset jelenti.

Tárgyi hűség és önelvűség összekapcsolása a következőképpen fest: „Az önelvűség követelménye annak kijelölésére utal bennünket, ami mindennemű irodalomban *állandó*; a tárgyi (történeti) hűség kívánalma pedig a *változó* (egyedítő) mozzanatok számbavételére kötelez; amaz kielégíti a gondolkodás absztrakcióigényét, emez biztosítja a konkrét valóság érvényesülését a felépítendő rendszerben; amaz lehetővé teszi az egységes szempontú szintézist, emez a megrajzolandó kép történeti igazságát; amaz határozza meg a szintézis egységét, emez tagoltságát. Így mindennemű önkényt eleve kirekesztettünk.”⁹

Az állandó és változó elemek egymással való kapcsolatát Horváth úgy határozza meg, mint a „lényeg és annak idő szerinti megnyilatkozásai”. Ebből következik, hogy az irodalomban nincs valódi fejlődés, csak formai átalakulás, így a magyar nyelvűség, nemzeti szellem, művésziesség nem lényege az irodalomnak, hanem „színeváltozásai”, korhoz kötött megnyilvánulásai.

Az irodalmi szintézis megírásakor Horváth a fentiekből eredően elsősorban a „fejlődés” leírására, a történetiség érvényesítésére ügyel. Hogy ezt megtehesse, ahhoz tisztáznia kell azt is, mi az, ami állandó, ami mindenkor szükséges ahhoz, hogy irodalomról beszélhessünk. „Viszonyirodalom”-definíciója szerint az irodalom mindenkor visszatérő fix pontja, állandó lényege: „írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével”.¹⁰ Horváth meghatározásába, nem alaptalanul, egy szociológiai tényezőt is bevon. Megindoklása: a történettudomány tárgya az egykori élet valósága, s ebbe a valamikori olvasóközönség reagálása is beletartozik. Mert az irodalmi mű csak akkor része az

irodalmi életnek, ha olvassák. Horváth János ily módon az állandó lényeket kívánja megragadni, ám kiderül, hogy ez sem teljesen konstans, hiszen állandóságában változó mozzanatok rejlenek, mégpedig a következők: az irodalmi alapviszony forgalmazói, részesei, közvetítői, valamint az irodalmi alapviszonyból eredő közös lelki forma területei, az irodalmi ízlés és az irodalmi tudat.

Az alapviszony végtelenül ismételt létesüléséből vezeti le Horváth rendszereinek csúcsgfogalmait, az ékköt és a foglalatot a gyűrű tetején. Az egyik az irodalmi ízlés, a másik az irodalmi tudat kategóriája.

Az irodalmi ízlés, amely amellet, hogy öröklött hajlam, főként a történeti fejlődés eredménye, s mint ilyen, árulkodik magáról a fejlődés folyamatáról is. Az irodalmi ízlés változásainak a figyelemmel kísérése fontos feladata az irodalomtörténésznek, mert segítségével nyomon követhetők a paradigmaváltások, azaz maga a történeti alakulás. Horváth szavaival élve: „A korfordulókat ízléskülönbségek összeütközése jelzi, s megnyugvás, korszerű megállapodás csak akkor áll be, ha új és régi egy közös ízlésben ismét kiegyenlítődt. Az irodalomtörténészek elsőrendű feladata e változások megállapítása.”¹¹

Az irodalmi tudat léte magából az irodalom lényegéből ered, hiszen nem más, mint az irodalom eszmélete, önszemlélete. Lényeges momentum terjedelme, tartalma, azaz az irodalmi műveknek az a csoportja, amelyet éppen felölel, hiszen ezek határozzák meg a kor irodalomfogalmát. Jellemző tudatossági foka, amely az ösztönöstől az önállósult gondolatig, a kritikáig és az irodalomtörténetig vezet. S ezzel bezárul a kör. Tárgyi hűség és önelvűség megvalósulását garantáló szempont Horváth számára az irodalmi tudat létezése: „Az irodalom fejlődése az irodalmi tudat fejlődésével, az irodalom története az irodalmi tudat történetével azonos, s az irodalomtörténet korszakait az irodalmi tudat korszakos változásai jelentik. Önelvű és tárgyi hűségű rendszerezéshez kerestünk megfelelő szempontot: az irodalmi tudat szempontjában megtaláltuk azt.”¹²

A tárgyi hűség és az önelvűség Szekfűtől sem idegen fogalmak. Követelményrendszere kevésbé részletezett, ám egyértelmű.

A tárgyi hűség vonatkozásában a következőket írja: „. . . költőhistorikusok, moralista historikusok és harcias liberális professzorok egyaránt megegyeznek abban, hogy a történetet nem a kútfők szerint, hanem a saját fejükben élő doktrínákból konstruálják.”¹³ Márpedig a tények, ill. a történelmi kútfők tisztelete, a hiteles múltvizsgálat mindennél fontosabb. Ezt a meggyőződését Szekfű a német historikusoktól, példaképeitől örökli. Ranke szabályaira hivatkozik, amikor azt fejtegeti, hogy a modern történetírás egyik feltétele a történeti kútfők ismerete és használata, a másik pedig a segéd- és határtudományok eredményeinek, módszereinek a bevonása, mint pl. az oklevéltan, a gazdaság- és társadalomtörténet, a jogtörténet, sőt a „pszichológiai módszerekkel dolgozó irodalmi kritika”¹⁴ felismeréseinek a kamatoztatása.

Ami az önelvűség mibenlétét illeti, természetesen Szekfü is a tanulmányozott anyag természetének megfelelő rendszer kialakítására törekszik. Mivel kutatásának területe kizárólag a magyar állam, ill. ennek politikai szervezete, formája, valamint e forma alakulása (nem pedig a megszokott értelemben vett történelmi tényanyag), ehhez rendeli hozzá azt a két meghatározó elvet, amely mindvégig nyomon követhető törekvése a magyar államilakulatnak. Az egyik az önállóságra, az autonómiára való törekvés, a másik a keresztény–germán kultúrkör egyenrangú alkotóelemévé válni. Íme az *Életrajz* két rendszerező elve.

3. Periodizáció

Az önelvűség kérdéskörénél Horváth a periodizáció problémakörével találja magát szemben. Az irodalomtörténet-írás hagyományát elemezgetve kifejti, a magyar irodalom szintézisei kivétel nélkül önkényes módon tagolták az anyagot. Leginkább a politikai történet korszakait vagy az időszámítás kerek egységeit – századokat – tették meg irodalomtörténeti periódusoknak. Ezek a korszakolások találóak lehetnek esetenként, de általános érvényűvé tenni őket önkényes eljárás! Horváth olyan tagolást lát célravezetőnek, amely (az önelvűséggel összhangban) elsősorban a vizsgált anyagra, az irodalmi fejlődés tényeire és nem egy irodalomhoz közel álló, de attól mégis különböző tárgy (pl. történelem, politika, időszámítás stb.) gondolatrendszerére alapoz. Az irodalmi fejlődés tényeit Horváth János a magyar irodalomtörténetek rendszerező elveiből vezeti le, s ez megbízható forrásnak tűnik, hiszen „az irodalomtörténetnek valamilyen elv szempontjából való megírása csak akkor történhetett meg, mikor magának az irodalomnak ugyanazon elv szerinti fejlődése már erősen folyamatban volt, vagy be is fejeztetett . . .”¹⁵

A *Fejlődéstörténet* periodizációját tekintve két nagy egységre figyelhetünk föl. Az egyik az irodalom történet előtti kora, a másik az irodalmiság periódusa. A középpontban az írástudás kategóriája áll, hiszen a szóbeliség ellenében ez a kezdete az irodalom időszámításának. A továbbiakban a fenti elmélettel összhangban cselekszik Horváth. Az *Első könyvben* a *Régi magyar irodalommal*, ill. a „magyar deákság” történetével foglalkozik, vagyis a területi rendszerező elvet érvényesíti a kezdetektől a XVIII. század közepe tájáig terjedő időszakra. A korszakon belüli osztályozás szempontja az irodalmi alapviszony forgalmazó eszközeinek a változásából ered – ebből fakadóan a régi magyar irodalom első periódusát a kéziratos irodalom koraként határozza meg, a második felét pedig *A nyomtatott irodalom kora* cím alatt tárgyalja. Fejlődéstörténetének középpontjában az irodalmi ízlés és az irodalmi tudat megjelenése áll. Ez a két kategória a *Második könyv, Az új magyar vagy nemzeti irodalom* periodizálásának a fő irányító elve. Három alfejezetében A magyar nyelvűség programjánál, Az eredetiség (ill. a nemzeti tartalmú irodalom) programjánál és A

művésziesség követelményénél külön fejezeteket ír, melyekben bemutatja a két csúcsgfogalom történeti alakulását. Így a versformák, műfajok fejlődésével párhuzamosan az irodalmi ízlés és az irodalomtörténeti gondolkodás létrejöttét, koronkénti módosulását is nyomon követhetjük. A második alfejezetben, a nemzeti irodalom elemzésénél az irodalmi alapviszony részeseinek a hangsúlyos láttatásával (írói rend és olvasóközönség) bővül a kép.

Az irodalomtörténeti anyag felbontásakor Horváth csak ritkán jelöl ki éles határokat. Ha mégis ilyesmire kényszerül (pl. 1772), mindig részletes rajzát adja az átmenetnek, az ízlések összeütközésének és kiegyenlítődsének, s ez, mint már utaltunk rá az előbbi fejezetben, együtt jár a paradigmaváltás jelenségének a felfedésével.

Szekfű történeti szintézisében nem az általában vett magyar történelem tényeit gyűjti egybe és rendszerezi, hanem a magyar állam életrajzát, „egy élő egyéniség életrajzát” kívánja nyújtani, s ezért csak azokra a történeti személyekre, eseményekre és jelenségekre terjed ki a figyelme, amelyek felsorakoztatásával összeállítható a mozaik, a magyar állam története. Így a megszokott értelemben vett, kimért korszakmegjelölések nem jellemzik munkáját. Akárcsak Horváth, ő is tárgyából eredezteti az anyag tagolásának a módját. A magyar nemzeti állam egységes életrajza, történeti fejlődése köti le figyelmét, az egyes államformák jelentkezése, megerősödése és széthullása, a nem egy esetben pontos határokkal ki nem mutatható paradigmaváltások érdeklik. A szuverén magyar állam életszakaszainak a meghatározásakor fő és egyedüli szempontja az önálló államalakzat megvalósulása. Ennek függvényében a nomád állam, majd a 955-től számított magyar királyság és az ezt fölvaltó rendi állam korszaka jelenti az első nagy periódust. A folytonosságot 1526 töri meg, amely lényegében 1867-ig, egészen a kiegyezésig tart (eltekintve 1848–49 röpke sikereitől). Ez az önálló nemzeti állam hiányának az időszaka, ill. az érte folytatott küzdelmek periódusa. Az *Életrajz* harmadik, zárószakasza a pár oldalnyi jövőbe mutató megállapítás, miszerint 1867-tel a magyar állam nemzeti önállósága ismét helyreállt, s ennek jegyében folytatódhat a fejlődés.

4. Nemzeti állam – nemzeti irodalom

Szekfű „magyar államegyéniségnek” állandó jelzője a „nemzetiség”. Szintézisének központi momentuma a magyar nemzeti állam. Történeti munkájának a megírásához, mint ahogy az előszóban is írja, *Friedrich Meinecke* (1862–1954) német történész *Világpolgárság és nemzetállam: tanulmányok a német nemzetállam genéziséhez* című munkája szolgáltatta a mintát. Meinecke a XVIII. századtól, a nemzeti egységükről megfélekedezett német törzsek korszakától Bismarckig, a német nemzetállam megszületéséig kíséri a német történelem

alakulását. Megállapítása szerint a nemzetállam akkor jön létre, amikor a nemzeti erők veszik kezükbe az állam irányítását.

Szekfű rendszerének két alapgondolata, mint már utaltunk rá, a nemzeti állam önmegvalósításának a figyelemmel kísérése, valamint ezzel egy időben a nyugati, keresztény–germán kultúrkörhöz való csatlakozásnak a gondolata. Ennek a két momentumnak a kielégülését, ill. ki nem elégülését követi nyomon a múlttól a jelen felé haladva.

Az „előjáték” a nomád állam politikai szervezete. A magyar népet ekkor még a magyar–ugorok vadász és halász törzsei, valamint a bolgár–török, hun törzs hódító, uralkodó jellegű pásztortörzsei alkotják. Pannóniában, a Dunántúlon telepedve meg több népcsoportot (főleg bolgár–török törzseket) beolvastva működtetik nemzetiségi államformájukat. A nyugattal való érintkezés jó ideig a kalandozásokban merül ki, amikor azonban Augsburgot, 955-öt követően bomlásnak indul a vérokonssági, törzsi politikai szervezet, aktuálissá válik a nyugati világhoz való csatlakozás az Árpád-háziak államalapító tevékenysége nyomán.

„Magyar középkori nemzetállamon azt az államot értjük, amely az európai középkor gazdasági és közigazgatási formáiban élt, politikailag pedig a magyar nemzetnek produktuma volt”¹⁶ – írja Szekfű. Az ellentét első megnyilvánulása ez: idegen és magyar államforma találkozása. Géza kezdeménye, Szent István alkotása a magyar nemzetiség sikeres megnyilatkozása. István meghonosítja Nagy Károly Monarchiáját, a Karoling monarchiát, amely a középkori Európa legtökéletesebb államformája, s alapelve (az uralkodó hatalma Istentől származik, a király csak neki tartozik számadással) az új keresztény állam önállóságának a záloga. A király egyeduralma, a magánbirtok mint az új társadalmi rend alapja, hűbérúr és hűbéres viszonya véres nehézségek árán, de létrejön. A jól irányított határpolitika (gyepűrendszer) és a betelepítések energia- és területi gyarapodást jelentenek. Az ország homogén fejlődése biztosítva van. A nyugati államforma elfogadását jelzi, hogy a nomád szabadságeszményt a nyugati eredetű királyhűség váltja fel. Ám a terménygazdaságot kiszorító pénzgazdaság és a királyi uradalmak mértéktelen eladományozása a központi hatalom megrendüléséhez, az államforma széthullásához vezet. Egyes elhatalmasodó főurak magánhatalmuk mellett az állami hatalom funkcióit is gyakorolni kezdik.

Az Anjou uralkodóra, I. Károlyra vár a „második államalapítás”. Módszere egyszerű. Hogy az államot helyreállítsa, törvényesíti a törvénytelen, azaz a jellegzetesen magyar fejleményű banderialis rendszer segítségével létrehozza a rendi államot. Ebben a politikai formában a nemzeti önrendelkezést a királyi hatalom és a rendek karöltve, egymást kölcsönösen kiegészítve valósítják meg. A király központi hatalmát az Aranybullában rögzített nemesi, rendi előjogok ellensúlyozzák. A rendek jelenléte fontos, hiszen „magyarosító” hatással bírnak az országban székelő idegen uralkodókra. Ami létalapja a rendi államnak,

a megosztott hatalomgyakorlás, az lesz a veszte is. A rendek és a nemzeti uralkodó együttműködése és a védelmi rendszer működtetése nehézkes, hatástalan a török hódítóval szemben.

1526-tól a nemzeti állam folytonossága megszűnik. Idegen hatalmak szét szakítják az ország területét. A három részre osztott ország mindegyik feléből más a perspektíva. A török uralta vidékek lepusztulnak, politikai szervezetség hiányában a magyar paraszt szívós kitartásának köszönhetően marad meg mégis a magyarság az egykori nemzetállam központi területein, véli Szekfű. Az Erdélyi Fejedelemség három nemzet uniójára épül, politikája mégis túlnyomóan magyar jellegű. Uralkodói, főként a sikeres diplomáciát folytató Bethlen Gábor, az önrendelkező magyar állam letéteményesének érzik magukat, míg az egység helyre nem áll. A baj csak az, hogy a Habsburg Monarchiához csatolt nyugati vármegyék ugyanezt a szerepet önmaguknak tulajdonítják. Az országnak ez a része osztrák függőségben él, az egykori nemzeti uralkodó most jórészt osztrák császár, hiszen Bécsben székel, a rendek és a király közé pedig idegen hatóságok férkőznek. A hadügy és a pénzügy intézője a bécsi udvar. A protestáns (sokszor kényszerűségből) törökbarát Erdély így szembekerül a nyugati országrész katolikus magyarjaival, akik még mindig hűek az „elidegenedett” királyhoz. Kettészakadt az ország lelki élete, állapítja meg Szekfű. Az ország újraegyesítése csak a nemzet vágya, az idegen hatalmaknak nem érdeke. „A megosztott Magyarság egymással harcban álló energiái” előtt a török hódoltság megszűnését követően felcsillan a remény, az ország egysége végre helyreállítható. Ekkor érkezik Bécsből I. Lipót és a patriarchális abszolútizmus. Lipót „bécsi király”, aki a magyar nemzeti érdeket alárendeli a Monarchia nagyhatalmi érdekeinek. A magyar rendek ellen hadakozva kettős elvet sért: a rendiséget tiporja le és a nemzeti elvet. Tudatosan tör a nemzeti jelleg eltörlésére, a rendeket látja legyőzhetőnek így. Módszere a germanizálás, idegen elemek betelepítése a nemzetállam területére, határvidékére. Politikájának gyümölcse az idegen-, ill. németgyűlölet, végül a fegyveres nemesi ellenállás.

1711 újabb lehetőségnek tűnik. Az abszolútista rend lassan honosodni kezd, hiszen a magyar rendek elhatározása alapján az ország elfogadja a *pragmatica sancti*ót. Mária Terézia ezt a rendi jogok letéteményeseinek (*Corpus Juris*, Hármaskönyv) a sértetlenségével honorálja. Az államvezetés megszelídül, s mintha felhagyna a magyar nemzetiség elleni küzdelemmel. Nem így van. Csak a módszer változik. Erőszakos államszervezés, hirtelen össze-roppantás helyett a lassú felörlés taktikája működik. A rendek eltűrik, hogy a közjő, az általános emberi érdek jelszavával a bécsi kamara lassan leépítse a nemzeti autonómiát: „A központi kormány . . . a munkát tárgyilag jól, de a nemzeti szempont teljes elhanyagolásával hajtotta végre”.¹⁷ A Mohács előtti nemzetállam egysége továbbra sincs helyreállítva, Erdély még mindig különálló

osztrák provincia. A Magyarország területére telepített német, oláh és szerb népcsoport szintén megbontja a rendi állam egységét.

Egy középkori szinten konzervált rendiséggel lép a magyar állam a XIX. századba. A társadalmi, politikai újjászületés ezúttal a műveltség, az irodalom felől indul, írja Szekfű Gyula. Irodalomtörténet és történelem metszőpontján vagyunk: „Az irodalmi harcban felismerhetjük a magyar történet egyik alapjelenségét, amely Szent István óta a sorsforduló pontokon újra meg újra felmerül, s mely abban formázható, hogy a magyar fejlődés hátramaradása és elakadása esetén nyugati kultúra beoltásával gyógyítandó. Ezt az elvet alkalmazta Szent István politikai működésében, ezt Kazinczy a nemzeti műveltség dolgában.”¹⁸ A nemzeti mozgalom tehát a műveltség talajából nő ki, majd átcsap a társadalom, az alkotmány tereire. Széchenyi a nyugat-európai, angliai alkotmányos parlamentet állítja példának nemzete elé, ezzel a beoltással gyógyítja a lemaradást. Reformtevékenységét Szekfű Szent István művéhez hasonlítja: „Széchenyi nem is volt politikus, hanem több annál: egy egész nemzet erkölcsi energiájának, önfegyelmének és lelkiismeretének megtestesítője.”¹⁹ Magyarország „gyógyulása” nem célja a gyarmattartónak, a két állam érdeke, mint annyiszor a történelem folyamán, most sem azonos, az összetartozás nem valódi. Széchenyi nemzeti függetlenséget óhajtó reformját elutasítja Bécs. A konzervatív indíttatású reformművet így maga Bécs változtatja át demokrata-liberálissá. A fejlődés üteme felgyorsul. Kossuthék mozgalmában a rendi nemzet mellett az ország minden rétege részt vesz, s a rendi nemzet forradalmi zavarok nélkül alakul át modern nemzetté. A legszedítőbb tempóban a társadalmi mozgások indukálója, az irodalmi fejlődés zajlik: „Kilencszáz évvel ezelőtt még a nemzetnek minden politikai és kulturális értéke egyetlen ember, az uralkodó személyében összpontosult, míg most Arany az ő nemzetét Toldiban, a tiszai vidék magyar parasztjának költői alakjában testesíti meg. Ebből a szempontból a negyvenes években a magyar fejlődés valóban elérte legmagasabb pontját . . .”²⁰

A forradalomba, szabadságharcba rohanó ország, az első független kormány, Erdély visszacsatolása és a Habsburgok trónfosztása – délibáb. Az ezt követő mély visszaesés, az alkotmány 1851-es eltörlése, a Bach-diktatúra csak 1867 táján szelődül. A kiegyezés egyensúlyhelyzetet teremt, Ausztria lemond abszolutisztikus, centralizáló törekvéseiről, s a magyar felet egyenrangú félként fogadja el.

Ez az ütőere Szekfű *Életrajzá*nak, melyben a keleti és a nyugati, nemzeti és idegen formák, tartalmak találkozását, küzdelmét és illeszkedését követi nyomon. A történet végpontja a keresztény–germán kultúrkörből kiszakadt magyar állam visszatalálása a nyugati államközösségbe.

A keresztény–germán kultúrkörből való eredeztetés gondolata, lehet, nem annyira programszerűen, Horváth János szintézisében is felbukkan.

A *Fejlődéstörténet Szekfű Életrajzához* hasonlóan rögzíti a két nép, a két kultúra, keleti és nyugati találkozását. „A legnagyobb horderejű műveltségi krízis, amelyen a magyarság átesett”²¹ – írja az irodalomtörténész. Ám termékeny válság ez, hiszen irodalomteremtő ereje van. Igazi sokkhatás, amikor a mindenki számára elérhető szóbeliség hagyományát egy új, idegen műveltségi kör alsóbb régiókba szorítja, majdhogynem törli. Megindul a rétegződés, a hierarchikus megoszlás. A felsőbb régió sokáig nemzetidegen. Az írás képzetköre egyértelműen deák-, ill. latinnyelvűséget, keresztény egyházi vagy jogászai műveltséget feltételez. A nemzeti sokáig a felszín alatt lappangó pogány maradványokkal, az első kéziratos ének- és imádságfordításokkal, majd a világi szerelmi lírával azonos. Az új műveltségi elem meghonosodása fokozatosan történik. Megváltozik az irodalmi alapviszony forgalmazó eszköze, s bizonyos mértékben az „irodalmárok” is, hiszen a nyugatról importált irodalmiság az irodalmi alapviszony másik részeséhez, a potenciális olvasóhoz igyekszik közelíteni. „Reformáció, nyomdászat és nemzeti nyelv: új demokratikus energiaegység gyanánt lépnek fel s állanak szemközt a katolicizmus, kézírás és latin nyelvűség korábbi, rendi bástyája ellenében.”²² Bontakozóban a nemzeti nyelvű, a magyar nyelvű irodalom. A folyamatot az ellenreformáció sem képes megállítani. A XVI–XVII. században megtörténik a kiegyenlítődé, a magyar irodalmi vonatkozásban egyenrangú párja a latinnak, a külföldinek. Horváth Pázmányra, a magyar irodalmi nyelv „legkitűnőbb kiképzőjére” hivatkozik.

A nemzeti elem felszínre törését jelentékenyen befolyásolja a reneszánsz. Az idegen kultúrelem profán műveltséggöre rést üt az egyházi műveltségen, jótékony irányba hat, egybehangzik a magyarság eredeti műveltségével, napfényre hozza a pogány irodalom (költészet) emlékeit. Ilyen előzmények indítják útjára a magyar műköltészetet, Balassi Bálint verselését. A Tinódi-féle epikai örökséget Zrínyi nemesíti meg olyannyira, hogy vállalkozása messze megelőzi korát, európai viszonylatban korszerű. Mégis Gyöngyösi stílusa és nyelve, „magyaros zamata” az, amelyik találkozik a magyarság irodalmi ízlésével.

A XVIII. század második felében a felvilágosodás programcéljai között első, legfontosabb helyen szerepel a magyar nyelvű irodalom megteremtése. Bessenyeieék elvei szerint az irodalom nem öncél, hanem a nemzetiség, a nemzeti nyelv fejlesztője, biztosítója. Kifejezetten latinellenes tendenciáról van szó. A korszak képét, sokszínűségét ez a beállítódás egységesíti. A Gyöngyösi-hagyomány továbbvivői Dugonics és Gvadányi bármennyire is népszerűek, az alászállás jegyeit mutatják. A kor eszménye idegen tartalmakat, formákat hív segítségül. Bessenyeieék új világnézete, a francia hatás jelzi az első áramlatot. Jellemző a nyelvújító mozgalom, amely idegen mintákat követ, nem titkolt eszménye a sokszínűség, akkor is, ha a nyelv ezáltal idegenszerűségekké telik meg. A költészetben egyaránt divatos az olasz verselés formakultúrájának, dalszerűségének eltanulása (Himfy, Csokonai), az antik időmérték ápolása (Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek) valamint a német dal művelése (Ver-

seghy, Kazinczy). Horváth János Csokonai „kiforrotlan sokszerűségében” látja a kor összefoglalását, magyar eredetiségében pedig az idegen formák sikeres meghonosításának első győzelmét. Mindez előkészület a váltásra, az új igény megfogalmazására, amikor az irodalom magyarnyelvűsége mellett a nemzeti tartalom hordozója kell hogy legyen. A XVIII. század második felében lezajló előjátékot Horváth a következőképpen illeszti a képbe: „Szellemre s tartalomra való tekintet nélkül modern e korban minden vállalkozás, amely nyelvet és műformát idegen elv beoltásával iparkodik megújítani, s így enyhébb vagy merevebb ellenkezésbe jut az irodalom magyar hagyományával. Képtelen ellentmondásnak tetszik, de úgy van: a »nemzeti« irodalmat formai elidegenedés készíti elő.”²³

A romantika mint újabb idegen behatás éri irodalmunkat. Meghonosítása az eredetiségelv, azaz a nemzeti tartalom érvényre juttatásával történik. Horváth kiemeli a preromantikusok szerepét. Így Berzsenyi, az első magyar hangulatköltő már kifejezetten a modernnek előfutára. Mint az idegen irány adaptálója a modernnek szomorúságával ír ugyan, de „érdekében a magyar típus rejtett, nemes líraisága, cselekvésbénító bölcsessége, önmegtagadó férfiassága és szomorú öntudata jutott kifejezésre”.²⁴ Kölcsey attitűdje hasonló. Lévén Berzsenyi rokona, „ugyanazon magyar típusnak egy idegesebb, nőiesebb ingerlékenységű s meghasonlottabb egyénítője volt”.²⁵

Az irodalom, amelynek alapvető mércéje a nemzeti tartalom, kölcsönhatásba kerül a nemzeti politikával, hol megihleti azt, hol kiszolgálja (irányzatos irodalom). Másfelől kezdetét veszi az ízlés (régí és új, magyar és idegen) egyneműsödése, kiegyenlítődése. „Amilyen mértékben telítődött nemzeti (mindenektől szívesen fogadott) tartalommal az irodalom, oly mértékben vesztett visszataszító erejéből a megújított nyelv és forma idegenszerűsége. Amily mértékben haladt a népköltészet iránti érdeklődés folytán a nemzeti formák térhódítása, ugyanolyanban csökkentek a régi magyar irodalommal való formai ellentétek. Az idegen új formák sajátunkká, a régi nemzetiek ismét aktuálisabbá kezdettek válni: megindulhatott az idegen szerzemények beolvasztása a régibb hagyományba.”²⁶ A tiszta romantika típusainak a bemutatására Horváth csak a vázlatosság szintjéig vállalkozik, mert mint megjegyzi, a fejlődés folyamatában mindig problematikusabb és izgalmasabb az átmenetek, semmint a kész típusok vizsgálata. Ennek ellenére kiemeli, Vörösmarty líraisága „a romantika legköltőibb s egyszersmind legmagyarosabb terméke”.²⁷

Az új tartalom elmagyarosodását a forma meghonosodása (a népiesség öröksége) követi, azaz a művésziesség követelménye kerül az élvonalba, végül a kettő kiegyenlítődik. E két tényező összeegyeztetése hívja életre Horváth *Fejlődéstörténetének* csúcsmínőségét, a magyar nemzeti klasszicizmust. Petőfi, Arany és az irodalmi Deák-párt vívmányai egy konstans, fejlődészáró elv megtestesítői. „A fajilag és történetileg jellegzetes, klasszikus magyar ízlés” Horváth János szemében mindvégig az irodalmi, nemzeti önmegvalósítás

szuperlatívuszát jelenti, amely után más (esetleg egy új ízlés) már nemigen képzelhető el: „Itt minden láncszem összefügg. Semmi kétség: Petőfi, Arany, Gyulai magyar klasszicizmusában nyugvóponthoz, érettséghez, célhoz érkezett el a magyar irodalmi fejlődés egésze. Benne mindazon tényezők egybetalálkoztak, összebékültek és közös eredményüket létesítették, amelyek nyolc évszázad irodalmi fejlődésében részt vettek. Klasszicizmusunk tehát időbeli unikum: történeti képződményű, megállapodott magyar lelki forma.”²⁸

Szekfű Gyula *Életrajza* szervesen illeszkedik Horváth János *Fejlődéstörténetéhez*. Mindketten azonos elvek, nézőpontok alapján vezetik végig rendszerező tekintetüket a megfelelő anyagon, s egy végkövetkeztetésre jutnak: a fejlődés csúcspontja mind irodalmi, mind történelmi szempontból a XIX. század első fele, a reformkor. Irodalmi viszonylatban a magyar klasszicizmus bölcsője, történelmi szempontból a modern nemzeti állam korszaka.

Amiben mégis eltér a vélekedésük: Horváth János ezen a ponton lezárja a fejlődést. Még csak a lehetőségét sem említi meg annak, hogy a magyar klasszicizmusban kiegyenlítődtött irodalmi ízlések harmóniáját esetleg idővel egy újabb ízlésváltozás megingathatja, teremtően magába olvaszthatja, holott történeti anyagát végig ennek az önelvű szempontnak az alapján kezelte. Modellje statikus. Nem így Szekfű Gyula. Az *Életrajz* utolsó három oldalán a XX. századi magyar alkotmányos államról szólva látja a repedéseket az épület falán. Kitér az államforma múltból örökölt, megoldatlan problémáira (nemzetiségi kérdés, egy erős középosztály hiánya), s alapelvét, miszerint az államalakulat születik, él és elhal, alkalmazza a jelenének állapotaira is. Fejlődéstörténeti rendszerének az adja meg a dinamizmusát, nyitott jellegét, hogy leszáll a csúcstról, és figyelmeztet a jövőben várható változásokra, mozgásokra: „. . . ma már tudjuk, hogy a modern alkotmányos állam éppen úgy történeti fejlődés produktuma, akárcsak a rendi vagy az abszolutisztikus állam, következésképpen a születés, növekedés és halál törvényeinek épp úgy alá van vetve, mint letűnt előzői.”²⁹

5. *És ami utána következik*

A rendszerezés alapelveiről írva Horváth János fejtegetése végén összegezi, mit kell tartalmaznia egy irodalmi szintézisnek: „Az irodalmi viszony elmélete; irodalmi életet teremtő forgalmazó eszközei és szervei, részesei: az írók és olvasók; közvetítói: a művek, úgy is mint irodalmi készlet és hagyomány, úgy is mint irodalmi alakiságok fejlesztői; végül az irodalmi viszony szám nélküli létesülésének kollektív lelki formát jelentő eredményei: az irodalmi ízlés és stíl, valamint az irodalmi tudat és szervei, a kritika meg az irodalomtörténet – mind valamennyien tárgyai tehát egyenként és egymásrautaltságukban az irodalomtörténetnek.”³⁰

A *Fejlődéstörténet*ből, ha vázlatosan is, mindez kiolvasható. Mi több, Horváth egész életművét átfogja ez az útmutatás, hiszen monográfiái erre a szerkezeti megoldásra, tagolásra épülnek, midőn részletesebb kidolgozását nyújtják egy-egy irodalmi korszaknak, irányzatnak. Amit ő maga nem tudott (erő és idő hiányában) megvalósítani, ami túlmutat életművén, arra a következőképpen világít rá. Jó lenne megírni külön-külön mindegyik irodalomalkotó történetét, így az irodalomelmélet, a magyar irodalmi élet, a magyar írói rend, az olvasóközönség, a magyar műformák, irodalmi stílus, kritika és irodalomtörténet alakulását. Az így elkészült összefoglalókat Horváth résztanulmányokként kezeli, melyek egy az irodalmi szintézis fölött álló árnyaltabb, átfogóbb rendszer, a magyar irodalomismeret alkotói lennének.

Székfű Gyulának nincs ilyen átfogó, kiépített rendszere. Ami nála következik, az az egyes fejlődési szakaszoknak, egyéniségeknek elemző, résztanulmányyszerű feldolgozása (pl. a Bethlen Gáborról írott monográfiája vagy a *Három nemzedék* című könyve, amelyben a csúcsot járja körül). Vizsgálódásának másik iránya tulajdonképpen a szintézis folytatásának is tekinthető, hiszen a magyar nemzetállam alakulását követi egészen a *Forradalom* utáinig.

IV. ÖSSZEGEZÉS

Irodalom és történelem összefüggnek. Vizsgálható az irodalom tisztán esztétikai szempontok, „szakszempontok” szerint, elemezhető a történelem szigorúan elkülönítve a művészetektől. A kérdés csak az, önmagában elegendő-e ez egy vérbeli szintézis megírásához. Egy olyan szintézis létrehozásához, amely a múlt hiteles, minél teljesebb képét adja. Horváth és Székfű történeti összefoglalásai éppen ilyenek. Egy korszak, egy társadalmi réteg szülőttei, műveltségüket közös forrásból merítik, történeti szintézisük is egy gyűjtőmederbe fut. Nemcsak gondolkodásmódjuk, végkövetkeztetései és érték kategóriáik találkozása figyelhető meg, hanem általános emberi érdeklődésük. Horváth irodalomtörténete egy művelődési szempontból is teljesnek tekinthető irodalomtörténetet ír, Székfű historiai munkát szerkeszt, s szinte regényíróként forgatja a tollat. Mindkettőjükre találó Keresztury Dezső megjegyzése, miszerint „szaktudomány és művészet, történelem és irodalom széthúzó, egymás ellen küzdő erőit ismét egyetlen szintézisben”³¹ fogták össze.

JEGYZETEK

- ¹ Keresztury Dezső: *Egy alkotó történetéről*. In: Keresztury Dezső: *Kapcsolatok*. Budapest, Magvető, 1988, 106. p.
- ² Németh László: *Irodalomtörténet*. In: *Két nemzedék*. Budapest, Magvető, Szépirodalmi, 1970, 440. p.
- ³ Az első három kiadása 1920, 1922 és 1934 folyamán jelenik meg, majd Szekfű ír még egy fejezetet *És ami utána következik* címmel, így a negyedik, 1935-ös valamint az ötödik, 1938-as kiadás már ezzel a pótfelvezetellel kerül az olvasó kezébe.
- ⁴ *Ki volt hát Szekfű Gyula?* Beszélgetés Major Ottóval. In: Keresztury Dezső: *Kapcsolatok*. Budapest, Magvető, 1988, – p.
- ⁵ Der Staat Ungarn: eine Gesichtsstudie. Stuttgart, Berlin, Deutsche Verlags – Anstalt, 1917. A német kiadó 1915-ben kéri fel Szekfűt a szintézis elkészítésére, mely kérésnek 1916 folyamán eleget is tesz
- ⁶ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 60. p.
- ⁷ Uo., 62. p.
- ⁸ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988, 8. p.
- ⁹ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 62. p. (Az idézetbeli kiemelések tőlem erednek.)
- ¹⁰ Uo., 62. p.
- ¹¹ Uo., 67. p.
- ¹² Uo., 69. p.
- ¹³ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988, 8. p.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 57. p.
- ¹⁶ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988, 22. p.
- ¹⁷ Uo., 166. p.
- ¹⁸ Uo., 175. p.
- ¹⁹ Uo., 178. p.
- ²⁰ Uo., 196. p.
- ²¹ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 74. p.
- ²² Uo., 87. p.
- ²³ Uo., 215. p.
- ²⁴ Uo., 232. p.
- ²⁵ Uo., 234. p.
- ²⁶ Uo., 276. p.
- ²⁷ Uo., 308. p.
- ²⁸ Uo., 345–346. p.
- ²⁹ Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988, 222. p.
- ³⁰ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 69. p.
- ³¹ Keresztury Dezső: *Egy alkotó történetéről*. In: Keresztury Dezső: *Kapcsolatok*. Budapest, Magvető, 1988, 107. p.

FORRÁSMUNKÁK

1. Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976
2. Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza – történeti tanulmány*. Budapest, Maecenas, 1988 – Glatz Ferenc utószavával
3. Szekfű Gyula: *Három nemzedék: és ami utána következik*. Budapest, Maecenas, 1989 – Glatz Ferenc utószavával
4. Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Budapest, Gondolat, 1983 – Glatz Ferenc bevezető tanulmányával
5. Keresztury Dezső: *Kapcsolatok*. Budapest, Magvető, 1988
6. Németh László: *Két nemzedék*. Budapest, Magvető, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970

Nemes Fekete Edit: Öreg úr a Moulin Rouge-ban

„A MINDENNAPOK ARANYKORÁRÓL”, AVAGY MIÉRT SZERETNÉK FA LENNI

BOŠKO IVKOV

„A mindennapok aranykora”, hol van az?

Vajon a régmúlt napokra való nosztalgikus emlékezésben keressem-e, vagy az eljövendő szebb napok után sóvárogva emelkedjek felé naiv képzelgéssel.

Ahogy belenézek ebbe a napba, könnyeket és vért látok. Fekete kendőket és kormos hollókat. Lábatlan, kezetlen, szemetlen, dermedt tekintetű emberekkel találkozom. Olyan emberekbe ütközöm, akiknek nincs otthonuk, és a lelük romokban hever. Anyák jönnek velem szemben, akik elveszítették fiaikat, asszonyok, akik elveszítették férjüket, apák, akik elveszítették gyermekeiket, és gyerekek, akik elveszítették szüleiket. Olyan emberek kerülnek utamba, akik nem tudják, hová és merre tovább, nem tudják, kivé lettek, és önmarcangoló jajjal emlékeznek rá, kik voltak valamikor.

Ha gyerekekkel találkozom, megrettenek: ő is egy napon felnőtté válik.

Az élet tegnapi borzongásai kisebbeknek tűnnek a maiaknál, a tegnapielőtiek pedig a tegnapiaknál: hát hogyné részessek akkor a holnaptól?

Egyre többször virrasztom át az éjszakát tágra nyílt, megrökönyödött szemmel, s amikor álmodom, bámulatba ejtő álmokat látok: a tengert és a zlatibori fenyőket. A lázból, a betegség kábulatából az álmon keresztül, messziről a semmiből felmerül az első szerelmem: fölém hajolva némán áll egy röpke pillanatig, az alvó és szerencsétlen felett, s köszönés nélkül, váratlanul, ahogyan jött is, eltűnik – én meg erre az eltűnésre feleszmélek, és fel is ébredek a néma éjszakába vagy a megsavanyodott, odvas napba.

Egyre többször kapom magam rajta, amint az éjszakában az erkélyen órákig bámulom azt a hatalmas fát a házunk előtt, s megvilágosodik előttem a felismerés: nemcsak az alakjára nézve a legszebb, hanem a természetére nézve is a legnemesebb lelkű és legfelségesebb teremtmény a világon a fa. Jámbor és majdnem néma: azt, amit susog, csak az áldottak és üdvözültek tudják felfogni. Gyökeret eresztve egy helyben áll, de szakadatlanul a magasba tör; mennybe emelve a földet a sárból, magasztosabb és tisztább tájak felé.

Előfordul, hogy azt gondolom:

„Oh, miért is nem vagyok fa! . . . Minduntalan kihallgatnám a fény neszezését és a madarak szárnyának rebbenését, az eső szemerkélését és a szél zúgását – de csak néha hallgatnám egy-egy járókelő vérenek áramlását, olyanét, aki átkarolna meleg tekintetével. Nem tépelődnék a hajnalra várva lidérces éjszakákon, magam idézném meg azt a vág্যakozással – azon sem, mikor jó már el az este, mert az ágaimon elszenderedett madár engem is álomba ringatna. Örülnék saját lélegzésemnek, elbűvölne leveleim százszerű tekintete, és nem félnék az öregedéstől és haláltól, mert az idő múlásával egyre természetesebbé, hatalmasabbá válnék, a halálban pedig illatos és szép lennék.

Ha fa lennék, nem kerülnék el a figyelmemet az emberek, akiknek a figyelme elkerül engem, nem vágnám ki azokat, akik engem ki akarnak vágni, nem gyűlölném azokat, akik engem gyűlölnék. Ha fa lennék, levágott kezemből három kéz nőne, levágott lábamból vessző hajtana ki. Ha fa volnék, a könnyem mézédés gyanta lenne egy öreg eperfa törzsén, s a virágom szirmos és fehér, mint a tapló ugyanezen a törzsen, s a virágom szirmos és fehér, mint az alvó gyermek lélegzete. Ha fa volnék, nem szenvednék, de ha mégis, nem mondanám el, de nem is mutatnám senkinek . . . Így mindenki azt gondolná, hogy boldog vagyok. Ettől a hittől boldogabbak lennének – ők is, meg én is. Boldogabb lenne az egész világ . . .”

Hej, ha fa volnék! . . . De nem vagyok. S mivel az vagyok, ami vagyok, csak csodálatos irigységgel nézem, nézegetem a fákat, hogy ne a világot bámuljam, és nehogy észrevegyem a sebeket rajta és benne.

Oh, mily pompás óriási koronája harmonikusságával és kisugárzó erejével az az ostorfa az újvidéki Putnik Szállóval szemben. Egy téli délelőttön kávé mellett üldögélve az első emeletről figyeltem azt a fát. Nedves volt a havas esőtől, s fehér esküvői ruhaként hatott. A tekintetem megmosdott a tisztaságában, a szellemem pedig óráról órára lelkiismeretesebb lett a jóságától.

Már láttam jó néhányszor az Adriát napfényben fürödni, egyszer a Himaláját is hótakaró alatt, de ennek a fának a látványánál a havas esőben, számomra mintha nem létezett volna semmi elbűvölőbb a világban. Addigra már láttam a gyöngyvirágot haragoszöld levelei között, és hallottam a kamilla vidám lármázását a fűben, és más szemérmesebb és mosolygóbb jelenés az élőlények között nem vésődött emlékezetembe.

Igen, igen, láttam az öreg hársakat Sokobanján. S őket nézve eszembe ötlött, hogy az ember felfogásában tőlük csak az Istenről való elmélkedése régebbi, amitől maga a Földanya idősebb csupán, s akitől egyedül a Fény ősbibb. Hacsak . . . Ő maga nem azonos velük . . .

Még most is emlékeimben időnként – amint egyre régebben taposom az éveket és egyre sűrűbben sülyvedek az emberi nyomorúságba – megtisztítván önmagam azzal az otthoni virágzó akáccal és az estike megszentelő, sűrű, bódító illatával az éjszakában. Porban. Holdfényben. És emlékszem, ifjoncon

bele tudtam bámulni a cseresznyefa virágjába. Akkor egy pillanatra a távoli japánok közelinek tűntek. A meggyfa virágzására és későbbi gyümölcse piros színére akkor sem tudtam és most sem tudok megfelelő fehér és piros szavakat találni . . .

Így hát én, ha már létezem – fa szeretnék lenni.

No de miért is írom mindezeket az esztendő augusztusának tizenkettedik napján, mégpedig egy lehetetlen korszakban megadott és ezért kísértetiesen kihangsúlyozott, oszlopos témára – „A mindennapok aranykora!” – az előttünk álló kanizsai írók találkozájára? Csak nem azért az előbb kimondott és hasonló ki nem mondott, megigéző látomásokért . . . és e más világok átlátásáért s megsértéséért?

Csak nem azért, mert mondjuk, tegnap séta közben az újvidéki újtelepi Slobodan Jovanović sugárúton, az utca túlsó oldalán, a zöldségesek előtt észrevettem a néma tolongást, az iszonyattól megdermedt népet. A tolongás közepette mentőautó és rendőrautó. Közelebb mentem, és hallottam, hogy ott egy ember szíven szúrt és megölt egy tizenkét éves fiút . . . Csak nem azért, mert annak az épületnek a harmadik emeleti ablakában, amelyik előtt történt a gyilkosság, láttam a fiú édesanyját, aki összetörve a fájdalomtól jajveszékelt: „Oh, édes gyerekeim! . . . Oh, édes gyerekeim! . . .”

Csak nem azért, mert már második vagy harmadik éjszakája nézem, ahogy háztömbünk elé nem sokkal éjjél után megérkeznek a pótkocsis traktorok. Sátorlapok és kocsiernyők alatt elnémultan, szegényes batyuk között ülnek elkomorodott emberek göngyölegei a száműzött keserűségnek? . . . Csak nem azért, mert a mai vasárnap reggelen Marika szomszédasszony kijelentette, hogy csikóstokányt főz a menekülteknek, azért, hogy ahogy ő mondta, „kimentsem magam az Isten előtt, mert az Úr mindent lát?” . . . Csak nem azért, mert nem hagy nyugton az újságban olvasott sorsa annak a száműzöttnek, aki valahol a menekülés útján a golyó egyik pillanatában esztét veszítve az éhségtől és kétségbeeséstől, megölte a feleségét és gyermekeit. Azzal az eltökélt szándékkal, hogy utána öngyilkos lesz. Ez utóbbiban azonban sorsrútsái megakadályozták? . . .

Kérdem én, már napok óta és sok álmatlan éjszakán, emberi volt-e megakadályozni, hogy öngyilkos legyen? Kérdem én, tulajdonképpen hogyan is fog ő most tovább élni önmagával – a felesége és gyermekei gyilkosával? Azt hiszem, az Úr könyörületesebb lett volna ez iránt a sors kimentette öngyilkos iránt, ha szelídségében a feleség- és gyermekgyilkosnak az étellel ellentétes ítéletet hozott volna – felmentőt.

És kérdem én, hol vala Ő, a Mindenlátó, amikor az édesanya a menekültek kálváriájában hasonló zavarodottságában és kétségbeesésében először lánya halántékára szegezte a pisztolyt, majd ugyanilyen módon önmagával is végzett. Kérdem én, hol van most Ő, a Mindenható, amikor kiderült, hogy a kislány túlélte anyja gyilkossági kísérletét, és most a golyótól megvakítva, félig szét-

roncsolt agyvelővel, bénán fekszik egy belgrádi kórházban, éjjel-nappal üvöltve hívogatja anyját és apját, akinek már régóta se híre, se hamva, mert „valahol a fronton” van, és aki, ha egyáltalán életben van még, nem is sejti, milyen sors érte . . .

Hát ezért kérdem, nem volt-e szégyenletes, hogy ma reggel még reggeliztem, és bűn lesz-e, ha ebédelek. De . . . ha fa volnék, jámborul földet ennék, és ártatlanul szürcsölném a fényt. Az emberek ennék a gyümölcsömet, és belelegeznék a leheletemet, s nem kellene önmagamat felülvizsgálnom, a szégyenemet és bűnömet. Így azonban, ember lévén, most – de nem mostantól, hanem már réges-régóta – belátom, bűnbánóan, hogy sok minden, ami az enyém, engem érint vagy amit cselekszem, szégyenletes, bűnös és vétkes. Beláttam ezt már kilencvenegy kora májusában, mielőtt megmondták volna, hogy majd csak az aratás fedi fel az összes holttestet a lódarázs-fészekben . . . mielőtt még hozzáfűzték volna, hogy lesz még öldöklés . . . Szavaikat igazolta az aratás, de még világosabban és iszonyatosabban lemeztelenítették azok a holttestek, amelyek dróttal egymáshoz kötve ugyanezen a nyárvégen elkezdtek némán lefelé úszni a Dunán . . .

Emiatt írtam álmatlanságomban kilencvenkettő november tizenkettedikén:
 „november / eső // vér // vér // minden este / mezítelen torokkal / álomba
 hajtom fejem / tizedmagammal / a leöltek közé / ébredek / a reggelekbe és
 vérbe / száz kivégzett lőtt át engemet / álmomban / a múlt éjjelen // minden
 bűn // énekelni bűn // nevetni bűn // szeretni bűn // nézni bűn // enni bűn //
 lélegezni is bűn // öngyilkosnak lenni bűn / bűn / élni / még nagyobb bűn // a
 fény és a nappal / és az isten a nappalban és fényben / bűnök // a lemészároltak
 és lelőttek / semmiképpen nem / ártatlanok // a haláluk / legvégső bizonyítéka
 / bűneiknek.”

Soha még nem hivatkoztak ennyit és ennyire indulatosan, túlságosan hangosan az Istenre – és soha még nem káromolták Őt az emberi gonosztettekkel jobban és istentelenebbül.

Ha fa volnék, nem is lenne nekem ilyen, az emberektől megvetett és káromolt Istenem. A Fény lenne Ő, az isten, és az Ő húrjainak a korai ébredésről szóló besugárzó zengése volna az én hajnali istentiszteletem; csöndes alkonyatkor sugarai lennének az imádságom. Nem egy megépített imaház, amiben nincs is igazi isten, hanem az egyetemes világmindenség lenne a szentélyem.

Vannak ünnepnapok, amelyeken órákon át figyelem az íróasztalomon hátlásán szétömlő fényt, és ez megvigasztal: átvilágít és sugárzóvá tesz. De vannak éjszakák is, amikor nem tudok aludni. Csak közvetlenül hajnal előtt merülök feneketlen mélységű, letargikus álomba, amiből napokig nem akaródzik felébredni, évekig nem akaródzik felébredni. S ha az emberek egy ilyen nap elmúltával vagy egy ilyen éjszaka után megkérdezték, mit csináltam az előző napon, és átvirrasztottam-e az éjszakát, úgy tettem, mint aki nem hallotta a

kérdésüket. Nem akartam bevallani, hogy a fénybe bámultam, és hogy a sötétségbe sülyedtem.

De ha fa volnék, a nappali fény megtestesítője lennék, az éjszakáimon pedig ezüstösen villognának nekem a csillagok. Ahogy a földet és az eget a természetmel, úgy a fénytől bódult nappal és a csillagos éjjel kötném össze a fényt a sötétséggel és a sötétséget a fénnel . . . egyiket a másikba öntve, egyiket a másikkól teremtve. Nézd, a reggeli fény nem hajnalt hoz az ébredő embernek. Az ő álmától az éj homálya is sötétebb lesz. Nemcsak a szél süvítését, hanem a fuvallatát is kihallgatja a fa . . . és vele reszket. Nézd, az ember nem remeg meg a megalvadt vér szagától, s nem szakadna meg az megfeketedett vér látványától.

Nem vagyok fa, még szerzetes sem vagyok, és a bűnöm nem tiszta és szent, hanem mocskos és véres . . . , azért, mert alig jutott eszembe annak az ifjú katonának a neve, akit – a tank kupoláján kidugta fejét, s Szent György napján kilencvenegyben fényes nappal a spliti tér kellős közepén a kővé dermedt világ és a vérszerzomjas tömeg szeme láttára – megfojtottak. Egy vérbe borult óriás nagy keze: Szasko Gesovszki . . . De ha Szasko egy erős fa lett volna, még egyszer akkora és még annyira véres kezek sem tudták volna megfojtani.

És tessék, talán egy másik gyermek-ifjú nevének megjegyzésével megválthatom magam – ugyanabban az évben március kilencedikén Belgrádban egy demonstráció alkalmával, amelyben ő maga nem is vett részt, elesett egy a faltól vagy a kövezettől visszapattanó golyótól: Branivoje Milinović . . . De ha ő is, Branivoje, fa lett volna, nemcsak hogy nem halt volna meg az eltévedt golyótól, a közvetlenül belelőtt pisztolygolyótól sem lett volna bántódása; csak megsebesült volna. A golyót a fájdalom aranyszínű mézes gyantájával vonta volna be, éppen úgy, ahogyan a kagyló a homokszem okozta fájdalmát puha testében, gyöngyházzal borítja be . . .

Valaha makacsul író akartam lenni, és szokásom volt majdnem mindennap írni. Most meg menekülök az üres papírlaptól, félek a borzalmaktól, amelyeket leírhatnék. A fa azonban nem ír. Csak néz és hallgat. Hallgat, és mindent megjegyez. S ha majd egyszer valaki írni fog rá, a hajdani fára, akkor jut csak eszébe, hogy ő valamikor fa volt; és nem lesz rajta úrrá a keserűség a mondatról, amit ráírnak. Mivel nem vagyok fa, erőlködve próbálok nem nézni, s ha nézek, nem látni. Próbálok, hogy ne figyeljek oda, s ha odafigyelek, ne halljak. De ez az én erőlködésem legtöbbször hiábavaló: látom is és hallom is többnyire azt, amit nem szeretnék látni és hallani.

Míg a fa csak látszólag áll egy helyben, tulajdonképpen szakadatlanul önmagából emelkedik a fénybe, az égbolt alá, az Istenhez, addig én csak látszólag mozgok, de igazán – a fához hasonlóan, mintha a földbe gyökereztem volna – csak színleg mozdulok el: nem vagyok képes igazából kikecmeregni és kiszabadulni a rosszból . . . Vagy ez, ez a rossz van annyira elterjedve, hogy talán soha nem is érnék a végére, még ha egész életemben gyalogolnék is, még

ha túllépnék ennek az elhamvadó századnak a határán, és betoppannék az eljövendő évezredbe, akkor sem.

Azt mondják, a leküzdött kétségbeesés a remény legmagasabb formája, de mire támaszkodjam, és hogyan ágaskodjam fel hogy elérjem – amikor annyi éltető dolog kettétörik az ember előtt?

Amikor meg végignézek az összes élőlényen, látom, a fák reményteljesen lélegeznek, és ez a remény pirosuló gyümölcsökben érlelődik és magvaik által szétszóródik az egyetemes világban, bizalommal telítve: a boldog jövő életnedvével.

„A mindennapok aranykora”, hol van tehát az?

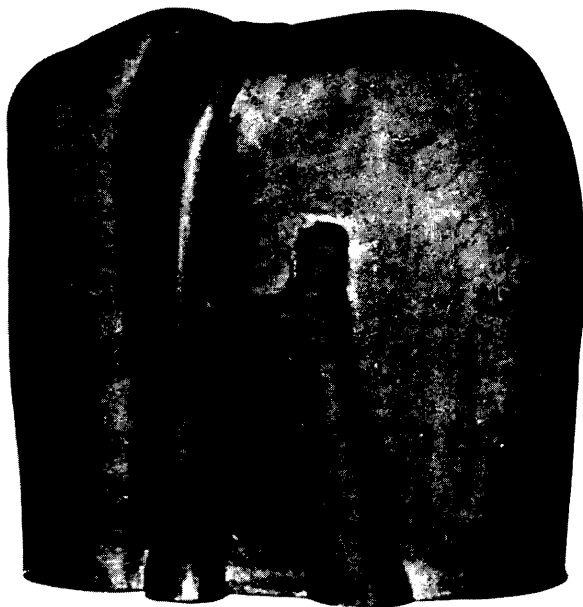
A mai könnyben és vérben, a mindennapok kétségbeesésében – nincs, a régi szép napokra való nosztalgikus emlékezésben sincs. Ott fekedetik, morzsolódik és szétszóródik. A naivul segítségül hívott jövőben sincs belőle a számunkra.

Úgy látszik, ezekben az időkben, itt, a „mindennapok aranykora” egyedül a fáknban van meg. Legalábbis azokban, amelyek megmaradtak . . . melyeket még nem érkeztek elevenen meggyújtani és elégetni.

Hát . . . ezért szeretném, hogy ha már létezem – fa lennék.

1995. augusztus 12.

RUS Zsuzsanna fordítása

Nemes Fekete Edit: Fal és kapu

TISZA-MOZAIK

TÁVOLI JÖVEVÉNYEK

G U E L M I N O J Á N O S

Egy terület élővilágának kialakítását számos élettelen és élő tényező befolyásolja. Az utóbbi évszázadokban egyre jelentősebb tényezővé vált az ember, mert közvetlenül vagy közvetve lényeges változásokat okoz a természetben. A terebélyesedő hajózás és kereskedelem lehetőséget nyújt távoli fajok észrevétlen behurcolására is. Ilyen távoli jövevények közül említek most három fajt. Korábban egyikük sem szerepelt a nemrég még nagy Jugoszlávia hidrofaunájának nyilvántartásában. Tehát: három új faj Jugoszlávia számára. A tudományos közlések a Szerb Matica természettudományi közlönyének (Matica srpska, *Zbornik za prirodne nauke*) 56., 66. és 80. számában jelentek meg.

1. *Bunkós polipocska* – *Cordylophora caspia* Pallas, 1771.

(Egyes könyvekben *C. lacustris*, *Tubularia caspia*, *T. cornea* néven említik.) Főleg a felsős vizek lakója. Régebről ismert lelőhelyei: a Fekete- és a Kaszpi-tengerbe, valamint a Balti- és az Északi-tengerbe ömlő folyók torkolata. Észak-Amerikában a Mississippi vízrendszeréből ismert. A csalánozók (Cnidaria) törzsébe tartozó édesvízi hidrákhoz hasonló, de nem magányos, hanem telepeket – kolóniákat – alkot, mint például a korallok. A telep alapját a folyómeder szilárd aljzatára tapadt kúszó inda (stolo) képezi, melyből 30–80 mm magas, fácskára emlékeztető, ősszel elpusztuló törzsek fejlődnek. Az ágacskák végén ülnek a bunkó alakú sokkarú „falópolipok”, melyek mérgező csalánfonalakkal bénítják meg, majd egészben elnyelik a maguknál apróbb állatokat. Nagy köztük a szolidaritás, mert a megemésztett táplálék a telep egyedeit összekötő csatornákon a szomszéd polipokhoz is eljut. Bimbózással és ivaros úton is szaporodnak, s úszó lárvájuk az aljzaton megtapadva új kúszóindát fejleszt. Ez az inda telet át.

Európa belső területein 1942-ig nem volt ismert lelőhelye, ezért váltott ki nagy érdeklődést Kesselyák Adorjának, a Szegedi Tanárképző Főiskola zoológiatanárának bejelentése, hogy a Maros torkolatánál kiterjedt *Cordylo-*

phora-telepekre bukkant. Ez mintegy 1400 km-re van a Duna deltájától, s már ezért is sajátos rekord; másrészt a Tisza világviszonylatban is a *Cordylophora* „legédesebb vizű” lelőhelye, mert oldott sótartalma mindössze 0,2–0,4 g/l.

Hogyan juthatott ez a kis telepes polip a Fekete-tengerből a Tiszába? Nyilván több váltásban, hajókra tapadva, évtizedekig haladhatott észrevétlenül, s beilleszkedett egy itt élő állatközösségbe.

Jómagam abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a felfedezés idején a nevezett főiskola hallgatója és évfolyamomon az egyetlen zoológia főszakos voltam. Kesselyák professzor úrral közvetlenebb kapcsolatba kerültem; a laboratóriumban gondoztam, etettem a vizsgálati poliptelepét. Később a Tisza vajdasági szakaszán a nyári alacsony vízálláskor több ízben találtam poliptelepeket, de nem tulajdonítottam nekik különösebb jelentőséget mindaddig, míg fel nem merült bennem a gondolat: vajon közölt-e valaki e hidroidpolipról valamit Jugoszlávia területén?

Levelet küldtem a természettudományi múzeumoknak, biológiai intézeteknek stb., s kértem: van-e *Cordylophora* preparátumuk összehasonlítás céljából, és van-e erről a fajról szakirodalmuk. Majdnem mindenholnan válaszoltak, de erről a polipocskáról csak a Ruđer Bošković Intézet rovinji Tengerkutató Központja küldött némi szakirodalmi tájékoztatót. Ekkor derült ki, hogy ezt a fajt még nem találták meg Jugoszlávia területén. Megírtam hát a tájékoztatót. De . . . E polipocska életközösségének tanulmányozása közben egy olyan kis nyelesféregre bukkantam, melyet Kesselyák nem említett a tanulmányában. Ebből a ritka törzsből és családból Magyarországon csak egyetlen édesvízi fajról tudnak. Vajon ismert-e Jugoszlávia területéről is? Ismét levelezés, és a válasz ismét: nem tudunk róla.

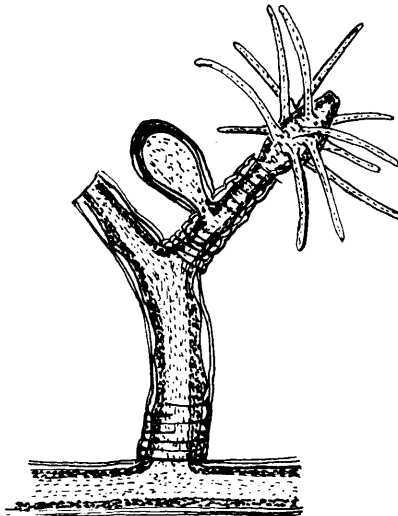
2. *Bokros férgecske* – *Urnatella gracilis* Leidy, 1851.

A nyelesféreg (Kamptozoa) törzsébe viszonylag kevés tengeri és két–három édesvízi faj tartozik. Az *Urnatella gracilis* korábban csak Észak-Amerikából és Indiából volt ismert, de valahogy behurcolták a Duna alsó szakaszára, majd a Tiszába is; de Belgiumból, Romániából és a Szovjetunióból is jelezték egy-egy folyóból. Nálunk a Tiszában nagyon jól érzi magát. Mindössze 5 mm hosszú, gyöngyfűzérre emlékeztető nyelén több kehelyszerű állatka ül. A nyél gyakran hajlong (ezért bókolo férgecskének kellene nevezni). Az állatkák csillós karocskáikkal hajtják a vizet a szájníylás felé, s az odasodródó parányi élőlényekkel vagy szerves törmelékekkel táplálkoznak. Az érett állatkák leszakadnak a nyélről, és új telepet alkotnak. Télen csak a nyél vészeli át a kedvezőtlen időszakot. Egy-egy elsüllyedt ágon néha olyan tömegesen található, hogy bársonyos bevonatot képeznek sok ezer kehelyállatkaival. Persze hogy ezt is közölnöm kellett, ezzel is gyarapítva a sokszor mellőzött Vajdaság természeti értékeit.

Az *Urnatella* számos keszegfaj tápláléka. A fenékről táplálkozó fajok bélcsatornájában gyakran találtam nyélmaradványokat.

Poliptelep egy víz alatti ágacskán

Bunkós polipocska és szaporítószerv (vázlat)

A bemutatásra kerülő harmadik faj egy kagyló, melyről már 1984-ben olvastam egy rövid ismertetőt az *Állattani Közleményekben*, de csak öt évvel később ismerhettem meg közvetlenül is.

3. *Amuri kagyló* – *Anodonta woodiana woodiana* Lea, 1834.

E kagylófajnak két alfaja ismert: Japánból az *Anodonta woodiana japonica*, Kínából az *A. woodiana woodiana*. Utóbbit Ázsia távol-keleti és délkeleti országainak halastavaiból jelzik (1952-, 1982- és 1983-ban). Európából elsőként Magyarországon, a gyulai Csónakázó-tóból gyűjtötte Petró Ede 1980-ban, de a közlés csak 1984-ben jelent meg. Ennek alapján én is azonnal megkezdtem az előkészületeket az esetleges jövevény felkutatására. Előbb persze a korábbi szakirodalmat kellett összegyűjtenem Indonéziától Franciaországig.

Közben érkeztek az értesítések: Romániában (1986), majd Franciaországban (1989) is megtalálták a halastavakban ezt a kagylót, Magyarországon pedig már Gödöllőn s máshol is tanulmányozzák a növekedését, aquakultúrás nevelési lehetőségét, hasznosítását stb. Az amuri kagyló néhol már 250 mm-nél nagyobbra nőtt, tömege elérte az 1 kg-ot. Végtelenül szívós, hiszen a lecsapolt halastavakban átvészeli a telet, néhol 60 egyed is él négyzetméterenként. Fontos szerepe lehet a víztisztításban, hiszen az iszapból megemésztí a baktériumokat, a szerves hulladékokat, tárolja a nehézfémeket, méghozzá úgy, hogy a veszélyesebb ólom és kadmium a héjban halmozódik fel, a húsban pedig a nyomelemek (mangán, cink, réz). Kiss Árpád a *Halászat* 1991. évi 4. számában már közli, hogy az élőtömegnek kb. 40 százaléka a lágy rész, mely főzve csak 45–50 százalék vizet tartalmaz. A szárazanyagban 50–55 százalék fehérje és 4–8 százalék magas vitamintartalmú telítetlen (könnyen emészthető) zsír található egyéb anyagokon kívül.

Húsa takarmánydúsításra szolgálhat halak, kacsák és más állatok takarmányozásában. Héjából gombok, dísz tárgyak készíthetők, sőt, a gyors növekedésű kagylóba helyezett gyöngymagból rövidesen édesvízi gyöngy is termelhető.

Na persze, ahol sok a kagyló, ott sok el is pusztul az öregjéből, ezek pedig károsak a vízben.

Emberi táplálkozásra nemigen javasolják, mert ki tudja, hogy milyen betoizódott, főzésnek ellenálló baktériumokat stb. is tartalmazhat.

Mint minden élőlénynek, az amuri kagylónak is van ellensége. Behurcolták vele a kagylóatkát is (*Unionicila ypsilophora*), mely ha ellepi a kagylót, a pusztulását okozza, s a puffadt hús a víz felszínén úszik.

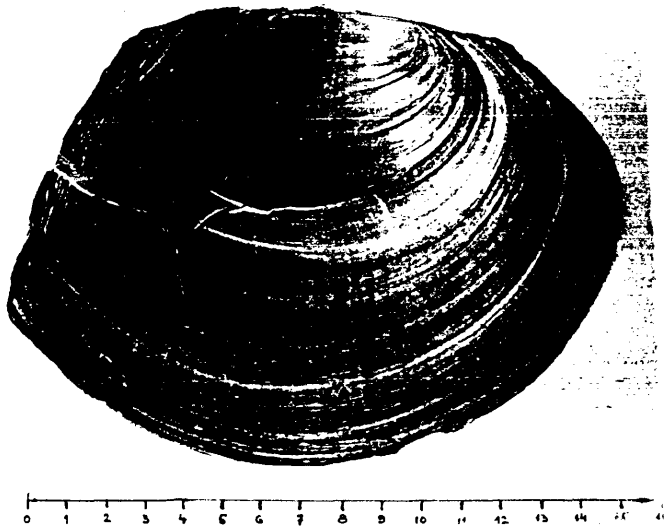
Végül, hogy el ne felejtsem, a magyarországi, romániai és franciaországi észlelések után a Tisza alsó szakaszán, Zentánál is gazdag amurikagyló-telepeket találtunk 1989 augusztusában.

Hogyan kerülhettek ezek Európába – méghozzá főleg zárt vizekbe a Távol-Keletről?

A kagyló váltivarú állat, nőtényeiből sok parányi, kagyló alakú lárva szabadul ki, s ezek csak úgy maradhatnak életben, ha szétterjednek. A mederben

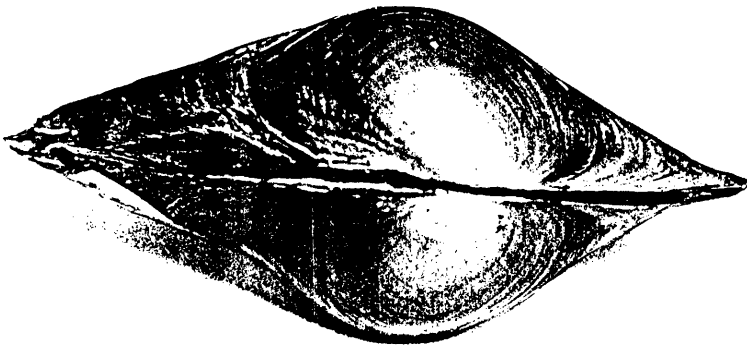

Bokros férgecske (preparátum)
Balra fent: egy állatka keresztmetszete (vázlat)

Amuri kagyló

napokig lesik a közelükben úszó halakat, rájuk kapaszkodnak, s hetekig élősködve vitetik magukat. Nos, az 1960-as években sok európai ország Kínából növényevő amurivadékokat és planktonevő busaivadékokat vásárolt honosítás céljából. Ezekkel hurcolta be az uszonyokon és a test más részein megtelepedett parányi kagylólárvákat is. Az amuri kagyló ma már olyan tömeges, hogy ki sem írható, hacsak majd a sűrűség miatt valamilyen betegség nem ritkítja meg a sorait.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Amuri kagyló

IN MEMORIAM DÁVID ANDRÁS

Barátainak, munkatársainak, tanítványainak népes tábora augusztus negyedikén vett végső búcsút a hatvanegy éves dr. Dávid Andrástól, a jugoszláviai magyar értelmiségi társadalom, a hazai magyar tudományos és közélet, a kulturális és irodalmi világ egyik kiválóságától; a korán nyugállományba kényszerült, de soha el nem nyugvó szellemtől, aki a sok és szerteágazó feladat vállalásának erejét meghaladó módon szinte utolsó percéig igyekezett eleget tenni. A sok közül elég talán csak egyet említenünk, ezzel jelezvén, mi mindent vállalt magára még akkor is, amikor már önmaga előtt is nyilvánvaló volt, hogy azzal saját pusztá létét is kockára teszi: szó szerint mások fizikai támogatásával, kimerítő utazgatás nehézségeit is vállalva látta el oktatói teendőit a belgrádi egyetem magyar tanszékének tanáraként. Nem szólván ezúttal az iskolarádióban tartott előadásorozatairól, a tankönyvírás és -szerkesztés terén végzett munkájáról, a belföldi és külföldi tudományos tanácskozásokon való aktív részvételéről, a tudományos kutatás iránti kötelezettségeinek teljesítéséről, irodalmi kultúránk előmozdításának érdekében végzett egyéb tevékenységeiről.

Annak idején, hatvanadik születésnapja alkalmából a Nyelvművelő Egyesület arra kért, hogy méltassam dr. Dávid András munkásságát. Azért a Nyelvművelő Egyesület, mert a főntebb említett tevékenységi területeken és másféle munkájának végzése során is egyik állandó és talán legfontosabb gondja volt az anyanyelv gondozása, ápolása. Többek között mint a Tankönyvkiadó Vállalat vezetője, egyetemi tanár, tankönyvíró, szerkesztő, műfordító stb. szerzett kétségtelen érdemeket a nyelvművelésben.

Elkészült hát a születésnapi laudáció, amely azonban nem hangzott el a kitűzött időpontban, de aztán sem, soha. Ő maga kérte, hogy hagyjuk jobb időkre („Majd, ha kitavasodik”, „Majd, ha erőt gyűjtök hozzá”, „Ha jobbra fordul az állapotom”). Ez volt az oka annak is, hogy a köszöntő méltatásból búcsúztató lett, s hogy Dávid András érdemeinek a felsorolása ma fájdalmasan más hangsúlyt kap, de mindenképpen mély főhajtásunktól kísérve. De főként

azért szeretnénk változtatás nélkül, eredeti formájában közölni e rég megírt szöveget, mert előttünk, barátai, munkatársai, tanítványai, közeli jei előtt az élő, a tevékeny, az alkotó Dávid András alakját idézi meg, mi pedig ezt akarjuk emlékezetünkben megtartani mindaddig, míg magunk is az emlékezés tárgya leszünk.

*

A civilizált társadalmak szép és ápolásra érdemes hagyományai közé tartozik, hogy a munkás emberi élet egy-egy állomásán (amire egyébként is oly könyörtelenül figyelmeztet mindannyiunkat önpusztító találmányunk, a kalendárium) egy percre megállítjuk az óra mutatóját, hogy összegezzünk, hogy tanulságokat vonjunk le, hogy mérlegre tegyük az élet épp akkor záruló szakaszát. S azért is, hogy megtervezzük az utat az eljövendő időkre. Szép ez a hagyomány, mert humánus értékek megbecsülésének a jele, s ápolásra érdemes, mert alkalmat nyújt, hogy ismételten megnevezzük azokat az erkölcsi értékeket és eszményeket, amelyeket követendőnek tartunk közösségünk életében. Bármennyire komolyak és elgondolkodtatók is a magunkba szállás e percei, mégis van bennük valami fölemelő és megnyugtató, persze csak abban az esetben, ha a mérlegkészítés eredményes és tartalmas pályaszakaszt zár le. S különösen akkor, ha az, akit érint, megértette az idők szavát, együtt tudott lépni a történelemmel, ami nyilvánvalóan nem annak vak követését, a hozzá való alkalmazkodást jelenti, hanem sokkal inkább a tudatos sorsvállalást, másképpen mondva azt, hogy az illető lépéseit egy történelmileg egyre fölismerhetőbb, térben és időben egyre azonosíthatóbb és körülhatárolhatóbb kulturális és nyelvi közösséghez való tartozás tudata irányítja.

Aki csak egy kissé is ismeri a ma hatvanéves Dávid András életét, s ha csak főbb vonulatait illetően is tájékozott a munkásságában, leginkább pedig azok, akik tisztában vannak kutatómunkája eredményeivel, olvasták könyveit és publikációit, azok tudják, hogy ez a föltételes megállóhely éppen az itt jellemzett tartalmas életpálya betekintésére nyújt alkalmat, így aztán azzal is tisztában vannak, hogy ez a néhány szó korántsem szokványos, szóvirágos születésnap felköszöntő szöveg, legfeljebb ha egyféle kalauz annak értelmezéséhez, kísérlet az életmű esszenciájának a megfogalmazására.

Semmi sem lenne könnyebb, mint ha a fönt említett mérlegkészítés és összegezés feladatát akként fognánk fel, hogy egyszerűen hivatkoznánk Dávid András személyi bibliográfiájának az adataira és mutatószámaira: ez idő alatt ennyi monográfia, disszertáció, tanulmánykötet, tankönyv, irodalomtörténeti értekezés, komparatistikai tanulmánygyűjtemény, nyelvtani, stilisztikai, művelődéstörténeti szakdolgozat, esszé, műfordítás, beszámoló került ki alkotóműhelyéből, s bizonyára még igen sok egyetemi előadás, értékelő, elemző összefoglalás, recenzió s egyéb, szakmai és hivatali feladatból készült szöveg, amit azonban még a legpedánsabb bibliográfiák sem jegyeznek, mert – ahogy

mondani szokás – belső használatra készültek, holott éppúgy tekinthetők magas szellemi teljesítménynek, mint a publikus szövegek, amelyek sokszor csak mint ilyenek kapnak helyet a bibliográfiákban.

Hogyha azonban az ember szellemi teljesítményeit akarjuk összegezni, annak jelentésére akarunk rámutatni, akkor nem e mennyiségi mutatókra kell a figyelmünket irányítani, hanem arra, hogyan valósulnak meg, miképpen realizálódnak s egyáltalán jelen vannak-e életének gyakorlatában azok a humánus és intellektuális tartalmak, a felhalmozott lelki és gondolati értékek és minőségek, amelyeket munkáiban a szerző megfogalmaz. Dávid András esetében válaszunk egyértelmű: mintaszerűen és példaértékűen. Mert valóban: csakis ép, integer szellem, csorbíthatatlan jellem, egyszersmind azonban képlékeny és receptív lélek képes az övéhez hasonló módon és mértékben nemcsak föltétlen birtokosa maradni, hanem alkotó és továbbfejlesztő művelője is lenni saját örökölt nyelvének és kultúrájának, s egyidejűleg a lehető legmagasabb szinten magába fogadni az alkalom és a körülmények folytán tágabb térben és dinamikusabban érvényesülő kultúrákat.

Dávid András mindmáig ezt az integrált, szerves egészet alkotó kultúraeszményt, ennek a hitét vallotta magáénak. Tartozunk azonban az igazságnak azzal is, hogy megállapítjuk: közéleti szereplésének nagyobb felében számos felelős funkcióját olyan társadalmi és politikai körülmények között látta el, amelyekben a mindenkori hatalom deklarálta ugyan az együtt élő népek kultúrájának fent leírt eszméjét, annak megvalósítására azonban már kevesebb gondot fordított. Anyagi feltételek, alkalmas szakemberállomány, de nyilván az eltökélt szándék is hiányzott a meghirdetett elvek valóra váltásához. Emiatt aztán az ilyen feladat exponense a meghagyások ellenében saját legjobb tudása és belátása szerint volt kénytelen érvényt szerezni az említett elvi álláspontoknak, sokszor súlyos idegpróbák, megterhelések és feszültségek árán. Bízvást mondhatjuk tehát, hogy ha Vajdaság szellemi és kulturális életének iránymutató köreiből, azok magatartásában és tetteiben minden szinten és közegben legalább megközelítőleg is az övéhez hasonló fokon és őszinteséggel jutott volna kifejezésre az óhaj az itt élők emberi és nemzeti értékeinek, nyelvének és kultúrájának kölcsönös megismerésére és megbecsülésére, úgy tartományunk autonóm, belső képződményű, endogén szellemisége és eszmei kompaktsága már régen nem lenne zugpolitikusok vadászterülete, kétes szándékú alkotmányjogászok meddő vitáinak a tárgya és büvészmutatványainak gyakorlótere, hanem lenne gondozott, sokoldalúan kimunkált és egységes európai kultúrtáj, földrészünk fejlett anyagi és szellemi régióinak párdarabja, Janus Pannonius megvalósult álma, minden itt élő nép szellemi otthona. Legyen ennek valóra váltása Dávid András fáradhatatlan törekvéseinek legnagyobb dicsérete is.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

SZABADKA IRODALMI KÉPE

Lovas Ildikó: *A másik történet*. Subotičke novine, Szabadka, 1995

Már első novelláskötetében, a *Kalamáris*ban (1994) kirajzolódtak Lovas Ildikó novelisztikájának karakterjegyei. Közöttük talán lehangsúlyosabban a „városjárásnak” az az írói gesztusa, melynek során az irodalomba emelés szándékával szemléli, veszi lajstromba és jeleníti meg szülővárosának képeit. *A másik történet* ugyanakkor a *Kalamáris* egyéb jellegzetességeit is továbbviszi, illetve kiteljesíti. Ilyen áttemelt és kiteljesedő sajátossága a Lovas-prózának az a megvilágításmód is, mely a múlt örökségét – köztük művelődés-történeti emlékeket – a jelen produkálta leromlott léthelyzet, a „mintha-lét” (miként az a *Kalamáris A vihar* című novellájában megnevezést nyer) perspektívájából teszi láthatóvá előttünk, rendkívülivé növelve ezáltal anyagi-erkölcsi értéküket. További teremtmélve e szövegeknek az a módszer, amellyel az író kiszélesíti, felnagyítja, szimbolikussá (olykor látomásszerűvé) teszi a szabadkai épületekhez, utcákhoz, terekhez, más helyekhez (fő-mozi, kocsolyapálya, Rudics utca, Gombkötő utca, zsinagóga és mindenekelőtt: a városháza) fűződő sors-történeteket (közöttük írók, festők, építészek, jelentős személyek élettörténetét). De mindenképpen a Lovas-próza meghatározó vonásai között kell megemlítenünk a feminin életelv (szereplői, nők és férfiak egyaránt ezen életelv szerint gondolkodnak és cselekszenek: Ezra bar Tholmaj vagy Komor Jakab a *Kalamáris*ból, Kedves Jenő, Krámer úr, Száraz Pista és a többiek *A másik történet*ből) és a lírai szemléletmód átható jelenléte írásaiban.

Ezeknek a specifikumoknak az ismeretében a második Lovas-kötet elolvasását követően feltehetjük összegező érvényű kérdéseinket: Milyen ez a Szabadka? Milyenné alakul az író teremtette szövegvilágokban? Milyen Szabadka irodalmi képe?

A *Krámer kabátja* című kötetnyitó novella – helyének megfelelően – hangulati felvezető, meghatározó és eligazító jellegű (időbeli utalásokat is magában rejtő) szöveg. Két részből áll. Első bekezdése esszé a városról, amelynek (egyik) determináló jellegzetességét „fája”, az ostorfa képezi. A fa a városkép meghatározó eleme, ugyanakkor a városlakók lelkialkatát is befolyásoló tényező, kezdve attól, hogy a – tévesen gelegonyának nevezett természet amulettként tisztelik, s megbecsülésük következményeként – a gelegonyákat el nem taposandó –, s mert itt folyton „más világ” (kicsinyesebb, ridegebb, ellenségesebb) köszönt be, lehajtott fővel járnak, egészen addig, hogy öregedésük is a fa leveleihez hasonlóan, átmenet nélkül megy végbe. Vannak, akik ezért (is) menekülnek. Vannak, akik ezért (is) maradnak. A menekülők „érezni akarják az életet, (. . .) színekben látni

a közeledő elmúlást”. Ők az élethabzsolók. Akik maradnak, „észe sem véve az idő múlását, csak öregek lesznek”. Ők mértéktartók és anekdotahallgatók. Mert aki átmenet nélkül öregszik, „nem látott és érzett gyönyörökről hallgat történeteket”. Mindezzel összefüggésben bontakozik ki a szöveg második része, a novella: Krámer úr elveszett kabátjának története (ami itthon maradásunk története is). Ugyanolyan különös kabátról van itt szó, mint amilyen különleges kabátok és köpönyegek voltak és remélhetőleg lesznek („teremnek”) is az irodalomban. Az sem ismeretlen dolog, hogy amint Krámer úrnak ellopják a kabátját, bátorsága, tettekéssége és önbecsülése is odavan. Pedig nagy szüksége lenne ezekre a tulajdonságokra, hiszen megint „fagyos idők” következnek, ismét „megkocogtatták az ablakot, és sietve, a mássalhangzókat sistereggetve mondták a hírt, hogy fegyverszünetet kértek, ez a biztos véget jelenti, ha nem a halált, csomagolni kell és felmenni . . .” Krámer úr azonban nem menekülhet, mert ellopták a kabátját, s mert mértéktartó és anekdotahallgató. Az írói-elbeszélői konzekvencia keserűen ironikus: „Pedig mi maradt meg neki ebből a városból, ha nem az ostorfák, és az azon ülő szél, amelynek szintűgy hálás lehet hideg leheletéért, hiszen olyankor a kabátjának örülhet. És ennyi az élet, gondolta, miközben gondosan kerülni kezdte a gelegonyákat . . . Ebben a városban van ehhez néhány ostorfa.” Krámer úr kabátjának története a *Kalamáris A vihar* című novelláját idézi fel bennünk, amelyben úgy érkezik el a leendő „szomorú időszak” híre a városba, hogy miután a háború óta először elmarad a bunyevác istentisztelet, váratlanul sötét fellegek ülnek az ostorfákra, amelyek úgy hatnak, „akárhá fekete ruhába bújt bunyevác vénasszonyok nyargalászták volna körbe a város felett elterülő apró eget”. S mindez egy korábbi fagyos diktatúra emlékét idézi fel az egre (és a jövő felé) ijedten tekingető városlakóknak.

A kötetzáró novella *Az üveggolyó is homokból van* (hiszen a *Seol* című szöveg – Tolnai Ottó azonos című recenziója előtt – jelentős és vallomásjellegével az egész kötetet meghatározó írás, de nem novella), amely ugyancsak a városról, a szabadkaiság élményéről ad tanúbizonytságot. Az „örök szabadkaiság” élményét a már említett ostorfák mellett a város alapja, a homok („ . . . az építkezés kezdetén a polgármester azt találta mondani, hogy homokon, de nem homokból fog felépülni a Városháza . . .”) alakítja. A homokkal való szüntelen viaskodásuk eredményeként a szabadkaiak megismerik nemcsak a természettel való együttélés szabályait, de a kitartás, a munka, a teremtés jelentette kiváltságot, szabadságot is. Épp ezért másként, szabadabban gondolkodnak, viselkedés-módjuk csak általuk létrehozott szabályokhoz mérhető. Ez teszi lehetővé számukra, hogy városukba a legjobb alkotókat invitálják, akik maradandó nyomot hagynak annak épületein, utcáin, más helyein, a szellemi értékek világában is. De a viselkedés- és gondolkodásmód e helyi érvényűsége az okozója annak is, hogy „együtt éltek, alkottak a dilettánsok és lángelekűek”, s csak azok számíthatnak maradéktalan elismerésre, akik elfogadták e szabályokat. „Az viszont már a renegátság negatív kistülsége volt, hogy a város lakói nem tudták méltón eltartani azokat, akik lelkük homokjából várat építettek, szemeiket gyönyörködtették: haltátlanok és feledékenyek voltak, könnyen kiestek emlékezetükből a kőbevézésre érdemes nevek.” Róluk, a lángelekűekről szólnak Lovas Ildikó novellái. A *Kalamárisban* kezdődő vonulásuk (Löbl Sára *A haj* című novellában Pacsirtával sétálgat Szabadka utcáin és az ifjú Kosztolányi Dezsővel hólabdázik; Gruber Emma – Lovas kedvenc alteregohőse – a *Tavaszi ködökben* Halina Bellának tart előadást a Kosztolányik lelkéről; Az *Egy épület történetében* pedig Komor Jakab tart szemlét a városban. – És még sorolhatnánk e különös sorstörténeteket). *A másik történetben* folytatódik, sőt újabb „lángelekűek”, újabb „élethabzsolók” csatlakoznak hozzájuk. Meg-

nevezhetnénk őket. Nemcsak azt fedhetnék fel, kit rejt Komor Jakab neve, vagy pedig *A másik történetben* ki kicsoda, azaz kiről szól *A gyógyszerész barátja* című novella, ki az az utazó, aki elhagyva a várost, „magával viszi a villamost” (*Egy világotutazó*), s ki az az ember, aki Zombori úti sarokszobájában a „kín és a szerelem misztériumát” igyekszik megfejteni (*Egy megtalált történet*), de a novellákban utalások szubjektumaként jelen levőket, a megszólítottakat is. Ezt azonban szükségtelen megtennünk, annál is inkább, hiszen a fiktív alakok története éppannyira fontos, lényeges tartalmakat közvetít számunkra, mint a közismert személyiségeké: Csáth Géza és Kedves Jenő szinte ugyanazon „vegkyonyhában” ténykedik.

Lovas Ildikó novellahősei különtségük, másságuk, a legkülönbözőbb szenvedélyek rabjai. Ez végzetes, de mindenképpen determináló hatású az életükben. Kedves Jenő, *A gyógyszerészegéd* című novella főhőse a valóságban is mérgekkel pepecsel, de a lelkében is halmozódik a keserűség. „Feszültsége akkora volt testének és lelkének, hogy csendesebb napokon összekocantak tőle az üvegcsék a polcon” – mondja el nagyon érzékletesen a mesélő. Kedves Jenővel tulajdonképpen már akkor „kitol” a sors, amikor olyan családnévvel ruhazza fel, amely a kellem és beleérzés nélküli, a lelketlen levelek kötelező megszólítási formája is. Ezért történhetett meg vele, hogy szinte valamennyi férjes asszonynak írt az utóbbi öt évben, de egy levélre sem válaszolt: egy kisvárosi Rezeda, Rezedás vágyakkal, nők nélkül. Aztán az egyetlen Édes megszólítású levélről is kiderül, hogy a kisasszony (az „ő angyala”) csupán összekeverte a becéző értelmű vezetékneveket. S ettől a felismeréstől kezdve Kedves Jenő igazi „méregkeverő”. A legnagyobb lelki nyugalommal nyújt át téves port a lánynak, s közben arra gondol, „milyen könnyű nem jó helyre, polcra nyúlni”. Utolsó gondolatai sem kevésbé ironikusak: „... nem is utolsó dolog jó gyógyszerészegédnek lenni, mert lám, mindez véletlenül is megtörténhetett volna”.

Kedves Jenő *A gyógyszerész barátja* című novella hőse követi e kisvárosi „vesszőfutásban”, ahol a „gonosz parasztok” zavarják meg földközeli vágyaikkal az álmodozókat, s ahol megtörténhetett, hogy a vidék egyik legjobb festője, aki „magára vette a föld súlyát”, így Atlasz volt, „huszonnégy éven át kallódott . . . szennyes ingben és szakadt cipőben . . . pálinkáért festette remek képeit”. *A gyógyszerész barátja* című novella a tehetségében eléggő művész portréját formázza meg előttünk. És tovább sorjáznak az „önpusztításra predesztináltak” sorstörténetei e könyvben: a *Preferánsz* festője, akinek végzete visszajára fordított szenvedélytörténet (a szenvedély elfojtásának tragikum), vagy az *Egy megtalált történetnek* a „lét esszenciájáról” elmélkedő, az életben és a szerelemben is teljességre törő (így a mértéktartást is elvető) hőse, akinek szinte a hangját is megidézi – naplóbeli gondolatait, mondatait vegyítve saját szövegébe – a mesélő.

Az *Egy világotutazó* és az *Egy igazi világotutazó* című novellák a már idézett bevezető esszében utazóként, élethabzsolóként, a szék utcák unalma elől menekülőként bemutatott szabadkaiak történetei, az íróé, akinek úgy kerül válságba az élete, hogy egy nap – a hírtelen hétköznapivá, valósággá lett történelem alakulása következtében – „másik országban” ébred, s a világotutazó vadászé, aki utazásait és a vadászat élményét akár művészetként is megélhette, s aki Port Saidban úgy lőtte magát mellbe, hogy a kisvárosra gondolt – gondolhatott.

És még két szenvedélytörténet: Bokor Andrásé (*Színházi történet*), aki egy kisvárosi, színházi Don Quijote; fejében végérvényesen összekeveredik a színház világa a valósággal. Vaskos tanulmányt ír arról, hogy a „népszínmű létjogosultsága a női szerepek által

biztosított” (művét fennhangon felolvassa a vonatra várakozóknak), lakását színpadi kellékekkel zsúfolja tele, és reménytelenül szerelmes (volt) Blaha Lujzába.

Különös rejtély övezi Száraz Pista (*Az ünnep*) virágvasárnapi kerékpártúráit. Ugyanis minden év virágvasárnapján bekarikázik a közeli városba, és senki sem tudhatja, hogy ott mit csinál. Csak egy évtized múltán derül ki, amikor (ennyi kihagyás után) ismét (igaz, most csak busszal) bemegey a városba, hogy a villamosokról vegyen könyvet az unokájának. Mert hosszú éveken keresztül ezért karikázott be évente egyszer Palicsról Szabadkára: hogy egész nap villamosozzon.

A két írás, a *Színházi történet* és *Az ünnep* nem annyira jelentéstartalmuk, mint inkább amiatt említésre érdemesek, hogy bennük a hagyományos novellaforma tökéletesedik az író keze alatt.

A *Szevasztopol* és a *Porkirályok* történetek „az örökös félelemről, üldözöttségről és az azzal szembeni magatartásról”. Fuchs Arahám és Éli(ás) története ugyanakkor szenvedélytörténet is, hiszen a faji diszkrimináció (minek ők áldozatai) alapja is az, negatív szenvedély, másrészt maguk az „áldozatok” is valamilyen formában rabjai egy-egy érzelmenek, vágnak, elhatározásnak. Fuchs Ábrahám saját sorstársaival kerül szembe, megengedi magának a „kiátkozás luxusát”, de épp ennek köszönhetően, hogy nem vállalja az általuk helyesnek tartott viselkedésformát, menekül meg a deportálástól. Éliás pedig feljeleníti a háborút követő hangos-harcos hatalomnál valamikori barátját, mert úgy véli, az nem segített rajta üldöztetésének idején. Csak később jön rá, hogy azok is „féltek, mert emberek voltak, nem ellenállók, hősök, fenegyerek”. Úgyhogy rezignáltan állapítja meg: „Porkirály voltam az új, az igazságos, harcos-hangos világban. Akit az első útjába akadó történet, amelynek valóságalapját, igazságát – ha akarod – bizonyítani kellene, elsöpör.”

Már első kötetének is voltak lírai „felhangjai”. Második kötetében ez a törekvése és beállítottsága erőteljesen jelen van. Ilyen szempontok alakították *Csak ez a hó* című írását, amelyben gyermeke születésének történetét mondja el, s közben nagy szellemi távolságokat jár be, hiszen az életet megtartó feminin életelvet állítja szembe környezetének agresszivitásával, s közben elméletet formáz otthon maradásunkról.

Központi helyet foglal el a tizennyolc szöveget tartalmazó kötetben a *Szabadkáról* című, amely három részből áll, három műfajból teremt egységet: hitvallás, esszé és novella. Hitvallásértékű mondatait kár lenne átmesélni, álljanak inkább itt szó szerint: „... írtam néhány szöveget, ami úgy tud Szabadkára vonatkozni, hogy közben (tárgya okán) átöleli a világot, és úgy vonatkozik a jelenre, hogy közben nem eshet (időbeni távolságának köszönhetően) abba a csapdába, aminek ellentéte úgy fogalmazódott meg, hogy politikai nézetekre nincs okvetlenül szüksége az embernek”.

A *Seol* című jegyzet a kötetzáró novellát követően az érzelmi-hangulati lezárás szerepét tölti be a kötetben. Annak nyomatékossítása, hogy a leírt és az olvasó által elolvasott szövegek középpontjában mindenkori közös érzelmünk, a félelem áll, mely nagyon is nyomatékos, és okkal magyarázható a pokol tornácán, ahol élünk.

A szöveget formáló író e második kötetében meglehetősen gyakran beleszól, beleír, önreflexió tartalmakat vegyít elbeszélésmenetébe. Ez csak akkor nem izgalmas jelensége prózájának, amikor hangja a nagyképűség felé lendül ki, amikor „lenéz” olvasójára. S olvasóként nem tudunk közvetlenül reagálni.

GYIMESI ÉS MOLDVAI NÉPI IMÁDSÁGOK

Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél*. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995

A vallási néprajz kutatásában újabb jelentős könyv látott napvilágot, ezúttal Csíkszeredán, amely a magyar nyelvterület legkeletibb peremén, a Gyimesben és Moldvában gyűjtött archaikus népi imádságokat adja közre. Tánczos Vilmos erdélyi folklorista a népi vallásosság elkötelezett kutatója. Ő járta be a kötet alcímében jelzett két néprajzi tájegységet, melyek etnográfiai vizsgálata napjainkban igazán nem mondható elhanyagoltnak. Azonban Tánczos egy „terra incognita spiritualia” talaján haladt keletre, hogy a nagyon is archaikus, sok nyelvi ősiséget őrző moldvai magyarok és gyimesi csángók vallási hagyományában lelje meg az Erdélyi Zsuzsanna által az 1970-es években Magyarországon (is) megtalált és azonosított népköltészeti műfajt, melynek léte immár mifelénk, a Vajdaságban is többszöri bizonyítást nyert. Az Erdélyben élő néprajzkutató könyve most az első romániai magyar összefoglalás az archaikus népi imádságok ottani előfordulásairól és sajátos jellemvonásairól. Tánczos előtt a fiatalon elhunyt Salamon Anikó 1987-ben megjelent posztumusz könyve hozott néhány példát a gyimesiek szövegeiből (*Gyimesi csángó mondák, riólvasások, imák*).

Ismertetőmet hadd kezdjem a könyv végén található két, a szerző által néprajzi esszének nevezett, személyes hangú tudósítás bemutatásával, hiszen a gyűjtőnek mindenkori feladata „az ezerarcú, sokszínű élet, az érzékelhető jelenség mögé húzódott titok” nyomába is eredni. Mert e titok az őrzője annak, amit a néprajzkutató keres, és ha szerencséje van, meg is talál.

Geográfiailag is egzotikus világot tár elénk Tánczos, amikor a gyimesi hegyek patakjainak szűk völgyeiben rejtőzködő három csángó község: Felsőlok, Középlök és Gyimesbükk húszezernyi lakosságát hozza elérhető közelségbe. Például a patak mentén bandukoló gyűjtő útjába akadó szegény, ám dacos özvegyeket, akik szigorú eltökéltséggel viselik, ami rájuk kiméretett, s őrzik őseiktől reájuk maradt jussukként „a megfeszített Krisztus kálváriáját elpanaszoló sajátos ritmusú, ódon zamatú szöveget”, s mondják, az útszélre állva, „jellegzetes gyimesi ejtéssel, itt-ott megrövidült magánhangzókkal”. S itt is a nagyszülő–unoka viszony a mentés záloga, a kicsinyek a népköltészeti hagyomány tovább élésének letéteményesei. Miközben az öregekből mégiscsak kibugyan a sorscsapásoktól a lélekbe szorult zokszó, hiszen szegény beteg öregasszony neveli unokáit, a másik meg már négy gyermekét temette el, a harmadiknak pedig kivándorolt a családja, amibe az ura belehalt, s ő „azóta egyet sírok” – mondja, zokogja, mert „itthon olyan csendes minden, mint a halál . . .” És amíg Tánczos Vilmos csíki tájleírásában a Vajdaságba is elkerült csíkminszenti születésű jeles magyar festő, Nagy István képei nyílnak ki előttem, válnak érzékletes valósággá, addig az elvándorló gyermekeiért folyton sírdogáló özvegyasszony képe a mi bácskai vagy még inkább bánáti öregeink magukba roskadó magányát vetíti elem erőteljesen, a mi jelen valóságunkból. Istenem, hát nemcsak imádságaink közösek, de sorsunk is, az elcsángálásban! De ők még gyónással, szentelt vízzel, szentelt gyertya füstjével, barkával visszariaszítják a Gonoszt, hogy a családtagot öngyilkos szándékától eltántorítsák. Tudós könyveink jelzik, hogy ehhez mi már nem értünk, sorsára hagyjuk a szükségében, gondolataiban elesettet.

Rezignáltan veszi tudomásul Táncczos Vilmos is: „egyre-másra alulmaradok az idővel folytatott versenyfutásban”, és felidézi haldokló adatközlőinek utolsó hitsóhaját, melyet jó helyen tudva, talán nyugodtabban lépték át azt a rettenetesnek tűnő küszöböt. Most a kupuszinai Buják Sinkó Boris néni jut eszembe, aki erős szélütéstől fél lábbal már a sírban, alig mozgó ajkakkal és elhaló hangon rebegte el a szemverés elleni szöveget, s még meg is ismételte, mert már nem tudtam jól érteni, hallani, amit mondott.

Mi végre dolgozik a néprajzkutató? – ilyenre is egyszerűsíthetném Táncczos Vilmos munkája értelmét kereső vívódását, hiszen ahogy vallja „az ilyen kultúra nem megélt életvalóság, hanem többé-kevésbé passzív tudás. Mégis, nincs más járható út: a népi kultúra természetes éltető közege, a közösségi létforma megszűnőben van még az ilyen elzárt, archaikus rezervációnak számító helyeken is, mint a Gyimesek, tehát csak az értékek intézményes úton történő átmentésének, megőrzésének lehetősége marad”. Igen ám, de hol vannak ezek az intézmények, kedves Táncczos Vilmos, akár nálatok, akár nálunk, akár másutt a világban?

Szerzőnknek a Kárpátokon túli moldvai gyűjtőútjain szerzett benyomásai egy más társadalmi rendről vallanak, ahol még tetten érhetők, látva láthatók a középkori életforma megkövesedett sajátosságai, valamint az ottani magyar nyelv romlott állapota és ősi elemei. Az itt élő magyar katolikusok évszázadok óta magukénak tudják a csíksomlyói Máriát, el is jönnek hozzá minden pünkösdkor. Búcsújáró népénekeik forrásvidéke a Kájoni-féle *Cantionale Catholicum*, pedig sem anyanyelvű iskolájuk, sem anyanyelvű papjaik nincsenek. S Táncczos megállapítja: „e népénekeknel korábbi keltezésű archaikus népi imák moldvai változatai is egy tőről sarjadtak a Kárpát-medencén belül fellelhető népi imádságokkal”. Közös sorsunk közös termékeiről van szó, Szlavóniától a Száraz-Szeret partjáig, „mely állítólag a magyar foglalás határa volt”.

A moldvai imamondók hitét, az ima tartalmának megértését és átélését másutt ily formában és ekkora intenzitással nem tapasztalta a gyűjtő, s az *elmélyülés* valódiságát szinte olyannak érezte közöttük, amilyen „a középkor legfőbb jellemzője” lehetett.

A kötetben közölt ráolvasásoknak (erős idő, betegség, igézés, rontás, boszorkányok ellen) analógiás mágia és szómágia az alapja, s hozzájuk keresztény elemek is járulhatnak. A szöveg mondásakor szentelményeket is használnak, s a segítő vagy győzedelmes szentek neve sem hiányzik a fohászokból (Remete Szent Antal, Keresztelő Szent János), így erősítve meg a szöveg erejének hitelességét. Míg az egészségvarázsló szövegekben megjelenik a megszemélyesített Újhold is.

A könyvben és a bejárt vidékeken igen gyakori az apotropeikus célzatú *Én lefekszem én ágyamba* kezdetű imaszöveg, amely gyakran más imákkal imafüzéert alkot(hat). (Ennek elemeiről, motívumairól lásd Silling I.: *Egy archaikus népi imádság motívumainak jelképrendszere*. 1. közlés: *Híd*, 1991. 5. sz.) Táncczos idézi egyes imák középkori breviáriumi himnuszokkal való rokonságát, jelezve az archaikus népi imádságok vallásos irodalommal és a középkori közköltészettel való rokonságát, illetve eredetét.

Az imamondás általi mágiikus védettséget jelentő jegyek, motívumok a vajdaságiakéhoz hasonlóan sorjáznak a gyimesi imákban is.

Sokat foglalkozik a gyűjtő az imádságokban megjelenő középkori fényjelekkel, a szent fényszimbolikával: a piros hajnal, az égi madár; míg a mifelénk leginkább elterjedt *megszólaló kakas* motívum ott ismeretlen, és csupán egyetlen moldvai variánsban jelenik meg.

A szövegek hármass szerkezeti tagolódását Tánzos is értelmezi; éppúgy a középső rész gyakori golgotás képeit; a Grál-motívumot; a záradékokat. A látomáslíra reminiscenciái szintűgy megjelennek a kötet szövegeiben.

Az imádságokban megjelenő szentek: Szent Lukács evangélista, Szent Borbár (Borbála), Páduai Szent Antal, Szent János, Szent István.

Tánzos Vilmos könyvében közöl még kanonizált imádságokból is álló imafüzéreket, vallásos népénekeket, énekelt imádságokat is.

A kötetet gazdag irodalomjegyzék zárja. A fényképes illusztrációkat Ádám Gyula készítette.

SILLING István

A NÉPRAJZKUTATÓ LEVÉLTÁRI BÚVÁRKODÁSA

Silling István: *Örökségünk nyomában*. Levéltári jegyzetek a Bácskából. JMMT, Újvidék–Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1995

Jóllehet szerzőnket jobbára néprajzkutatóként, népi vallásosságunk jó ismerőjeként tartjuk számon, *Örökségünk nyomában* című kötetében szorgos, sikeres levéltárosként mutatkozik be, aki Bácska művelődéstörténetének több értékes mozaikkockáját csillogatja meg az olvasó előtt. Mint könyve előszavában vallja, mindenekelőtt abból a megfontolásból, hogy bizonyítsa: Bácska nem „csak jól termő, zsros földek világa, ahol disznóízűszagúak az esték, és ahol a nagy vigadalmak után ócska helyi vinkótól részegednek le az emberek”, hanem egy gazdag múltú szellemi térség, amelynek kincseit érdemes feltárni, közölni, ismertetni. Talán éppen ez a kutási vágy, a felfedezés esélye, no meg „az örökös bizonyítás kényszere” voltak Silling István fő mozgatórugói. Zombori levéltárosként szinte ideális körülményei voltak (lehetett), hiszen karnyújtásnyira álltak tőle a gazdag bácskai művelődéstörténeti anyagot (is) rejtegető levéltári állagok, s ennek a kihívásnak szerzőnk nem tudott ellenállni. Saját bevallása szerint a kutató kíváncsiságával állt hozzá a munkához, kézbe véve a zombori levéltár „egyik legjelentősebb fondját”, a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat művelődéstörténeti anyagban bővelkedő dokumentációját. Szerzőnk ebből a gazdag anyagból válogathatott kedvére, s frásai is bizonyítják, hogy érdeklődése (válogatása) sokrétű volt, az olvasók számára is olvasmányos. Hiszen Silling István nemcsak az irodalomban, hanem a sajtó, a könyvkiadás, a festészet, a szobrászat, sőt a régészet területére is elkalandozik.

Elsőként a bácskai múltkutatók egy igen jelentős kútfőjének, Iványi István *Helynévtárának* (1889), „a már megszűnt és a még létező bácskai községek lexikonának” kiadástörténetét térképezi fel eredeti levelek alapján. Ezt követi a temesvári Ormós-gyűjtemény bemutatása, amelyben többek között „195 Bács-Bodrog vármegyei monographia” található. Ezeket a helytörténeti munkákat, amelyeket a községek készítettek el 1859–60-ban, az akkori Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság megbízásából, Temesvárott kéziratban maradtak fenn az Ormós-gyűjteményben. Amikor az 1890-es években hozzáfogtak Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiájának megírásához (szerkesztő: Dudás Gyula, Zombor, 1896), fontos forrásműként ezt a gazdag anyagot is fel szerették volna használni. Ennek kapcsán fordult Grosschmidt Gábor, Bács-Bodrog vármegye Törté-

nelmi Társulatának titkára a Temesvárott székelő Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulathoz segítségért. Iványiék a századelőn vissza is akarták szerezni ezeket az értékes kútfőket, de sikertelenül. A jelentős bácskai levéltári anyag mégis Temesvárott maradt.

Szerzőnk levéltári búvárkodása során kikutatta az első bácskai néprajzi kalauz (Bellosics Bálint: *Útmutató Néprajzi Tárgyak Gyűjtésére*. Zombor, 1907) kiadástarténetét is. E fontos néprajzi kötet Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának kiadásában jelent meg, s megjelenésének történetével együtt Silling István fényt derít Gubitza Kálmán és Bellosics Bálint barátságára is. Dudás Ödön fennmaradt levelezése nyomán adalékokat szolgáltat a *Bács-Bodrogh* című évnegyedes folyóirat történetéhez, majd a következő fejezetben az 1918 előtti zombori sajtó történetét egészíti ki, amely 1865-ben az első zombori újság, az *Ipar* megjelenítésével kezdődött.

A továbbiakban (fennmaradt levelei nyomán) Silling István feltérképezi Rónay István-nak, a prigrévíca–szentiváni papköltőnek közéleti szereplését, megrajzolja Szarvas Gábor és Than Mór portréját, számba veszi Kiss György szobrászművész zombori és apatini alkotásait, közli Tömörkény István Zomborban fennmaradt leveleit, egy Szinnyi József-lel nyomán beszámol Koch József kiskéri közíróról, végül pedig kötetét egy elfelejtett bácskai várról (a Kolut melletti egykori Békavárról) szóló írásával zárja.

Kötetének műfaját Silling István egyszerűen „levéltári jegyzeteknek” nevezi, talán ezzel is jelezve, hogy esetében nem is annyira a műfaji behatárolás, a külső forma a lényeges, hanem a levéltári búvárkodás során feltárt gazdag tartalom, amelyet kötetlenül, olvasmányosan tár az olvasó elé. Saját bevallása szerint műve megmutatja, hogy „mennyire érdemes a levéltári kalandozás szakmabelieknek és érdeklődőknek egyaránt”. Remélni szeretnénk, hogy Silling Istvánnak e kötete nem csupán alkalomszerű kiruccanás volt a régi okmányok tárházába, hanem, hogy a jövőben is időnként „örökségünk nyomába” ered majd, s levéltárosi tapasztalatainak köszönhetően még sok érdekes bácskai művelődéstörténeti tárgyú dokumentumról rázza le a port. Hiszen éppen jelen kötetének anyagával is azt bizonyítja, hogy e feltáró munkával nem szabad felhagyni.

NÉMETH Ferenc

S Z Í N H Á Z

UTAZÁS AZ ÉJSZAKÁBA

Miről ismerszik meg a részeg ember?

Arról, hogy dülöngél, akadozik a nyelve, összevissza beszél és összevissza gesztikulál. Erőlködik, hogy ne árulja el részegségét, s közben szüntelenül ezt teszi.

S milyen a részeg ember a színpadon?

Szakasztott olyan, mint az életben, mondanánk, és igazunk lenne, csakhogy . . . Igen, csakhogy – mégsem. Mégsem egészen. Dülöngélhet, akadozhat a nyelve, bár nem kötelező, hogy beszéde és gesztusainak összevisszasága szakasztott olyan legyen, mint az utcán látható részegeké. A színpadon a részeg embernek a lelke (legyen) részeg. Nem elég a részegséget külsőleg eljátszani, belülről kell érzékeltetni, annak alapján, amit tudunk – mi és a színész – róla. Az utcán a részeg embernek csak a részegségét látjuk,

a színházban azt is tudjuk, miért részeg. Annak csak jellegzetes gesztusai vannak, ennek – számunkra – élettörténete is van. Sőt, sorsa, öröme, bánata, tragédiája van, ami fontosabb, mint a gesztusok, a dülöngélés, az akadozó beszéd.

Mindez közhely, mondhatná bárki, s igaza lenne, csak hogy a színházban gyakran annak vagyunk szemtanúi, hogy a „részeg” színész nem a lélek részegségét fejezi ki, csupán a részegség külső jegyeit igyekszik élethűen eljátszani.

Hogy közhely jellege ellenére is szóvá kell tenni a hamis színpadi részegség kérdését, annak legközvetlenebb oka az Újvidéki Színház O'Neill-bemutatója, pontosabban ennek a dráma negyedik felvonásából kivonatolt zárórésze, melyből kiderül, hogy mindannyiuk élete visszafordíthatatlanul és helyrehozhatatlanul tönkrement.

Az alig egyórányra zsugorított (zanzásított!) előadás utolsó tíz–tizenöt perce tartalmazza legszenvedetűnőbbben azokat a hibákat, melyek az előadást általában jellemzik, s melyek alapján hamisságról, hitelnélküliségről beszélhetünk. Arról, aminek következménye az a kimondhatatlan és megengedhetetlen unalom, amely már az előadás felénél hatalmába keríti az embert. Ettől sújtva fel-felmerül a kérdés: kinek, minek, miért kell ez most itt? Megbízható válaszunk, sajnos, a kérdésre nincs. Az, amit a rendező (Milan Belegišanin) nyilatkozott, miszerint az *Utazás az éjszakába* könnyen kapcsolatba hozható az utóbbi évek mindennapjaival, melyekben nem a „morfium és az alkohol jelenti a káros szenvedélyt”, mint a drámában, hanem a „politika és a háború” – nem áll; a két igazság, a darabbeli és napjainké ugyanis valóban cáfolhatatlanok, de gyökereik mások, s ezért nem hozhatók közös nevezőre. Kivált nem azon az alapon, hogy a Tyron család tragédiáját és a mai jugoszláv családok tragédiáját egyaránt a szülőföldtől való elszakadás kényszere okozta, okozza. Az utóbbi esetben ez igaz is, bár az elköltözés csak következmény, Tyronék esetében viszont már kevésbé meghatározó, jóllehet csik róla szó a darabban (nem bizonyos, hogy az előadásban is hallunk róla), merthogy az *Utazás az éjszakába* egészen másról szól, alapfokon másról: az önpusztításról. A fel-felhangzó ködkürt felidézheti az elszakadás, a távozás emlékét, de inkább arra a bizonytalanságra utal, amely a család alkoholista, narkomán és gyógyíthatatlan betegségben szenvedő tagjai előtt áll, a semmibe való utazásra kell gondolni.

Ha a hajánál fogva előranciaigált rendezői aktualitásigény elhibázott is, az O'Neill-mű színretűzését igazolhatja a szereposztás lehetősége. Ezúttal, sajnos, ez nem szolgálhat magyarázatul a dráma műsorba iktatására.

A kegyetlen valóság: az Újvidéki Színházban erre a drámára sincs megfelelő szereposztás.

Az anyát játszó N. Kiss Júlia szavai, mondatai üresen konganak, akkor is, mikor közvetlen, mindennapi, s akkor is, amikor a kábítószer hatására emlékeibe réved. Szaval. Mesterkél: hallom a szöveget, de nem érzem mögötte az embert, a sorsot, a történetet. Mindez nincs, csak mondatok vannak, meg szavak, amelyek máséi, nem a nőé, kit férje zsugorisága és saját gyengesége a méreg rabjává tett, s ki megpróbálja ezt eltitkolni, becsapni önmagát és környezetét. Ebben a formában ez a színésznőnek nem sikerül(het).

Páthy Mátyásnak olykor még el is hinnénk, hogy önző, zsugori, s ezért családja tragédiáját okozta, de az eszünkbe sem jut(hat), hogy Tyron egy nagy tehetségű színész, aki önmagát is tönkretette. S nem is csupán azért, mert a szövegghúzások miatt erről nem értesülünk kellő nyomatékkal, sokkal inkább azért, mert Páthy nem kellő formátumos színész. Tyronja nem elvetélt, tehetségével rosszul sáfárkodó nagy Shakespeare-színész, hanem vidéki epizodista, aki ugyancsak szánni való teremtés, sőt tragikus is, de

akinek – kisember lévén – tragédiája sem lehet olyan megrázó, mint a tehetségét aprópénzre váltó, elfecsérlő nagy színészé.

A két Tyron fiú Szilágyi Nándor (Jamie) és Giricz Attila (Edmund). Mindketten, N. Kiss Júliához és Pásthly Mátyáshoz hasonlóan, megelégszenek az alakformálás külsőségeivel. Giricz olyan ugyan, mintha befelé fordulna, de belülről nem hoz, nem mutat semmit sem, ami tragédiáját mélyítené. Csak maszkja idézi a belső lázban égő tüdőbajos fiatalembert, de azt a „lázat”, amely bennünket is megperzselne, nem érezzük. Szilágyi a részeges fiút játssza. Úgy, ahogy a bevezetőben említettem: akadozó nyelvel, dülöngélve, de részegségét nem hitelesíti belülről. Utcai részeg, s nem színházi. Ebben egyenrangú társa „apja” és „fivére”, s ezért érdektelen a katasztrófát megelőző családi jelenet, amelyben annak kell(ene) kiderülni, hogy mindannyiuk élete végérvényesen és helyrehozhatatlanul tönkrement: az apa és Jamie javíthatatlan alkoholistává züllik, az anya visszatér a kábítószerhez, a kisebbik fiú pedig gyógyíthatatlan tüdőbajt kap. Éppen ezért meglepő, és bevallom, számomra érthetetlen a rendezői záróötlet, hogy az anya felveszi menyasszonyi ruháját, karonfogja férjét, s miközben az uszályt vivő fiúk kíséretében megindulnak kifelé a színről (és az életből?) a menyasszonyi csokrot pedig maga mögé dobja az uszályba. Mi ez? Halotti nász, amely a beletörődést példázza, vagy éppen ellenkezőleg, szilaj csakazértis? A darab az előbbi igazolható, az előadás mesterkéltége azonban semmit sem indokol.

Ahogy a bevezetőben konkrét példát idézve jeleztem az előadás általános szervi hibáját, a külsőségekben kimerülő semmitmondást, ahhoz hasonlóan befejezésül is példával szeretném alátámasztani véleményemet. Az ötszereplős dráma egyetlen epizód szerepe Cathlené, a konyhalányé, akit Faragó Edit játszik popsímutogató szerelésben. Mivel azonban a két Tyron fiút se nem érdekli a felkínált látvány, se nem undorodnak tőle, az előadásban funkciótlan, akárcsak a mély kivágású tűzpiros ruha.

Az is lehet, hogy az előadás nem is ilyen, amilyennek leírtam, az egészet csak én találtam ki, ha így lenne, mentésemre szolgáljon, hogy a kisterembe zsúfolt produkció a harmadik sorból már alig látható, lévén hogy zömmel a színpad előtt, a nézőtér szintjén játszódik. Az viszont nagyon is jól látható, hogy a fiúk olykor az asztalon sétálnak, ami egy lélektani drámában egészen normális, nemde?

ORSZÁGALMA FALUSZÉLEN, VÁSÁRTÉREN

Kárpáti Péter: *Országalma*. Tanyaszínház, Újvidék

A Tanyaszínház egykoron (1978-ban) azzal a céllal alakult, hogy az újvidéki Művészeti Akadémia magyar színészhallgatói nyári gyakorlaton vehessenek részt. Ismerkedjenek a szakmával, kipróbálják önmagukat, és megismerjék, kipróbálják őket. És történt ez nem máshol, mint a tanyavilágban, a bácskai és bánáti kis településeken élő, színházi tekintetben „szűz” közönség előtt, ennek megértő, segítő támogatásával. A nagyszerű, több szempontból is indokolt elképzelés életképes hagyományt szült, a Tanyaszínház gyorsan népszerűsége tett szert, bemutatója is, évi előadássorozata is esemény lett. A Tanyaszínház előadásait látni beletartozott az emberek nyári programjába. Újvidékről, Szabadkáról alkalmi buszok indultak Kavillóra, ebbe a néhány utcányi, talán alig százháznyi közép-bácskai falucskába, amely vendégül látta a több száz érdeklődőt, mindazokat, akik

kíváncsiak voltak az előadásra, illetve a kísérőprogramokra (könyv- és műtárgyak árusítása, egynapos alkalmi kiállítás, báb- és műkedvelő előadás, népdal- és -tánc, valamint az előadást követő bab- vagy birkagulyás-vacsora). Talán az, hogy rendszeres nyári művelődési programmá, igazi eseménnyé vált a Tanyaszínház, talán az, hogy főiskolás kezdeményezői továbbra is ragaszkodtak a maguk kitalálta színházhoz, vagy esetleg más okból, például hogy a fiatalok szerettek volna saját színházat, esetleg mindezért együtt, a Tanyaszínház fokozatosan intézménnyé alakult át. Ebben közrejátszott a műsor változása is, nevezetesen, hogy jelenetek helyett egész estét betöltő drámákat, boházokat, mesejátékokat adtak elő. Műsorra került a *Holdbéli csónakos* Weöres Sándortól, a *Csongor és Tünde* Vörösmartytól, a *Csapodár madárka* Ruzsantétől, *Apám, a szocialista kulák* a szlovén Tone Partljicétől, a *Nagyszájú Kata* Vlaho Stulli-Stulić egykori dubrovnikai szerzőtől, a *Falstaff* Shakespeare-től két Henrik-drámája alapján. Nem a Tanyaszínház jelentősége, hanem jellege változott. Mígnem az utóbbi, immár háborús négy-öt esztendőben, amikor a rendezvény is megoldhatatlan egzisztenciális gondokkal volt kénytelen szembenézni, mindennemű változási törekvés tárgytalanná vált, s azzal, hogy a Tanyaszínház legfőbb gondjává vált a válságos időszak túlélése, maga is nem lett ennek szimbóluma. Jó volt tudni, hogy van – többek között – Tanyaszínház, mert ez – is – azt jelentette, hogy vagyunk, s van még művelődésünk. Azzal, hogy évről évre megjelent az újsághír, mit, mikor és hol játszik a Tanyaszínház, többet, mást jelentett, mint azelőtt, amikor változatos egész napos rendezvényként figurált. Ismét missziót teljesített, de ezúttal – a körülmények kényszerítő hatása folytán – másmilyent, mint egykoron. Tárogatni is mást jelentett.

A Tanyaszínház történetében ebben az évben ismét változó törekvésre figyelhetünk fel. Nem mintha mentesült volna az egzisztenciális gondoktól, bár talán valamivel nagyobb önkormányzati támogatásban részesül. Úgy tetszik, profiljában, jellegében is változik, pontosabban részben visszarendeződik a kezdeti, a majd húsz évvel ezelőtti fázisba. Ismét kizárólag a főiskolásoké, ezúttal a most első évet végző hallgatóké. Azzal a különbséggel, hogy nem jeleneteket adnak elő, hanem egész estét betöltő színpadi művet. Ami azon a szerepén, hogy próbatér legyen a pályával még csak ismerkedő fiatalok számára, mit sem változtat. Nem egész napos rendezvényt sor záróeseménye, nem intézmény, hanem csak színház, pontosabban nyári színház ott, ahol máskor ilyesmi sohasem vagy alig történik. És színészi próba.

Mindehhez alkalmat az idén Kárpáti Péter fiatal magyarországi drámaíró „vásári játék”-nak nevezett boházatos története, az *Országalma* szolgáltatott. A püspökladányi cigány népmesékből vett ötlet és kapott ihlet alapján írt királyanekdota faluszéli, vásártéri, futballpályai előadásra alkalmas mű, mert érdekes történetet dolgoz fel, mert kevésbé jellem-, hanem sokkal inkább helyzetboház, ami a játék helyére és az előadók tapasztalatlanságára nézve is kedvező körülmény. Nincs agyafúrt filozófia, de van életszerűség, nincs jellemábrázolás, de van helyzetteremtés, nincs elmélyült lélektan, de van harsány komédiázás, nincs árnyalt pszichológiai szerepformálás, de van helyette teret, tágasságot befogó, szelet, „nézőtéri” zajongást túlkiabáló hangoskodás, nincs precízen kidolgozott és tökéletesen működő díszlet, csak alkalmi térbehatároló függönyök, falak – ezúttal szekrények – vannak. Nincs igazi színház, de színház mégis van. Egyedülálló. A színésznek ebben is illúziót kell keltenie, magára kell irányítania a néző figyelmét.

A Tanyaszínház idei társulatának – szeretném, ha velük jövőre is találkozhatnánk! – Simon Balázs, fiatal magyarországi rendező vezetésével nagymértékben sikerült megfelelnie a feladatnak és az elvárásoknak. Az előadás mintegy kétharmada szórakoztató,

ügyes, ötletes, magával ragadó, s nemcsak a remek rendezői ötletek teszik ilyené, hanem a fiatal színésztanoncok igyekezetét át-áttörő, kétségtelen tehetség ereje is. Ha nem is egyenlő mértékben, de kivétel nélkül mindannyian tanúbizonyságát adják színészi rátermettségüknek, ahogy évfáráó vizsgáikon is tették, s tőlük ebben a pillanatban más nem is kérhető számon.

Természetes, hogy az, akinek hálásabb szerep jutott, többet mutathat tehetségéből. Ezúttal mindenekelőtt Nagypál Gábor és Szorcsik Kriszta hív(hat)ta fel magára a figyelmet, mert erre alkalmat nyújtott a hétpróbás tolvaj, Csulánó, illetve felesége, Anyus szerepe. Hogy viszont mind a ketten kiválóan tudtak élni az adott lehetőséggel, az nagyon ígéretes bemutatkozásnak tekinthető. Akkor is, ha saját unokájaként, kit az álruhás Mátyás nemzett egykoron a szépséges Mariskával, kelti életre, halványabb, kevésbé vézeti magát észre, mint tette ezt a vén tolvaj szerepében, amikor egy-egy gesztussal vagy jól hangsúlyozott szóval, mondattal helyzetet tud teremteni, figurát hozni. Hogy a remek „első félidő” után – bocsánat, most volt a foci EB! – némileg visszaesett, abban az író is ludas. Vásári játékának második részében Kárpáti Péter odahagyva az anekdota komédiázásra alkalmas terepnumát, áttér a családi perpatvarok kínálta szakállas poérok gyűjtögetésére, megáll a történet. Ehhez még hozzájárult az is, hogy az előadás utolsó harmadában a rendező is elfáradt, nem sziporkázott, nem volt olyan remek ötletei, mint a lóvá ütött kerékpár játékba iktatása, a börtönjelenet, a cigányputri színre teremtése, a két véreb és az ál-Mátyás küzdelme (ehhez hasonló Mátyás király és a cseh vitéz, Holubár remekül koreografált birkózása), a csodahalacska jelenete. A királyi udvarban játszódó jelenet jellege szerint másféle prezentálást kíván, mint a börtön- vagy a putri-jelenet, s ehhez a rendező sajátos tanyaszínházi körülmények között nem talált kellő megoldást.

Szorcsik Kriszta a cigányasszony hálás szerepében mutatott magával ragadó komédiázó kedvet és tehetséget. Legnehezebb feladat az álruhás, majd a királyi Mátyást alakító íj. Szloboda Tibornak jutott. Ő inkább részese volt a mulatságos jeleneteknek, mint megteremtője. Nem voltak látványos pillanatai, de hogy az előadás folyamatosan gördült, abban jelentős szerepe volt, akárcsak a narrátor fontos feladatát ellátó Balázs Áronnak. A többiek közül egytömbű, nagyobb feladatot még Mezei Kinga kapott mint Beatrix, Mátyás hitvese, és Kalmár Zsuzsa, kinek az elcsábított és elhagyott cigánylány, Mariska, nem éppen hálás szerepében kellett helytállnia, míg Figura Terézia, Puskás Zoltán, Mess Attila (Főjegyzője jó komikus vénát jelez!) és Ralbovszki Csaba azzal járult hozzá a helyenként szövegmondás és jelenetszervezés tekintetében is némileg csikorgó, de lényegében szórakoztató, sőt a jövőre nézve ígéretesnek mondható est sikeréhez, hogy nagy-nagy igyekezettel és alázattal bújtak egyik apró szerepből a másikba, megteremtve így az előadás színes forgatagát, játékos mozgalmasságát.

Úgy érzem, az előadásban benne rejlik a közsínházi felújítás és igényes kidolgozás lehetősége, talán meg kellene vele próbálkozni.

GEROLD László

VITA

A TÖRTETÉS KÁROS KÖVETKEZMÉNYEI*

Utasi Csaba és Gerold László dühös ferdítéseiről

*Hogy is mondtad, óh Illyés Gyula?!
Rólad lapodban, a Magyar Csillagban
rosszat vagy semmit . . .*

A gyűlölet okairól. Mikor a Bereményi Könyvkiadó felkérésére 1993-ban, három évtizedes kritikusi tevékenységemet összegezendő, rászántam magam a jugoszláviai magyar irodalomtörténet megírására, tudtam, hogy könyvem csak akkor lehet jó, ha Újvidéken sok kifogásolnivalót találnak benne. Nem mintha megrögzött ellenzéki lennék (hiszen engem gyermekkoromtól tekintélytiszteltre tanítottak), hanem mert a Vajdaság újvidékiek (és belgrádiak) által irányított tudománya évtizedeken át egy megdönthetetlennek látszó totalitarizmus szorításában formálódott és deformálódott. Az eredmény meghaladja a várakozásomat: nem emlékszem, hogy a *Híd* folyóirat történetében valakinek a könyvét 26 oldalon át (!) szidalmazták volna. Ezt némileg érthetővé teszi az a körülmény, hogy a két főmedvény (A populista irodalom útvesztői; Idézetek a butaság

* *Megjegyzés: A szerkesztőség az alábbi levél kíséretében kapta meg Vajda Gábor válaszcikkét. Egyúttal közli, hogy a sajtótörvény 30. cikkelye alapján, amely azt mondja ki, hogy a szerző válaszában a vitatott szöveg állításaira közvetlenül nem vonatkozó részeit a szerkesztőség nem köteles közreadni, a válasz néhány ilyen természetű részletének közlésétől eltekintett.*

HÍD SZERKESZTŐSÉGE

Bori Imre részére

Mellékelt válaszcikkemben az önök által közölt két „kritikával” kapcsolatban nem csupán a részben akaratlan, részben szándékos félreértések, becsmerlések ellen tiltakozom, hanem a politikai jellegű inszINUÁCIÓK ellen is. Utasi engem, aki immár 16 éve vagyok munkanélküli, fantasztikus arcátlansággal zsdanovizmussal (tehát manipulatív jellegű antiesztetikával) vádol meg. Az érdekkertestvére, Gerold László viszont Varga Zoltán méltatása kapcsán arra céloz, hogy rossz értelemben (vagyis lényegében rasszista mellékszöveggel) használom a „faj” szót. Emiatt is bepörölhetém a Hidat, de ezt csak akkor fogom megenni, ha a folyóirat júniusi számában nem fogják közölni válaszcikkemet.

Szörnyülködve, de változatlanul tisztességes szándékkal:

*Palicsón,
1996. V. 29.*

Vajda Gábor

könyvéből. *Híd*, 4. sz., 348–67. p.) szerzői azok közé a kritikusok közé tartoznak, akikről nem írtam sok jót az irodalomtörténeti összefoglalóban. Annak ellenére ugyanis, hogy Utasiról így vélekedtem: „... a leghitelesebb irodalomkritikusa a Symposium-mozgalmnak s részben a vajdasági irodalom egészének is” (a többi között azért, mert „a szocialista realizmussal és a túláradó érzelmességgel szemben” az abszurd létélmény felvállalásával a haladást képviselte), azt sem hallgatom el, miszerint „ez a koncepció elhanyagolta, sőt akadályozta is az embernek mint egy adott nemzethez tartozó lénynek az önkifejeződését”. Gerold viszont „korábban félmjelzett értelmiségi függetlenségét” feladva, a *Híd*-ban, Bori Imre mellett „a fáradtan esztétizáló semmitmondás támogatója, a kultúránkra szabadon reflektáló gondolat cenzora lett”.

A normális érvelés elmaradásának Utasi esetében az is fontos oka lehet, hogy az *Üzenet* folyóirat tavaly októberi számában *A mérce elmeszesedése* címen éles hangnemű (de érvelő módszerű) kritikát írtam Utasi legutóbbi írásgyűjteményéről. Vagy netalán más is rejlik az érdekikrek dühkitörése mögött? Hadd utaljak ezzel kapcsolatból egy „pletykára”. 1977 őszén, a hungarológiai újraválasztásom után (mielőtt önkéntesen elhagytam volna az Intézetet), Utasi Csaba hátul a kis szemináriumterem sarkában tizenvalahány munkatárs jelenlétében egy kioktatást olvasott fel, hogy a jövőben legyenek aktívabb és összeférhetőbb. Mikor utóbb a megdöbbenésemnek adtam hangot, mondván, hogy én nem vagyok párttag, Utasi azt válaszolta: ő nem a személyes véleményét olvasta fel. Vajon ezek után megrágalmaznám Utasi Csabát, ha a gyanúmnak adnék kifejezést, hogy érveket mellőző támadása most sem egészen az ő személyes gondolkodásából fakad?

Populizmus és szocrealizmus. Miként a „kritika” címe is jelzi, Utasi a populistákkal (utóbb a szocrealistákkal) vesz egy kalap alá. Nos, a könyvemben nincs utalás arra, hogy én a népet, a nemzetet, vagy annak elnyomott osztályát eszményíteném, s benne látnám a nyomorunkból való kilábalás lehetőségét. Akkor sincs, ha a természetesebb körülmények között élő emberek valószínűleg kisebb mértékben kényszerülnek arra, hogy a rosszabbik énjükre hallgatva érvényesüljenek. Talán a moralizmus skatulyájába gyömöszölten érzem magam a legkisebb mértékben megcsonkítottnak. A könyveket ugyanis a velünk egy nyelvet beszélő élő embereknek írjuk, méghozzá az ő pénzükön. Minthogy azonban az emberek – eldologiasodásukkal párhuzamosan – képtelenek ellenállni a hatalom folyamatos tudatosító tevékenységének, ezért az ízlésüket nem kiszolgálni, hanem nevelni kell. Újvidéki (és belgrádi) irányítású intézményeink eddig mind a kiszolgálástól, mind pedig a neveléstől többnyire tartózkodtak. Önkörükbe zártan főleg szakmabelieket érdeklő tudományt műveltek. Noha őket is jelentős mértékben a körülmények formálták olyanokká, amilyenek ők, nem tanúsítva kellő értelmiségi ellenállást, inkább erősítették, mint rombolták ezeket a bennünket megsemmisítő viszonyokat.

Populisták akkor lennének, ha népboldogító elkötelezettséggel a tömeg valamiféle mítoszához igazításunkat egyéniségünket, vagy ha számító politikusokként, fotelunk megszerzése vagy megtartása érdekében azoknak hízelegnénk, akiktől a legtöbb szavazatot reméljük. Egészen más a helyzet, ha úgy látjuk, hogy boldogulásunk – az anyanyelvi, kulturális és gazdasági közösség okán – elválaszthatatlan azoktól, akikkel a származás, a történelem, valamint a szociális és pszichikai megaláztatás is összeköt bennünket. E kapcsolat legalább annyira tudatos, mint ösztönös s közeledést jelent a többségi nemzethez. (Ha ugyanis vállalva a szakadék mélyéből annak széle felé kapaszkodunk, esetleg az uralkodó nemzet által lebecsült vékony kőtél segítségével is, akkor a bennünket fönt váró államalkotó nemzet felé haladunk. Akkor is, ha nem merünk csak az általa lefogott kőtélbe kapaszkodni.) Felvilágosító munkáról s ennek megfelelő irodalomról van tehát

szó, amely – kellő pedagógusi, kritikai útmutatással – a legnagyobb szellemek vonzásában egészséges öntudathoz, célszerű magatartáshoz juttatná már-már teljesen megnyomrodott pszichéjű magyarjainkat. Ennek alapján a populista helyett és a moralista mellett esetleg utilitaristának lehet tekinteni engem, lévén, hogy a születő irodalmat (is) valószínű, remélhető társadalmi szerepében értékelem. Az öncélú művészetet (legalábbis a mi körülményeink között) úri kedvtelésnek, a bürokratikus parazitizmus sajátos megnyilvánulásának tartom.

Ez azonban nem jelenti azt, mintha a politikai voluntarizmusnak áldoznék, méghozzá olyképpen, mint ahogy azt Utasi rámfogja „... a szocialista realizmus esztétikájának reinkarnációjával állunk szemben, ami végső soron csöppet sem meglepő, hisz eszmei irányultságuk minden látszólagos eltérése ellenére a zsdanovizmus és a populizmus ikertestvérek”. Hiába hívtak ugyanis nem egyszer, nem léptem be a KSz-be, s VMDK-s is csak addig voltam, míg nem mutatkozott meg, hogy itt nem a kulturális érdekvédelem, a nemzeti megmaradás, hanem a pártharc van előtérben. Így aztán az olyan nálam előforduló kifejezéseknek, mint amilyen a „haladó irodalom”, „valóságtükröző líra” már csak azért sem lehet bolsevik összefüggése, mert ez az álesztétika külső-főlső (bürokratikus) vezényeltségű, én viszont a belső-alsó (lelkiismereti) vezérelésű irodalmi pártfogolom. Az Utasi által kárhoztatott kifejezések hasonló szókapcsolatok formájában a régi görögöktől kezdve (a középkorban is!) vannak jelen a gondolkodásban, a bolsevizmus ugyanakkor nem tőlük, hanem elsősorban Hegeltől sajátította ki őket. Az utóbbi számára volt rendkívüli fontosságú a haladás és az igazság mint az irodalmat valamiképpen jelentőssé tevő kategória.

A Vajdaságban e kérdéskörrel én foglalkoztam legtöbbet, méghozzá két és fél évtizeddel ezelőtt a Lukács György realizmuselméletét fejtegető magiszteri munkámban, amelynek három fejezetét a Magyar Tanszék is megjelentette – különnyomat formájában is. Dolgozatomban azt fejtegettem (Focht, Flaker, Sinkó, Hanák Tibor és mások szemléletétől felbátorodva), hogy az irodalomnak megismer(tet)ő szerepe is van, de csak a teremtő funkciója teszi művészeté. Századunkban az utóbbi hódít teret az előbbi rovására. Ma is ez a véleményem. Csakhogy most a kultúra gyakorlati (legalább annyira távlati, mint pragmatikus) kérdései felől olvasom az irodalmat, vagyis a könyvek értékei a személyi ízlésem mellett a kulturális környezetben várható fogadtatásuk szerint válhatnak számomra lényegessé. Más szóval: immár másfél évtizede elsősorban azt az irodalmat szeretem, amelyben a teremtő princípium nem hogy nem zárja ki a megismerés mozzanatait, hanem mintegy általuk érvényesül. Mivel a kommunista nevelés a csírájában fojtotta meg bennünk a mélyebb és hitelesebb (társadalmi) önismeret igényét, az önnelvelés szükségletét, ezért jó, ha a mindezt pótolni igyekvő tudomány – a lényegláttatás és a szuggesztivitás érdekében – lehetőség szerint a művészi eszközöktől sem tartózkodik.

Nem igaz tehát Utasi állítása, miszerint Fehér Ferenc költészetéből bolsevik módon, tehát megrovásként hiányolom a „jövőképet”, s nehezményezem, hogy „csupán néhol dereng fel némi optimizmus benne”. Az idézetek jelen vannak munkámban, ám csupán megállapításként, nem számonkérésként. S ebben a kijelentésemben sincs hivatalos baloldaliság: Szirmai művészete „a maga módján radikális tiltakozás a korabeli valóság embertelensége ellen”. Ilyet ugyanis elsősorban a polgári humanisták szoktak mondani, akik közé saját magamat is sorolom. Ezzel magyarázható meg az, amit nemcsak Utasi, hanem már Tomán László sem értett meg, amikor a *Magyar Szóban (Irodalomtörténet és vérpád, szept. 9.)* nem tudott engem sem a jobb-, sem pedig a baloldaliak táborába besorolni. (Mások sem igen már a hetvenes évek másik felében, mert ha sajátos csúcs volt is számomra mondjuk a kommunista és „urbánus” Déry művészete, azért a

bosszúságonak adtam hangot a *Magyar Szóban*, amikor a szerbek számára íródott magyar irodalomtörténetből kimaradt Szabó Dezső.)

„Vitatársaimnak” meg kell érteniük, hogy a „rezsiváltást” követően is tudnunk kell azokról az írókról, akik úgy kötelezték el magukat a szembenálló világszemléletek egyike vagy másika mellett, hogy a napi politika nem mindig akadályozta mélyebb énjük teljes kitárulkozását. Részben emiatt említtem meg egyfelől (fenntartásosan – amit Utasi elhallgat) a kommunista Somogyi Pált, másfelől a népies ihletésű Kristály Istvánt.

Az irodalomtörténet nem azonos a műkritikával. Az előbb azt mondtam: részben – mert az említettek nem igazi írók s többen mások sem, mégis jelen vannak a könyvben. Következettélenység? Utasi szerint az, hiszen én – állítólag – az értéktudatosítás mellett köteleztem el magam. Viszont, miként mondja, ha V. G. „a két háború közötti korszak jelenségeit fürkészve Ambrus Balázs és Kováts Antal verselményeinek is teret szentel, György Mátyás, Lovász Pál, Bencz Boldizsár, Sziráky Dénes Sándor, Dudás Kálmán és mások munkásságát viszont teljesen mellőzi, akkor ez a méltánytalan megkülönböztetés semmivel sem menthető vétségét emeli ki”.

Utasi téved: Ambrus, Borsodi, Kováts és mások nem az irodalmi teljesítményeik miatt vannak jelen a könyvben, hanem azért, mert szerintem a legreprezentatívabb alakjai a Trianon utáni Vajdaság irodalmi kultúrájának. Tudnia kellene Utasinak, hogy az irodalomtörténet nem csupán az irodalom értékeinek, hanem az irodalom életének is a leírása. Ebben viszont egészen jelentéktelen írók is kifejezésre juthatnak, főleg akkor, ha az adott tájnak egy meghatározott időben egyszerűen nincs értékes irodalma. Amit tehát Utasi idéz Boritól a főnöke és saját maga (a vajdasági magyar irodalom egyetemi tantárgyelőadója) igazolására, az körülményes és hiteltelen: Trianont követően irodalmunk a „születésnek, a keletkezésnek, de a meg nem születésnek is jellegzetes és tünetértékű állapotában élt és alakult”. Szenteleky is csupán akart jelentős irodalmat teremteni s Szirmai sem vihette többre a szélmalomharcnál.

Utasi számára az általa hiányolt írók rendkívül fontosak, mert néhányal közülük behatóan foglalkozott a *Kalanyát* méltató doktori értekezésében. Már akkor céloztam rá a *Dolgozóknak*, hogy az írócskák ilyen alapos számbavétele túlzás. Az ő művük – s ez ma látszik egyértelműen – csak a mi kisebbségi bajaink kultúrpatológiai boncolása során lehet tanulságos. Sorra venni, számon tartani (!) őket, amikor jónéhány, összehasonlíthatatlanul jelentősebb magyar író nem szerepelhetett tankönyveinkben, inkább csak arra volt jó, hogy minél könnyebben tudományos titulushoz és társadalmi pozícióhoz juthasson az ember.

Lehet-e befektetíteni az irodalmi diktátorokat? Utasi Csaba még most sem tudja megérteni, hogy Szenteleky Kornél egyrészt irodalmi diktátor volt, másrészt pedig (s nem csupán azért, mert Kazinczy is az volt) nem feketítjük be, amikor ezt megállapítjuk róla. Pedig Utasi már a nyolcvanas évek második felében találkozhatott a Szenteleky-monográfiám *Isola Bellát* elemző részletével a *Híd*ban. „Kritikusomnak” illene tudnia, hogy a húszas és a harmincas évek a „tömegek lázadásának” (Ortega) és a liedereknek a kora volt. Hajdani vezérünk, miként ez említett regényéből kitűnik, bízott benne, hogy a proféták között olyanok is vannak, akik a helyes út felé terelnék az emberiséget. Saját magát is ezek közé sorolta s ezért engedett a lapalapító Csuka felkérésének. Ez természetesen nem jelenthette azt, hogy a *Naplóval* és az egyéb törekvésekkel folytatott harcában a szeretetelvűség erőltetése nem csapott át időnként önmaga ellentétébe. A szeretet ugyanis szünetel, amikor az érvényre juttatásáért folytatott, félig-meddig már

intézményesedett küzdelmünkben ellenfeleinket nem erényeik és hibáik egységében látjuk; pláne akkor, amikor saját cselekvésünk értékében sem bízunk, s úgy érezzük: hónapjaink meg vannak számlálva.

A kisebbség mint értékkritérium. Gettósítok, amikor a vajdasági magyar írótság kérdését a származás helyétől és az ihletéstől teszem függővé – mondja Utasi. Témaközpontú vagyok, holott a művészet lényege a formában van – visszahangozza századunk egyik fontos axiómáját Gerold.

Én (immár másfél évtizede, hiszen pl. 1982-ben a Kanizsai Írótáborban *Az időszeri témák sorsa a vajdasági magyar irodalomban* címen elmondtam a lényegét annak, amiből később több kötetnyi írásom született) az önelvű irodalom helyett szívesebben indulok ki az égető művelődési szükségletekből, a kulturális milióból, amiért az irodalom is felelős. Meggyőződésem szerint az igazi irodalomnak a lehetetlent kell megkísértenie: kultúrát kell teremtenie. Nem egyszerűen olvasókulturát! Hanem az önnevelésnek, a nemzeti érzékazonosságának, a más népek iránti toleranciának, a szellemi-erkölcsi értékek anyagi érdek fölé helyezését, az egészséges önkritikának a kultúráját. Az eddigi szorgalmas, gögös begubózás, nagy látszateredmények ellenében, a belénk nevelt elidegenedés mákonya ellen küszködve, a nyílt és közhasznú értelmiségi szavak védelmében. Bízva, hogy a jövőben majd nem muszáj-Herkulesek, lelkes autodidakták, hanem a megfelelő tanzéken képzett szakemberek vállalják magától értőden a művelődésszervezők szerepét: ha majd a magyartanárokat – mint a leginkább szem előtt tartottakat – nem zárja szakmai-iskolai önkörükbe az állásuk elvesztésének lehetősége miatti félelem.

Kultúrát támogatni írók esetében csupán élményanyagunk teljességének kifejezésével lehet. Főleg annak vállalásával, ami a velünk azonos nyelvet beszélőkkel közös, s amit éppen ezért tabuként kezel a hatalom. Az új, hiteles irodalom új szenvedéllyel, új szókombinációval eszmélteti fel a (szélesebb értelemben vett) értelmiséget addigi beidegződéseiből. A kisebbségi élménynek a korábbi lefojtottságból való felszabadítása tehát tisztán irodalmi szempontból is fontos alkotói elhatározás. Olyat és úgy mondani, amelyet ahogyan eddig nem lehetett, a saját mélységeiből felmerülő alkotók esetében jóval többet jelenthet átmeneti szenzációnál. Egyébként, pusztán az irodalom filozófiája felől nézve, a próza és a dráma s részben a líra is, az erősebb és a gyöngébb küzdelméről szól, rendszerint az utóbbi felől értelve. A kisebbségi sorsba került nemzetek önfelmérése tehát csupán a mi kollektív önterápiánk esetében külön feladat, egyébként csak egyik spontán formája a mindenkor életharcnak, a folyamatosan önmagát kínáló egyetemes emberi témának.

Hihetetlenül fontos, hogy semmiképpen se váljon kötelezővé a kisebbségi téma vagy motívum az irodalomban. Ha normaként próbálnánk érvényesíteni, akkor akaratlanul is egy másik, abban a helyzetben nyilván hitelesebb kisebbségi irodalmat alapoznánk meg. Azt, amely a törvényre emelt kisebbségi ihletés miatti tiltakozását fejeznék ki a maga nyelvén. S ebben a személyi szorongás sűrítene (hitelesítene) az „örök emberi”-nek a hűségét.

Amikor tehát az irodalomtörténetemben az általános irodalomesztétikai értékkritériumok mellett a kisebbségi szempontot is előtérbe állítom, akkor ezt pusztán azért teszem, hogy megért(ese)m: 1. műveinek többségében miért vitatható számomra eddigi könyvkiadásunk; 2. miért nem válhatott felvilágosító missziójú, közösségmegtartó erővé ez az irodalom. Ha engem ennek alapján provinciális szemléletűnek gondolnának, akkor hadd hivatkozzam a szakirodalom két nagy tekintélyére, Wellekre és Warrenra. *Az irodalom elmélete* 364. oldalán ugyanis a többi között ezt olvashatjuk: „... az egész esztétika

alapproblémája itt jelentkezik: a között a nézet között, mely azt állítja, hogy létezik egy külön, másra visszavezethetetlen »esztétikai tapasztalás« (a művészet autonóm területe) és a között, a művészetet a tudomány és a társadalom eszközüvé teszi, és tagadja, hogy létezik olyan tertium quid, mint az »esztétikai érték«, mely középhelyzetet foglal el a »tudás« és a »tett« között, illetve egyfelől a tudomány és a filozófia, másfelől pedig a politika és az etika között. Azt persze, hogy a műalkotásoknak értékük van, annak sem kell szükségképp tagadnia, aki tagadja a végső, másra visszavezethetetlen »esztétikai érték« létezését: megteheti azt is, hogy csupán »visszavezeti«, lebontja a műalkotás vagy a művészet értékeit és szétosztja őket az általa »igazinak«, »végsőnek« tartott értékrendszerek között.”

Wellek és Warren aligha vádolható populizmussal – igaz? Mégsem törnek pálcát azok fölött, akik kételkednek a tiszta esztétikai érték létezésében. Nos, én, a zenére és egyes – főleg lírai – alkotásokra gondolva, igenis hiszek a tiszta esztétikai értékben. Ám abban még inkább, hogy nekünk itt és most – esztétikainál fontosabb egzisztenciális érdekeinknél fogva – nem az ilyen hedonizmusra redukált értékfajta van szükségünk. S abban még sokkal inkább, hogy nálunk az ún. tiszta irodalom művelése számos esetben a politikai és az esztétikai szélhámosság határát súrolta. Annál is inkább, mert leginkább az alkotók mélyrétegeinek a leszorításával járt.

Tájunk írásbeliségének múltját áttekintve tehát arra a következtetésre jutottunk, hogy irodalmunk sterilizálódása egyszerre ok és következmény. Ok – hiszen a létélmény teljességének alkotói kifejezetlensége, vagy kritikus-pedagógusi kifejtetlensége az elmúlt évtizedekben olyan disszidensek neveléséhez járult hozzá, akiknek többsége atomizált-ságában és meglapulásában az itteni túlélést választotta, kisebb része pedig az anyagi veszélyeztetettség vagy a katonai behívók miatt az otthon és a munkahely elhagyásával láthatóvá tette azt, ami évtizedeken át láthatatlan volt. Következmény – hiszen ez az irodalmi tenyészet, a maga ravasz liberalizmusával együtt, a második világháborút követő nagyugroszláv ideológiai totalitarizmusnak a nyílt vagy hallgatólagos beleegyezésével szűletett, tehát közvetlenül vagy közvetve az államérdeket szolgálta.

Más kérdés, hogy a művészet eleve szimbólumokból áll s csak önmagát megsemmisítve vagy legalábbis korlátozva tud banálisan nyílt lenni. Mi egyelőre olyan körülmények között élünk, hogy az önmegismerésre nagyobb szükség van, mint eddig bármikor. A ráció, a művészet részleges ellenlábasa lehet az alapvető eszközünk. Ha az emberben leküzdhetetlen a víziós hajlandóság, akkor legalább olyan struktúrákat hozzon létre, amelyek tudálékosság nélkül is lebonthatók a történelmi, szocio- és etnográfiai, pszichológiai, stilisztikai, ritmikai stb. összetevőkre. Ne az érvényesülésében gátlástalanul helyezkedő ember cinizmusa lappangjon a szógubancok mögött, amelyekre még mindig naivan bólint rá a gondolkodástól elszoktatott, tekintélytisztelő, módszertanilag gépiesített ízlés.

Miközben ilyeneket frok, nem ítélezhetek élők és holtak fölött, mivel semmilyen hatalom sincs a kezemben.

Hiányos tudományos felkészültség. Gerold Lászlónak kevés hajszála hullott ki az irodalomtudományért. A színházi produkciók többnyire jó kritikusként és monográfusaként tevékenykedett, ki-ki ruccanza a kultúrszociográfia területére, vagy egy-egy könyv világába. Nem a dráma-, regény-, novella- vagy verselemzéseivel, nem világ- vagy magyar (esetleg vajdasági) irodalmi opusfeldolgozásaival érdemelte ki, hogy a Magyar Tanszék tanársegédje, majd tanára, illetve a *Híd* szerkesztője legyen. Legújabb könyve – *Meglelt örökség* – tanúsíthatja, hogy már képtelen jelentőset produkálni. Színházzal kapcsolatos

dolgozataiban szerényen filologizál, „kritikái” viszont alig többek a főnökei tudományos munkáinak interpretálásánál, dicséreténél. E szerénységnek, sajnos, semmi nyoma a szerkesztő magatartásában. Gerold úgy szól bele az irodalomesztétika kérdéseibe, mintha valaha is behatóan foglalkozott volna velük.

Nyilván őt is – a beosztásából eredő kötelessége mellett – a rossz lelkiismerete, saját belső tisztázatlanságai sodorták bele a könyvem és személyem elleni vagdalódzásába, aminek következtében kiszolgáltatottá vált. Két féle módon nem érti a könyvemet. Részben nincs felkészültsége hozzá, mert a modern irodalomtudománynak inkább csak a közhelyeit ismeri, részben pedig – a kinevettetés vagy a nyomatékos elhatárolás érdekében – nem is akarja érteni.

Akkor is a tájékozatlanságáról tesz tanúbizonyságot, amikor kioktatni igyekszik, mondván, hogy a szecesszió és az újromantika nem azonos fogalmak. De ellentétesek sem, hiszen akár a német, akár az angol, akár az olasz irodalomban született kifejezést használjuk is a múlt századvég enervált polgársága stílusigényének megnevezésére, a lényeg ugyanaz.

Hasonlóképpen a biedermeier kifejezés is megbotránkoztatja Geroldot. Hogy merem hatszor használni!? Az bezeg nem jut eszébe neki, hogy az expresszionizmust ennél többször is említtem. Nem, mert számára az lenne a normális, ha a többi izmussal együtt többnyire csak ezt emlegetném. Úgy gondolom, hogy nagyon is tisztában van vele „kritikusom”, miért említtem a biedermeiert többször is, olyan esetekben, amikor az így jellemzett frói magatartásoknak látszólag semmi közük sincs egymáshoz. Látszólag nincs, lényegében annál több. Mert ha tudjuk, hogy a biedermeiert mint emberi magatartást és művészi stílust annak idején a hatalomnak való kiszolgáltatottság teremtette meg, máris nyilvánvaló: ezzel a kategóriával kapcsolatban legfeljebb az a vétségem, hogy nem használom sokkal többször. Szenteleky olykor azért eszményfette a világ bajaitól elszigetelt bensőséget, a szerelmi kettős platói idilljét, mert neki – a sors hatalma miatt – alig lehetett része benne. S a vajdasági kortársai is áldoztak a kispolgári illúzióknak, hisz csak így fogadták el őket mint írónak. Amit ők még inkább önként vállaltak, az a szocializmus hatalom védte bensőségében törvényerőre lépett. A „vannak még hibák” volt a határ, s akik ezt a lényegi kérdések felvetésével átlépték, azokat a jobbik esetben „csak” mellőzték. Esetleg bizonyos időszakban és csoportosan lehetett kitörni a „derekasság” felszínességéből, hazugságaiból. Gerold az utóbbi másfél évtizedben túlságosan belesodródott a biedermeierbe s érthetően éppen ezért haragszik rá oly nagyon.

S magától értődik: ha valakinek az alkotói magatartása biedermeier jellegű, az még nem jelenti azt, hogy e korlátokon belül nem igyekszik kialakítani egy – mondjuk impresszionista stílusú – realista világgépet.

A tekintélytiszteltet merevsége ellen. Hogy Bori Imre munkásságának méltatásában nem vagyok egyoldalú, azt azzal is bizonyíthatom, hogy néhányszor hivatkozok rá. Külön kiemelem Bori Fehér Ferenc-könyvének jelentőségét, hiszen Bori ezáltal a szabadvers újvidéki árvize ellen emelt gátat, a symposionistáknak aligha tetsző módon. Hogy kései kultúrpolitikai magatartását és néhány könyvét bírálom, arra jogom van, minthogy tényhalmazzal támaszthatom alá állításaimat. E tényekből csak kevés kerülhetett be a könyvembe, mivel e munkának – a terjedelme szerint – a Bereményi Könyvkiadó kismonográfia-sorozatába kellett illeszkednie.

Utasi a mennyiséget és a minőséget téveszti össze, mikor azt bizonygatja, hogy Varga Zoltán indulása óta milyen sokan (köztük Bori is) foglalkoztak írónk műveivel. Én nem erről beszélek, hanem arról, hogy érdemben – főleg politikai okok miatt – alig méltathatta valaki a munkásságát. Gerold viszont – mint mindig – rosszhiszemű, amikor megrovásként

fogja fel részemről azt a Borira vonatkozó állítást, miszerint a munkássága során megfelelő szekunder-irodalmat használt. Aki tudja, mi a tudományos munka, az tisztában van vele: én itt dicsértem Borit. Geroldnak egyébként az az állítása sem igaz, hogy szerintem Bori a munkássága során csak avantgárdal foglalkozott. Cím szerint is említtem a Sinkóról, Krúdyról, Móriczról, Kosztolányiról írt könyveket.

Gyanúsítások, melléolvasások. Hadd említsek még néhány, Gerold félreolvasásait illusztráló példát. Mikor Varga Zoltán hőseinek mozgatórugóját a „faj”-ban jelölöm meg, akkor Gerold célzásával ellentétben nem a kifejezés jelentésének fasizmus által politizált változatára gondolok, hanem a régiek szellemében: az emberiségre. Továbbá: Fehér kapcsán én nem azt sugallom, hogy „kisebbségi író nem gondolkodhat nagyközösségi méretekben” – ahogyan azt „kritikusom” feltételezi – hanem, hogy a nagyközösségünk képviselői öncenzúrára kényszerítették. A kisebbségi író is természetesen úgy válik naggyá, nemzetközi jelentőségűvé, ha művében „az ember” küzdelmének szintjéig képes emelni földrajzilag és társadalmilag peremjellegű tapasztalatát. Fehér költészetének vajdasági jellegéhez a múltélménye miatt nem férhet kétség. Egyébként neki nem általában „a versformát” kellett volna lerombolnia ahhoz, hogy kései létélménye adekvát formát kapjon, mint ahogy azt Gerold ironikusan állítja – hanem a saját, hagyományosan rációközpontú és verstani alapú formáját. Más szóval saját addigi gyakorlatával s a társadalmi sodrással kellett volna radikálisabban szembefordulnia.

Gerold a kihagyásos olvasói módszer alkalmazásában is jeleskedik. Nem igaz ugyanis, hogy V. G. „Füstről és Zákányról úgy beszél, mint két azonos kategóriába tartozó művésze . . .” Bizonyítékként nem csupán arra hivatkozhatok, hogy Füst Milánt Zákány „nagy elődje”-ként említtem, hanem arra is, hogy míg Zákány költészetével kapcsolatban a fenntartásaimnak voltam kénytelen hangot adni, addig Füst poézise – ahogyan azt számos írásom tanúsítja – a legnagyobb élményeim közé tartozik a magyar irodalomban.

Az érdekiker akkor is rosszhiszemű, ha csupán erőltetve lehet az. Előbb pontosan idéz: „Gál László, a baloldali politika hajdani költő-elkötelezettje, későbbi mély és szenvedélyes bírálója legvégül költőként is tehetetlenné vált. (. . .)” Azután következik a csomó keresése a kákán: „Nem tudom, mit ért V. G. »legvégül«-ön, ha Gál utolsó köteteit, a *Szó a szélben* (1968) és a *Tenyerünkön a holdat* (1970), akkor alaposan téved. Az, hogy baloldali elkötelezettségében csalódott, épp a költőt aktivizálta . . .” „Kritikusom” mégsem találhatta meg a csomót a kákán, mert a könyvemben a többi között a következő, Gerold által figyelmen kívül hagyott mondatok is megtalálhatók: „A hatvanas évek derekától kiadott verseskönyvek kiteljesítik a már korábban megindult folyamatot.” Azt a folyamatot, amelynek lényegét az előző bekezdésben társadalmi csalódásként, a Gál-vers, mint a szabadvers sajátos formája kialakulásaként említettem. Gerold torzító módszerére jellemző, hogy az általam idézett, az ő szempontjából is lényegi információt nyújtó mondatot kihagyva, az utána következőt idézi: „A költő látszólag összedobált sorok formájában, a központozást is gyakran mellőzve ostromozza a rossz irányban haladó életet.” Ha becsületesen folytatná az idézetet, akkor a következő, talán eredetiségben sem igen szűkölködő értékelésemet ismertetné a *Híd* olvasójával: „Költészetének korábbi narratív jellege, felszíni-logikai strukturáltsága mindinkább megszűnik. A költő szimbólumokban kezd gondolkodni, mind nagyobb teret adva a paradoxonoknak. A korábbi életközpontú osztályharcostól ekkor már a távolkeleti létfilozófia sem idegen, mint aki, ha olykor a társadalmi cselekvésre szavaz is, annak lényegét önmagában, a távolabbi céloktól függetlenül látja.” A Gerold számára bizonytalan vonatkozású „legvégül” idő-

határozó, a számára nyilván ismeretlen *Sziklaévek* c. 1983-ban kiadott hátrahagyott versekre, e megdöbbentő dokumentumokra vonatkozik.

A tiszta képletek hiedelme. Az érdekeik felfelé figyelve és lefelé gúnyolódva a tiszta képletek, elválasztások, a vagy-vagyok embere. Ezért gúnyolja ki a Papp Dániellel kapcsolatos megállapításomat, amely szerint írónk amellett, hogy tanulmányozta tájunk embereit, szecessziósan csapongó volt. (Mellesleg: én terjedelmes tanulmányt is írtam Papp Dániel novellisztikájáról.) Gerold hivatali voluntarizmusának az sem tetszik, amit Herceg János művelődéstörténeti érdekű visszaemlékezéseiről frok. Nem tetszik neki, miszerint „Szépfírói többletük azonban nem csökkenti lényegesen tudományos hitelüket.” Cenzorunk nem érti meg: a jó hangzás, a szavak és mondatok szíreneként csábíthatják az írókat, de az olyan típusúak, mint amilyen Papp Dániel, Illyés Gyula és Herceg János volt, az igazság érdekében ellenállnak. Még akkor is, ha szatirikus kedvük olykor (miként Papp Dánielt) eltávolítja őket a realizmus látszatától, vagy ha frástechnika szempontjából hátat fordítanak is a tudománynak.

Gerold az Ács-képemet is összemaszatolja. Én ugyanis költőnkel kapcsolatban „az etika és annak részleges ellenlábasa, az esztétika között”-i viaskodásáról beszélek, ő viszont az enyhítő szerepű „részleges”-ről megfélekezve, tagadja az „ellenlábasság”-ot és a kategóriák másságáról beszél. Nincs tudomása tehát pl. Thomas Mann örlődéseiről, amelyekben, a túlfokozott szépség-élményt embertelennek mondvá, az etikai princípium mellett kötelezte el magát. Mi itt a Vajdaságban e tekintetben tőle tanulhatnánk sokat. Főleg Gerold. Akkor nem rágalmazom meg, hogy a következő megállapításom elvitatja Ács Károly második Híd-díjának jogosságát: „... leginkább csak néhány szóból álló verseinek gyűjteményét Híd-díjjal tüntették ki”. Ácsot a mai magyar irodalom egészében is jelentős költőnek tartom, s ezért is írtam róla kisonográfíát.

Hogy Gerold agyműködésével baj van, azt Deák Ferenc drámái kapcsán is egyértelműen elárulja. Amikor ugyanis azt írta hogy „Deák legsikerültebb drámája a *Légszomj*, amely abszurd formatechnikája ellenére is a vajdasági lét mélységeiből tör föl . . .”, akkor én ezzel nem alapozom meg azt a következtetést, miszerint „A »vajdasági lét« mélységei nem törhetnek fel egy abszurd drámában”. Hasonlóképpen csupán Gerold szerint rovom meg Juhász Erzsébetet azért, mert Szenteleky pályájának témájára írta meg egyik kiváló regényünket. A „még akkor is” megszorítás ugyanis arra vonatkozik, hogy a téma eleve korlátozta az írónk epikus fantáziáját. S amikor Csorba költészetével kapcsolatban megállapítom: benne „Előfordulnak ugyan ilyen vagy olyan rímek, ám ezek travesztáló célzatúak”, akkor – hiába gúnyolódik Gerold – ennyi egy irodalomtörténeti összefoglalóban elégséges, az olvasó aligha kíváncsi a rímfajták szakmai kiértékelésére. Annál kevésbé, minthogy itt travesztációról van szó. Ugyanerről a formalista elgépiesedettségről tesz tanúbizonyságot „kritikusom”, amikor alaposabb irodalomtudományi gyakorlat nélkül Burány Nándor regénye kapcsán s az egy mondatnyi tematikai ismertetés ürügyén szakszerűtlenséget vet a szememre. Holott nálunk a témák a formáknál is fontosabbak! Emberré válásunk kérdése ugyanis a témaválasztás szabadságával függ össze.

Gerold olvasatának hamisságáról a többi között az is tanúskodik, hogy úgy tesz, mintha én a „többé-kevésbé hermetikus” minősítéssel elmarasztalnám napjaink néhány (Bányai által nyelvi-strukturalista módon elemzett) kiváló költőjét. Hogy Gerold itt is rágalmaz, azzal is bizonyíthatom, hogy a nevezett hét költő közül hatnak a könyveiről jómagam is – elismeréssel – írtam. Ugyanakkor – Bányai kapcsán – azt a következtetést sem alapozom meg, hogy „a »nyelvi-strukturális« összefüggések függetlenek az »esztétikai értékektől«. Viszont azt már állítom, hogy nem azonosak velük. A »miből épül fel?«, »hogyan

kapcsolódnak egymáshoz az elemei?«, »mi az alkotó törekvése?« kérdéseire adható válaszok nem feleletek arra, hogy – a szó mélyebb értelmében – »miért tetszik?« »miért érdemes elolvasni?«, »hol alkot viszonylag magas szinten, de gépiesen, a divatnak engedve?«

S íme a Gerold-féle melléolvasás még egy példája: „A *Drávaszögi keresztek* (1988) vallomásértékű regény, még ha egy parasztfiú monológja alkotja is a művet” – írom én. „Még ha? Egy parasztfiú monológja nem lehet művet alkotó vallomásértékű?” – köztökődik Gerold. Ismét alaptalanul, hiszen a „vallomásértékűség” egyértelműen az alkotói személyességre vonatkozik, még hozzá éppen azáltal, hogy hangsúlyozom a parasztfiú némileg elidegenítő központi szerepét.

S úgy hiszem, a „művészeti etika” szókapcsolat jelentése sem problematikus annak számára, aki figyelmesen olvasta el a könyvemet. Gerold ezen is fennakad, s nem akar eszébe jutni, hogy itt a darabszámra végzett munka erkölcséről van szó a sorozatgyártás léhaságával szemben.

Az első érdekker legalább annyi fáradságot vett, hogy cikket kerekített a könyvvel kapcsolatos előítéleteiből. A második (hatalmának, szerkesztői lehetőségeinek tudatában!) a lapszéli jegyzeteit (köztük általam nem idézett zavaros sorait) tette közzé kritikaként, tudva, hogy az ő helyzetében az avatatlanság is erény.

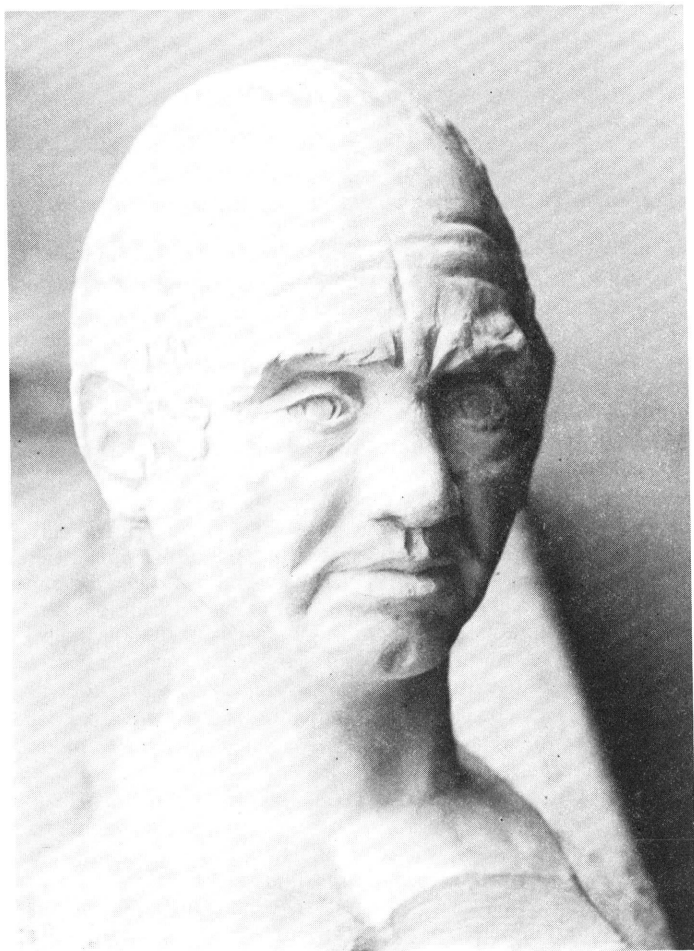
Munkám abban a tudatban írtam, hogy míg magyar értelmiség lesz a tájunkon, illetve, amíg a határainkon túl a Jugoszláviába szorult magyarság írói és művei iránt érdeklődnek, addig az én kismonográfiám téziseinek (és bizonyítékainak) a többsége is élni fog. Szubjektív értékítéleteimet ugyanis vagy máris alátámasztottam, vagy a jövőben fogom pótolni azt, amire a sürgető körülmények között nem volt lehetőségem. Nagy anyaggal dolgoztam, ezért tudom, hogy olyan hibák is kiderülhetnek, amelyeket eddig még senki sem tett szóvá.

Utasi Csaba néhány kisebb tárgyi tévedésemre vonatkozó megjegyzését megköszönöm. Elfogadom a tényit, hogy Domonkos *Átlúzott versek* c. kötete nem 1968-ban, hanem 1971-ben látott napvilágot. A Gál László és Csépe első publikációnak helyére vonatkozó kritikát is akceptálom. Bori Imre születési évével kapcsolatban szintén igaza van.

Tomán László, a Forum Könyvkiadó egyik volt szerkesztője a már említett érthető indulatú támadásában ott volt tárgyilagos, amikor egy előírásra hívta fel a figyelmet. A szabadkai *Életjel* valóban nem faliújságként, hanem mint élőújság indult. Köszönöm.

Utasi néhány kiigazítását visszautasítom. Nem írtam ugyanis arról, hogy melyik volt Fekete Lajos első verseskönyve, következésképp „kritikusom” csak gondolatolvasás útján feltételezheti rólam, hogy én „úgy tud”-om: a *Béklyóztól erők feltámadása* az első Fekete-könyv. Hasonlóképpen telepaticusan szerezhetett bizonyosságot arról, hogy én „úgy tud”-om: Fehér Ferenc „első kötete a *Jobbágyok unokája* címet viseli”. Más módszerrel az érdekker arra is következtethetett volna, hogy esetleg nem is én tettem véletlenül többszámba a birtokot (helyesen ugyanis: *unokái*), hanem a nyomda. Ha jobban ismerné Utasi azt az anyagot, amiből doktorált, akkor azt is tudná: a visszaemlékezések szerint Laták valószínűleg az elvtársaira való tekintettel nem adott kéziratot Szenteleky antológiájába, függetlenül attól, mivel indokolta tartózkodását.

Nem tagadom: hálás vagyok „kritikusaim”-nak, hogy rosszindulatukkal és tévedéseikkel lehetővé tették, hogy mindezt elmondjam. Még hozzá a *Híd*-ban, ahol már régóta nem publikálok. Remélhetőleg valamennyire hozzájárultam a mi irodalmi berkeinkbe eddig be nem engedett, noha számunkra – távlati szempontból – létfontosságú pluralizmus meghonosításához.

Fehér Ferenc
(Hartig Sándor alkotása)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Bányai János: Háborús média (esszé) 638

Bence Erika: Párizs és Bácska között (tanulmány) 645

Csapó Julianna: Érintkezési pontok Horváth János „fejlődéstörténetében” és Szekfű Gyula „életrajzában” (tanulmány) 649

Boško Ivkov: „A mindennapok aranykoráról” avagy miért szeretnék fahatni (esszé) 667

Guelmino János: Tisza-mozaik 673

Szeli István: In memoriam Dávid András 679

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Bence Erika: Szabadka irodalmi képe (Lovas Ildikó: *A másik történet*) 682

Silling István: Gyimesi és moldvai népi imádságok (Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél*) 686

Németh Ferenc: A néprajzkutató levéltári búvárkodása (Silling István: *Örökségünk nyomában*) 688

S z í n h á z

Gerold László: Utazás az éjszakába; Országalma faluszélen, vásártéren 689

VITA

Vajda Gábor: A törtétes káros következményei 694

A 605., a 613., a 637., a 644., a 648., a 666. és a 672. oldalon Nemes Fekete Edit Szenteleky ihlette alkotásai, a 704. oldalon Hartig Sándor munkája

E számunk megjelenését a Vajdasági Művelődési, Oktatási és Tudományügyi Titkárság, valamint a Nyitott Társadalomért Alapítvány támogatta

SZELI ISTVÁN
(75 ÉVES?!)

P A P J Ó Z S E F

Posványból gyöngyöt,
azt érlelsz váltig, nemes
tiszai kagylónk!

*

Kagylóarca van.
És két nagy kagylószeme.
Gyöngyöket érlel.

1996. szeptember 11.